

Nyckeln till Svenska kyrkan

– en skrift om organisation,
verksamhet och ekonomi 2021

Nyckeln till Svenska kyrkan

– en skrift om organisation, verksamhet och ekonomi 2021

Svenska kyrkan

POSTADRESS: 751 70 Uppsala

BESÖKSADRESS: Sysslomansgatan 4

TELEFON: 018-16 95 00

FAX: 018-16 96 40

REDAKTÖR: Andreas Sandberg

WEBB: www.svenskakyrkan.se

ARTIKELNR: SK21174

ORIGINAL: New Normal

TRYCK: Åtta.45 Tryckeri AB, Stockholm 2021

ISSN: 2000-1088

BESTÄLL FLERA EXEMPLAR PÅ: <http://webbshop.svenskakyrkan.se>

OBS: Anställda inom Svenska kyrkan:

<http://internwww.svenskakyrkan.se/verksamhetsstöd> (välj Webbshop)

KUNDTJÄNST WEBBSHOPEN: tel 0380-55 64 00

FOTO: Magnus Aronson/Ikon

Mijjömärkt trycksak, 3041 0001

Innehåll

Förord	5
KAPITEL 1	
Att spåra gästfrihet. 2015 – vad hände sen?	7
KAPITEL 2	
Kontinuitet och förändring – om gudstjänsten och uttryck för gästfrihet inom Framtiden bor hos oss	21
KAPITEL 3	
Att mäta gudstjänstfirande i det digitala – förändrade vanor och nya möjligheter	33
KAPITEL 4	
Nå ut och nå fram – pandemi, livshändelser och digital närvaro	51
KAPITEL 5	
En nutidsinblick i militär själavård på liv och död	73
KAPITEL 6	
Påverkar uppdraget som sjukhussjälavårdare identiteter och i så fall på vilka sätt?	85
KAPITEL 7	
Utvecklingen av Svenska kyrkans ekonomi 2020	97

Förord

Nyckeln till Svenska kyrkan har som ambition att bidra med ett aktuellt kunskapsunderlag som kan vara ett stöd vid beslut och stimulera till vidare reflektion bland kyrkans frivilliga, förtroendevalda och anställda. För oss som arbetar och verkar inom Svenska kyrkan har händelser i vår omvärld under det senaste året påverkat förutsättningarna för vår verksamhet på ett alldeles särskilt tydligt sätt. Coronapandemin har medfört en rad utmaningar för vårt sätt att vara kyrka. Årets Nyckel omfattar sju kapitel, bland annat ett som ger en bild av hur församlingarna hanterat den utmaning som mötesrestriktionerna till följd av smittspridningen inneburit. Hur firar man gudstjänst när man inte får mötas i det fysiska kyrkorummet och hur kan man mäta deltagandet? Som vanligt spänner artiklarna i Nyckeln över en rad olika teman – allt ifrån att göra kyrkan tillgänglig genom digital kommunikation till Svenska kyrkans självårdsarbete inom institutioner som sjukvården och det militära.

Ett viktigt syfte med Nyckeln till Svenska kyrkan är också att stimulera kyrkligt aktiva att söka kunskap och göra egna analyser utifrån förhållanden på den lokala nivån i den egna församlingen. I det sammanhanget är de statistiksidor som du hittar på Svenska kyrkans intranät ett användbart verktyg. Här finner du en översikt av statistik, undersökningar och andra rapporter som du kan behöva i ditt arbete: statistik.svenskakyrkan.se/statistiksidor.

Min förhoppning är att årets Nyckel kan bidra till reflektion kring de utmaningar och möjligheter vi har att hantera framöver.

Helén Ottosson Lovén
Generalsekreterare

Kapitel 1

Att spåra gästfrihet. 2015 – vad hände sen?

CECILIA NAHNFELDT

VÄLKOMMEN 2015/16 – VÄLKOMMEN TILL "EN TID AV MÖTEN"

Under åren 2015 och 2016 var flyktingtillströmningen ovanligt stor till Sverige. Vi delade situationen med Europa och förståelsen för människors flykt var omedelbar. Vid järnvägsstationer och hamnar stod frivilliga från civilsamhällesorganisationer, kyrkor eller helt på eget initiativ tillsammans och mötte dem som kom. *Välkommen* – hälsningen stod handtextad på många språk på snabbt ihopsatta skyltar. Jo, även offentliga aktörer fanns där, men mer i bakgrunden. Lite tagna på sängen, osäkra på vilken roll de skulle ta. Idag kan vi påminna oss om bilderna från den så kallade Balkanrutten, över Ungern och Österrike, och hur den ogästvänlighet som där visades väckte känslor. Hur kunde ungrarna och andra vara så obarmhärtiga och hårdhärtade? De stängde sina gränser och handgripligen stängde ut eller kastade ut migranter som sökte sin väg. I Norden återropades gästfrihet av många. Vi ska välkomna och öppna våra gränser, dörrar och hjärtan. Enskilda ideella, olika organisationer och politiska företrädare sa så och handlade så. Boken "En tid av möten" berättade om insatser som gjordes i Svenska kyrkan. Men vad hände sen? Denna artikel följer gästfrihet som sätter spår i församlingars liv. Spår som leder framåt.

Boken "En tid av möten" fick spridning inte bara inom Svenska kyrkan utan också vidare utanför kyrkan och landets gränser.¹ Den belyser omfattningen av Svenska kyrkans arbete med asylsökande och nyanlända i Sverige 2015 och 2016 på ett gediget sätt och kompletterar rapporten *Flyktingmottagandet – det civila samhällets roll och villkor* (2016) om civilsamhällets insatser i flyktingkrisen från

1 Hellqvist, Kristina & Andreas Sandberg 2017.

MUCF (Myndigheten för Ungdoms- och Civilsamhällesfrågor).² ”En tid av möten” tecknar bilden av en intensiv tid av stora utmaningar, meningsfullhet och stor glädje, inte minst i möten mellan människor. Den är baserad på en nationell enkätstudie och fallstudier av fem församlingar med olika förutsättningar. Den synliggör beredskap, viljan och arbetet med att ta emot människor på flykt. Kanske är boken också ett första tydligt exempel på hur Svenska kyrkan identifierade sig själv som en civilsamhällesorganisation och agerade som en sådan efter de förändrade relationerna till staten. Möjligen kan man också säga att kyrkan upptäcktes på nytt som en relevant och stadig samarbetspart i välfärdssamhället.

I boken finns ett framåtblickande³ som handlar om integration och skapande av en ny framtid. Tankar finns samlade både från de som arbetar i församlingarna och från nyanlända. Man pekar på vikten att utveckla och göra insatser för fortsatt integration av de som kommit. Behovet av språkcaféer kommer att minska, tänker man, när uppehållstillstånd ger tillgång till SFI. Andra behov kommer att bli mer påtagliga som till exempel bostad och arbete. Även kunskap om det svenska samhället, om normer, värderingar och traditioner nämns som viktigt för integration. Synen på vilken roll som församlingen kan ta, är olika och varierar. Förhoppningen att kunna vara en mötesplats uttrycks och att det i sin tur kan bidra till integrering. Även förhoppningar om att många kan vilja delta i församlingens verksamheter mer permanent finns. Man förväntar sig att kyrkan ska stå för en värdegrund som stöder ett gott välfärdssamhälle för alla. Däremot pekar författarna på att synen på integrationsprocessen främst handlar om ensidig integration. Det är de nyanlända som ska integreras: ”Det finns inte så mycket resonemang i intervjuerna kring behovet av att fördjupa arbetet med majoritetsbefolkningens attityder och inställning för att kunna underlätta integration från två håll” (s. 215, En tid av möten)

Den vitaliserande funktion för församlingen som mötesplatserna och verksamheterna hade, var något som uppskattades. Det fanns en upplevelse av meningsfullhet i att involveras i andra människors liv. Ideella uttryckte att här fanns flera sätt att uttrycka sin tro genom handling, inte så mycket i ord. Under perioden 2015–2016 öppnade Migrationsverket ett stort antal boenden på mindre orter i Sverige. Församlingarnas verksamheter var nära knutna till dessa boenden genom sin geografiska närhet. När boendena avvecklades uttrycktes en förhoppning om att många skulle kunna stanna i glesbygden och de mindre orterna. I det lokala arbetet talade man också om vikten av att hitta goda strategier för att möta allt fler papperslösa och man såg allt större diakonala behov och ökade förväntningar på Svenska kyrkan som välfärdsaktör.

² Myndigheten för Ungdoms- och Civilsamhällesfrågor (MUCF) 2016.

³ Se kapitel 17.

Viljan att välkomna de nyanlända var stor och arbetet var engagerat. Arbetet utvecklades snabbt med stöd i församlingarnas breda kompetenser i samverkan med många organisationer, kommuner, myndigheter och även företag. Frivilligheten ökade för gemensamma insatser i samhället, men också i det privata öppnade många familjer sina hem för ensamkommande unga. Beredvilligheten att öppna folkhemmets, församlingshemmet och det egna hemmets dörrar var stor. Det som gjordes kan kallas *gästfrihetens praktiker*. Gästfrihet utövas i det personliga, i närheten av det privata, men det sträcker sig in i det gemensamma rummet och offentlighet.

INVESTERING OCH ENGAGEMANG – SIFFROR OCH VERKSAMHET

Jag återkopplar till titeln på rapporten från 2016. Det har varit en tid av möten. Nya möten, många möten, svåra möten, skrattande möten, berikande möten. Tankeställare, utmaningar, konflikter, insikter, lärdomar, sorg och hopp. Allt detta har kommit till genom församlingars initiativ och prioriteringar och med det ekonomiska stöd som Svenska kyrkan nationellt tillgängliggjort.

Ekonomi, resurser i form av arbetstid och lokaler med mera, är mätbara enheter. Samtidigt är dessa sammanlagda resurser också tolkningsbara. Siffror säger inte något i sig. Samma enheter kan uppfattas på olika sätt, och i en historieskrivning som denna så är det viktigt att säga något om tolkning av vad som gjorts. Jag kommer i det följande ge tre olika tolkningsramar, som alla tre leder till något olika bilder av vad som hänt, men också hur vägen ser ut framåt. Medvetenhet om tolkning, ger på så sätt redskap för vägval framåt.

Allokeringen av medel från Svenska kyrkans nationella nivå kan beskrivas vara en kostnad, en god handling eller investering. Alla tre alternativen vittnar om generositet. Skillnaderna handlar om tidsaspekter, kostnadsramar och förväntan på resultat och utfall. Jag återkommer till tolkningar av ekonomiska prioriteringar och gästfrihetspraktiker i slutet av detta avsnitt för att först klargöra vilka medel som frigjorts från nationell nivå.

De senaste fem åren har Svenska kyrkan skjutit till totalt 280 miljoner kronor till arbetet för människor på flykt. Merparten av medlen har kommit församlingarna till del och har använts till olika verksamheter, personalresurser eller kapacitetsstärkande insatser. 280 miljoner är ekonomiska siffror, men som kyrkomötets ordförande Karin Perers sagt i en intervju till tidningen Sändaren, ekonomin avspeglar engagemang och uttrycker en vilja att vara kyrka mitt i

samhället.⁴ Siffrorna är i den meningen inte neutrala. De är ett uttryck för en vilja till generositet, och för en kyrkosyn där kyrkan involverar sig i samhället, den ställer sig inte utanför. Denna generositet som genomsyrar kyrkosynen menar jag dominerar bland nomineringsgrupperna i kyrkomötet, då ordförande för kyrkomötet så självklart konstaterat detta.

Vad har pengarna bidragit till för verksamheter? Mer än två tredjedelar (197,4 miljoner kronor) av medlen gick till stift och församlingar för aktiviteter som: diakonal verksamhet som mötesplatser, utflykter, läger, samtalsgrupper, samhällsinformation, språkstöd och vänförmedling; till fysiska aktiviteter, arbetsmarknadsinsatser, kompetensutveckling, personalresurser, undervisning i kristen tro, stöd i asylprocessen och kapacitetsstärkande insatser.

Cirka 7 procent av medlen (18,3 miljoner kronor) gick till annan verksamhet som: Utbildningssatsningar i samarbete med Sensus studieförbund, Sveriges kristna råd, Uppsala stift, Röda Korset, Rädda Barnen, Barn i väntan och Barn i start. Till Vårsta Diakoni för psykosocialt och diakonalt mottagande. Till samarbete med Röda Korset gällande information och stöd i återvändandeprocessen. Till Asylrättscentrum. Till Nätverk för församlingar på landsbygd kring arbetet med asylsökande och nyanlända. Till konst och kultur.

Cirka 23 procent av medlen (64,3 miljoner kronor) gick till humanitära insatser i flyktingkriser genom ACT Svenska kyrkan. Som en av sex civilsamhällesaktörer har Svenska kyrkan dessutom utöver den egna insatsen under tre år fått totalt 45 miljoner i statliga medel för att stödja ensamkommande unga.

Vid halvårsskiftet 2021 upphör de särskilda medlen för satsningar och verksamheter för nyanlända. Frågan är då vad händer nu med engagemang och med viljan att vara kyrka mitt i samhället? Det är nu det är avgörande hur satsningen som gjorts uppfattas. Har det främst varit en kostnad, en god handling eller en investering?

Om man uppfattar satsningen som kostnad ser man det främst som en tillfällig och nödvändig utgift. Nödvändigheten kan motiveras på olika sätt. Det resultat man lägger vikt vid är främst att här har skett ett arbete, men att det nu är avslutat. Här finns egentligen ingen förhoppning om att alla dessa möten som gjorts ger något tillbaka. Betoningen ligger på att det var en rationell satsning, men det läggs mindre vikt vid relationella aspekter. Om satsningen uppfattas som god handling, ses satsningen som emotionellt och värderingsmässigt

4 Detta avsnitt bygger på material från *Brobyggare. Om Svenska kyrkans arbete för och med människor på flykt*. Kyrkokansliet: Uppsala, 2021. https://issuu.com/svenskakyrkan/docs/9759_sk20287_team_migration_digital/45

motiverad, snarare än rationellt. Samtidigt finns en temporär begränsning i detta synsätt i förhoppningen om att insatsen är tillfällig i meningen att den hjälpta människan är i en tillfällig belägenhet. Här finns förhoppningar om att ett samhälle öppnar upp möjligheten till arbete, bostad och vardagsliv för nyanlända, samt att den som får hjälp också uppskattar hjälpen och tar den tillvara på bästa sätt. Att uppfatta satsningen som investering, handlar om att lägga stark betoning på att satsningen i framtiden ger något viktigt tillbaka till organisationen. Synen på satsningen som investering kan rymma en medvetenhet om risk, men att möjligheter överväger. Det är också mer centralt vem och vad investeringen görs i, vilket gör att här kan det finnas anledning att diskutera mer riktade satsningar än helt öppna.

De tre alternativen kostnad, god handling och investering är idealtypiska ramar. Det finns ingen uttalad företrädare för det ena eller andra alternativet. Det finns styrkor och svagheter i de tre olika vägarna. Kostnad kan uppfattas vara alltför rationellt, medan god handling kan uppfattas vara alltför emotionellt styrande. Investering kan uppfattas vara alltför nyttoorienterad, medan kostnad kan uppfattas underskatta nytta. Det är just i dessa spänningsfält mellan olika synsätt på vad satsningar för samtiden och framtiden som inte endast beslutsfattare, utan också anställda och ideella rör sig. Vad är värt att ägna tid och resurser? Här har boken "En tid av möten" en viktig uppgift: Att påminna oss om människorna. Den ekonomiska redovisningen är endast en sida av saken. Det finns också den mänskoeconomiska redovisningen att göra. Den som tar längre tid att ställa samman eftersom människors liv inte gör sig bäst i kvartalsrapportens form. Vi behöver också ställa samman erfarenheter utifrån möten och liv. Rapporten "En tid av möten" är ett första steg. Vad händer med de människor som kommit, med församlingarnas verksamheter och med samhällets gemensamma arbete med att vara ett gästfritt land? Ett exempel på en bred mångvetenskaplig kunskapsbearbetning av gästfrihetspraktiker i trossamfund är NORDHOST. I de följande styckena kommer jag med utgångspunkt i den forskningen diskutera möjliga vägar framåt, där generös teologi och kyrklig samhällspraxis diskuteras.

NORDHOST – GÄSTFRIHETENS PRAKTIKER I DE NORDISKA LÄNDERNA

Svenska kyrkans enhet för forskning och analys har under åren 2017-2021 varit del i en nordisk mångvetenskaplig forskningsatsning om gästfrihet och migration.⁵ Projektet NORDHOST var en del i Oslo universitets tvärvetenskapliga satsning inom humaniora

5 NORDHOST (Nordic Hospitalities in a Context of Migration and Refugee Crisis), Oslo universitet: <https://www.uio.no/english/research/strategic-research-areas/nordic/research/research-groups/nordhost/index.html>

och samhällsvetenskap UiO:Norden. NORDHOST etablerade en forskargrupp från ämnena teologi, filosofi, kriminologi och antropologi under ledning av professor Trygve Wyller. Forskningen tar sin utgångspunkt i det nordiska välfärdssamhället och dess gästfrihet bland annat visad i samband med flyktningmottagandet efter 2015 och framåt. Att tänka vidare om centrala begrepp kräver att reflektionen tar sin utgångspunkt i det empiriska materialet – i vardagen i församlingar som möter nyanlända. Fallstudier har varit centralt i projektet och utgör materialet för projektets första bok. Den andra boken kopplar mellan fallstudier över till teoretisk reflektion. Välfärd och gästfrihet är inte värderingar som exklusivt återfinns i kristen tradition utan är kulturellt, existentiellt och tros-
mässigt gränsöverskridande både som praktik och hållning. Det är delar i det gemensamma goda som värnas som centrala faktorer i det samhälle som vi lever och vill leva i. 2019 hölls en konferens i Rom vid Universita Urbaniana i dialog med katolska forskare, studenter och praktiker kring migration. Vid konferensen diskuteras frågor kring begrepp och praktiker och hur dessa ömsesidigt ger varandra kritik. Praktiskt arbete i migration och mottagande utmanar gästfrihet som begrepp och den maktordning mellan värd och gäst som implicit ligger i begreppet. I praktiken ser man många gånger exempel på hur värdskap och gästens roll gränsöverskrids och växlar. I samtalen mellan forskare och praktiker har man diskuterat kyrkornas närvaro och involvering i välfärd och generositet – finns det gränser? Man har konstaterat att mötet med nyanlända påverkar bilden av framtidens samhälle och omvänt. Bilder och föreställningar av framtidens samhälle eller oro för framtiden präglar starkt förhållningssätten gentemot nyanlända, asylsökandes rätt och flyktingars status. I det mångvetenskapliga samarbetet har det också framträtt klarare att teologi är ett annat tankeraster än politisk ideologi. Fallstudier som analyserar samma handlingar tolkas på flera sätt. Handlingar som av någon betonas vara uttryck för tro kan också tolkas vara politiska. Teologins fokus på människosyn, berättelser och förmågan till föreställningar i ord, bild och handling är ett kraftfullt bidrag till samtal om relationer och förändringar relaterat till samhällsyn.

SAMTID VÄND MOT FRAMTID

När migration, välfärd och gästfrihet utmanas i politiska debatter och beslut, framträder olika tolkningar av dessa gästfrihetens praktiker.⁶ Jag vill påminna om att samtalen om migration handlar om lokala platser, där människor möter varandra i olika sammanhang i olika relationer. Jag påminner, inte för att debatter ibland flyger iväg i tanken, utan för att det varit centralt för forskningsprojektet att just gå från det konkreta och sedan till tolkningsmönster och begrepp.

6 Bendixsen, Synnøve K. N. & Wyller, Trygve (red.) 2019.

Trots att församlingar i hög grad har hållit i samma verksamhet sedan 2015, anklagas "kyrkan" av kritiker för att vara naiv, ha tagit steg åt vänster och stå för ett grundlöst liksom gränslöst förhållningssätt. Utifrån det forskningsprojekt vi bedrivit kan den bilden både nyanteras, breddas och motsägas. Nyanseras – eftersom församlingarna har olika verksamheter beroende på lokala förutsättningar och samarbeten; breddas – eftersom frågor behöver ställas kring vad som har förflyttats i de offentliga samtalen om migration. Den politiskt ideologiska kartan som i hög grad rör lagstiftning kring människors liv har förändrats, medan kyrkornas gästfrihetspraktiker knappast har förändrats. Här är höger och vänster en otillräcklig och inadekvat skala för att fånga en bild av de lokalt behovsstyrda praktiker som utvecklats; och motsägas – eftersom det knappast handlar om naivitet utan professionella arbetssätt och bedömningar som ligger till grund för verksamheterna. Sammanfattat uttryckt: de kyrkliga praktikerna är bärs av andra motiv än politiska ställningstaganden. Det framträder en tydlig bild att en diakonal kompetens idag kräver lokala behovsanalyser gällande utsatthet som livssituation. Det gäller nyanlända, men också med ett bredare fokus då utsatthet är en komplex bild av vem som har möjlighet till hem, arbete och nära relationer. I det lokala sammanhanget kan spänningar mellan olika utsatta grupper hanteras och i motsats till vad som ibland händer i politisk diskussion så ställs sällan utsatta grupper mot varandra. Inte sällan ser vi innovativa lösningar eller hanteringssätt utvecklas i det lokala, detta ofta i samverkan med andra samhällsaktörer. Ett exempel är St Marymodellen som är ett väl utvecklat arbetssätt för diakoni i samverkan där kristna motiv bär verksamhetsidén. En utveckling av diakonal kompetens pågår, men ännu inte systematisk eller integrerad i utbildningar så som de skulle kunna göra. Verkligheten springer före!

De senaste åren signalerar allt fler, inom diakonalt arbete, att de akuta insatserna kring mat, kläder och någonstans att bo, ofta har omvandlats till en bestående verksamhet som en daglig nödhjälp. Besluten att göra uppehållstillstånd tillfälliga, att inte vara generös i bedömningar av humanitära skäl och att höja kraven för anhöriginvandring har skapat ett tillstånd av väntan för många människor. Antalet flyktingar som kommer till Sverige har kraftigt minskat, men många befinner sig i ett slags limbo, det vill säga ett oklart beslutsläge. Ovisshet om framtiden utgör ett stort hinder för den integration många uttalade förhoppningar om 2016. Nödhjälp till dem som befinner sig i olika varianter av ovisshet eller låsta lägen tar stor del av församlingarnas energi och prioriteras med hänsyn till utsatta människors behov som vägledande princip för diakoni, trots att man gärna skulle vilja arbeta mer långsiktigt för att främja integration. Integrationen står på vänt.

Redan i rapporten "En tid av möten" beskrivs integration som något som många önskar. Med den situation som nu påtalas från församlingar väcker frågor. Integration uppfattas ofta som en ensidig process, det vill säga att det är de som kommer till Sverige som ska anpassa sig till nya omständigheter, inte "värdarna" som redan är på plats. Om "värdarna" inte uppfattar integration som ömsesidig och den livssituation som många nyanlända befinner sig i alltmer hindrar integration – befinner sig samhället då inte i ett läge där integration alls inte pågår? Vad menas med integration i lokal praxis och vem ansvarar för den framstår som en nödvändig diskussion. Och vad är då kyrkans uppgift?

DIALOGISK GÄSTFRIHET – ETT TEOLOGISKT BIDRAG

I nuläget är arbete och egenförsörjning centralt villkor för uppehållstillstånd. I ett teologiskt perspektiv är vikten av att erhålla ett arbete ett mycket snävt perspektiv på vad integration är. Så är heller inte teologin främst intresserad av den juridiska rätten, utan framhåller andra perspektiv. Bakgrunden i kristen teologi till förståelsen av såväl välfärd som gästfrihet ligger i synen på en omsorg om de utsatta. Detta motiveras bibliskt med måltidsgemenskapen och delandet i Apostlagärningarna, med berättelsen om delandet i brödundret men också den påbjudna gästfriheten i påminnelsen: du har också varit en främling. Gästfrihet och omsorg har också i traditionen varit en praktik i kommuniteter, kloster och kyrkor. Det hör till traditionen och i den protestantiska kyrkan har kistan där man samlat in till de fattiga och för undervisning utvecklats till en tidig samhällsomsorg och allmänna skolor. Det är gästfriheten och värnandet om det gemensamma goda som ligger till grund för kyrkornas samhällsinvolvering. Samtidigt rymmer gästfriheten gränser. Makten hos värden är större än hos gästen. Bilden av att det finns en gräns för gästandet är tydlig, och den används i delar av världen som just ett skäl för att begränsa uppehållstillstånd. Att gå från gäst till att bli granne, är inte självklart, men det sker. Att gå från att vara gäst till att bli värd, är inte självklart men det sker. Att vara en av dem, till att bli en som oss, är inte självklart, för det kräver en förändring av synen på "oss".

Det finns skäl att kritiskt behålla ordet gästfrihet. Främst för att det används! Men också just för att det som en sten i skon påminner om asymmetriska maktrelationer. De finns där, hela tiden. Gästfrihet är också kopplad till livshållning, som är en existentiell dimension, till skillnad från solidaritet som kan beteckna handling men måste inte, det kan stanna i en tankemässig hållning. Du kan inte känna dig gästfri eller vara för gästfrihet, utan att faktiskt också på något sätt bjuda in en person nära ditt eget liv. Gästfriheten kräver involvering. Detta medmänskliga krav inneboende i ordet gästfrihet stöder oss att interagera och möta andras behov. Inte för att vi "känner för det",

utan för att det är så liv levs (livshållning). Detta ger en kallelse till integration, genom mötet, för förändring också av "oss".⁷

I NORDHOST projektet myntas begreppet Dialogisk gästfrihet⁸, för att understryka ömsesidigheten i de möten som uppstår mellan "dem som känner sig hemma" och "dem som kommer nya till platsen". Dialogisk gästfrihet tar sin utgångspunkt i det som skaver i mötet, det krångliga, det bråkiga, det som tar mycket energi. För så är det – men inte bara för "värden", också "gästen" känner av det och är kanske den som ägnar mest kraft åt detta. Att stå i dessa "skav" handlar om att erkänna att här finns olika normativa synsätt, religiösa levnadsregler och livserfarenheterna styr oss i hur vi kan, orkar och vill mötas. Vägar till ett framtida samhälle går just den vägen genom att mötas med nyfikenhet snarare än misstänksamhet, och att förvänta en nyfikenhet tillbaka och att det kan leda till ett fördjupat samtal kring vad det innebär att vara människa. I luthersk teologi har alla människor en kallelse till medmänskligt ansvar för sin nästa, ett ansvar som vilar i Guds omsorg om mänskligheten. I en dikt av Susanne Dahl uttrycks något av det som finns i reflektionen över uppdrag, liv och möten⁹:

SOM OM

Det uppdrag som anförtrotts mig
Att stå ut
Att bära glädjen intill ovissheten
Att le i mötet med främlingen
Som om det var vännen
Att bära kärleken intill otillräckligheten
Som om
För att en dag är jag främlingen
Utan fäste att vila i
Och någon ska ta emot mig.

Dialogisk gästfrihet sträcker sig utöver det individuella mötet. I dialogisk gästfrihet finns det inte ett undvikande drag, utan ett ärligt uppsåt att söka förstå för att bygga livsmöjligheter tillsammans, från det lokala till de större gemenskaperna. Välfärdssamhället byggdes underifrån innan det etablerades mer institutionellt. Förtroendet mellan det lokala till det mer institutionella behöver kontinuerliga och förnyade dialoger för att fortsätta bära. De enskilda mötena

7 För en fördjupning kring det ömsesidiga mötets existentiella utmaning, se: Nahnfeldt, Cecilia 2021.

8 Nahnfeldt, Cecilia och Ronsdal, Kaia S. Conceptions of dialogical hospitality: The ugly side of hospitality. I: Nahnfeldt, Cecilia och Ronsdal, Kaia S. (Red) Contemporary Christian-Cultural Values. Migration Encounters in the Nordic Region. Routledge, 2021. S. 193-200.

9 Dahl, Susanne 2020.

mellan människor är grunden för detta förtroendebyggande, dialogen mellan olika samhällsaktörer är nästa steg på en mer gemensam och kapacitetsbyggande nivå i en fortsatt dialog för förändring. En förändring för mer existentiellt och socialt hållbara samhällen, för framtidens goda samhällen. Detta involverar nya perspektiv, som gör att vi börjar tänka till och ibland tänka om. Satsningen på församlingarnas mottagande av nyanlända som kyrkan gjort menar jag kan beskrivas som en grund för ett förtroendeskapande arbete mellan de lokala församlingarna och den större gemenskapens kyrka. Detta att vi i varje möte formar framtidens gemenskaper – samhälle och kyrka – talar vi inte så mycket om, kanske för att vi står mitt uppe i det. När pengarna tar slut finns upparbetade samarbeten, nätverk, nya kompetenser att ta vara på. Och nyfiket kan man ställa frågan: Vad händer nu i kyrkan?

NYTT I KYRKAN

I början av min artikel pekade jag på en förändring som pågått över tid men som fått ytterligare skjuts av flyktingarbetet, nämligen ”nyupptäckten” av civilsamhället och med det också av Svenska kyrkan som en viktig och stadig samarbetspart. Här uppstår nya frågor vad gäller kyrkans roll – att ibland samverka med myndigheter och ibland protestera och invända mot myndighetsbeslut. Här är kompetensen i att förena båda dessa sidor under utveckling.

Det ökande antalet samarbeten med andra organisationer har skapat ny förståelse för kyrkans kompetens och verksamheter, men också nya frågor. I ett möte om samverkan mellan kyrka och offentlig aktör ställer en person under fikat frågan till Svenska kyrkans representant: jag har gått in i kyrkan, vill du veta varför? Samtidigt, i arbetet med flyktingar har också det motsatta uppstått, att människor lämnar kyrkan i protest. Vill kyrkan veta varför då också?

Förändringar sker också i församlingar och i alla delar av kyrkolivet. I gudstjänster kan det höras i musikval och textläsningar på fler språk. Det är förändring som sker mer i en översättande mening. Det finns också exempel på transformering. Ett sådant exempel, som ligger nära dialogisk gästfrihet, är en församling som använde epistelbrevets plats som ett utrymme i gudstjänsten att se varje människa som ett brev till församlingen. I korthet, istället för en läsning, intervjuades både väl kända och nyanlända personer med frågan: Berätta, hur kom du hit? Synen på människan som ett brev bejakar vänskapen som dimension i gästfrihet. Den förstärker också dialogen.

Det vanligaste exemplet på förändring och gästfrihet är de familjer som har tagit emot någon att bo i sitt hem ofta en ensamkommande ung person. Det har ofta blivit omvälvande att utöka sin familj på det nära sättet. Ibland smärtsamt, ibland förunderligt och berikande.

Där överskrids gästfriheten när gästen blir en familjemedlem. Det vill säga rollen som gäst omvandlas till en position där personen är hemmastadd och tillhörig den konstellation som familjen är. Sen finns andra förhållanden vad gäller uppehållstillstånd som skapar tillfällighet, men som ny familjemedlem är personen inte längre gäst. Det är en emotionellt krävande diakonal handling att öppna sin familj. Det har lett till initiativ till bildande av nätverk och stödgrupper för familjer, men också skapat en efterfrågan efter specifikt stöd och råd och det är ofta i det diakonala arbetet som frågorna ställs från familjer.

Diakoni har kommit att både få en starkare ställning, och samtidigt utmanats under perioden. Vad är nu diakoni för en kyrka med nya verksamheter och behov? Diakonens resurser behövde förstärkas med fler personer ur arbetslag och bland ideella. Alla har övats i diakonala förhållningssätt: att möta så många människors utsatthet och ovisshet. Att inte endast ord men handling har krävts. En utmaning i detta arbete är att en kyrka inte ensam räcker. Det kräver samverkan och många händer. Att bli fler gör också att en ytterligare organisering behövs. Ibland har traditionella hembesök ställts i motsättning till samverkan. Det är inte med nödvändighet så. Det handlar om en vidare eller snävare förståelse av vad diakoni är eller bör vara. Bland annat innefattar det olika förståelser av om diakoni främst ska utövas inom församlingens egendefinierade verksamhet eller i ett svar på efterfrågan från omgivande samhälle. Det handlar också om en syn på om diakoni främst ska vara personliga möten eller om också det mer strategiska arbetet med nya mötesplatser och samarbeten hör till uppdraget. Här pågår samtal, och det behöver inte finnas en motsättning. Dock är det så att när resurstilldelning diskuteras, uppstår inte sällan konkreta vägval vilket kan skapa motsättningar i praktiken. Enskilda besök kan göras i mycket utvecklad form inom ramen för samverkan och på ett sätt som gör att det finns en uthållighet också för de riktigt svåra besöken, till exempel när ett förvar har blivit någons enda hem.

SAMMANFATTNING – FRÅGOR FÖR FRAMTIDEN:

Om fem år hoppas jag kunna fortsätta följa kyrkornas arbete med migration. Vilka frågor vill jag skicka med till en uppföljning? Hur spårar jag gästfrihet då?

Nationsgränserna som var så viktiga att bevaka har flyttats till att gränser snarare placeras mellan människor. Den som tillfälligt är här, är inte riktigt här om än inkluderad i en familj eller tillfälligt bor här med sina nära. Den som har uppehållstillstånd ska kvalificera sig, särskilt om man hoppas på medborgarskap. Att arbeta utifrån dialogisk gästfrihet där också det som skaver får plats, är att erbjuda en gästfrihet som inte är villkorad av människors kvalifikationer.

Detta i kontrast till de kvalifikationskrav för medborgarskap som idag ställs. Kyrkornas och trossamfundens främsta bidrag menar jag är att visa på att medborgarskap är ett snävare begrepp än människovärde. Detta har konsekvenser för hur vi möter varandra. Det handlar om att fråga efter vem någon är, inte endast vad den kan bidra med.

Som följd av det samhälle som idag formats ställs nya frågor till kyrkorna. När kyrkor inte accepterar medborgarskap som grunddefinition för de människor som ryms i hennes gemenskap, och istället betonar dialogisk gästfrihet som ställer sig i spänningar, oklara lägen och meningsmotsättningar likaväl som i nyfikenhet på medmänniskan och beredskap att leva med och för varandra. Då får andra frågor ökad betydelse som kräver både tankekraft och arbetsinsatser.

Hur gör kyrkorna med att nödhjälpsinsatsen börjar permanentas i samhället? Kommer det att också permanenta uppdelningen hjälpare-behövande, på ett sätt som gör att gästfriheten stelnar i uppdelade roller och maktordning mellan värd och gäst? Hittar kyrkan former för en dialogisk gästfrihet där gästen kan så småningom blir vän, granne, kollega eller familjemedlem?

Och vad kommer hända med integration i samhället, vem får vara delaktig i formande av det egna livet och samhället? Vilken roll tar kyrkan här? Vilka handlingsstrategier väljer vi att utveckla?

REFERENSER

- Bendixsen, Synnøve K. N. & Wyller, Trygve (red.), 2019. *Contested hostilities in a time of migration: religious and secular counterspaces in the Nordic region*. Abingdon, Oxon: Routledge 2019.
- Dahl, Susanne 2020, *Vem såg mig då?* Argument förlag, 2020.
- Hellqvist, Kristina & Andreas Sandberg 2017, *En tid av möten. Arbetet med asylsökande och nyanlända i Svenska kyrkans församlingar 2015–2016*. Svenska kyrkan 2017.
- Myndigheten för Ungdoms- och Civilsamhällesfrågor (MUCF) 2016, *Flyktmottagandet – det civila samhällets roll och villkor*.
- Nahnfeldt, Cecilia 2021, "Tu veux un chewing-gum?": Encounters in hospitality and willfulness." I: Nahnfeldt, Cecilia och Rønsdal, Kaia S. (Red) *Contemporary Christian-Cultural Values. Migration Encounters in the Nordic Region*. Routledge, 2021. 61–78.

Kapitel 2

Kontinuitet och förändring – om gudstjänsten och uttryck för gästfrihet inom Framtiden bor hos oss

KRISTINA HELGESSON KJELLIN

INTRODUKTION

Sedan 2014 har jag i två forskningsstudier följt det mångfaldsarbete som äger rum inom Framtiden bor hos oss-nätverket. Framtiden bor hos oss (FBHO) är ett församlingsnätverk inom Svenska kyrkan som omfattar församlingar och pastorat i stadsdelar som präglas av kulturell och religiös mångfald. Nätverket började växa fram i början av 2000-talet, då kyrkoherdar i Göteborg, Stockholm och Malmö tog kontakt med varandra. Utgångspunkten för nätverket var behovet av att dela erfarenheter gällande vad det innebär att vara församling i minoritet i en storstadsmiljö som karaktäriseras av kulturell och religiös mångfald. En första konferens anordnades på hösten 2001 och nätverket hade tagit sin första form. Sedan dess har nätverket vuxit och utgör idag en viktig aktör både inom och utanför Svenska kyrkan vad gäller mångfaldsfrågor, migration, integration och kyrkans roll i relation till dessa frågor. Idag, år 2021, finns nätverket i Stockholmsområdet, Göteborg, Malmö, Burlöv, Norrköping, Linköping, Trollhättan, Borås, Uppsala, Gävle, Södertälje, Örebro och Uddevalla. På hemsidan beskriver nätverket vilket som är dess syfte: "Vi vill reflektera kring det som sker i våra områden och kring vad som är kyrkans uppdrag i en mångreligiös och mångkulturell kontext." Nätverkets mål är vidare att "pröva metoder, ljussätta förhållanden i församlingarna, utöva påtryckningar på politiker, sprida kunskaper och dela erfarenheter internt, inomkyrkligt och externt."¹

1 <https://www.svenskakyrkan.se/framtidenborhososs/defaultaspxid584694>, 2021-04-21.

Nätverket arrangerar regelbundet konferenser och utbildningar, driver opinionsfrågor, arbetar med metodutveckling² och delar erfarenheter exempelvis i seminarier och utbildningsdagar. Nätverkets arbete har också blivit föremål för forskning³ och utgör även förebild för ett liknande nätverk som har bildats inom Norska kyrkan.⁴

I min forskning har jag dels följt nätverket när representanter från församlingarna träffas vid konferenser och andra typer av samlingar för att diskutera frågor och dela erfarenheter, dels fördjupat mig i två av församlingarna inom nätverket: Skärholmens församling och Dalens församling.⁵ Studien i Skärholmen fokuserade på det praktiska och reflekterande mångfaldsarbetet som äger rum i församlingen, där ett par av de teman som jag utforskade handlade om var gränsen för öppenheten för mångfalden går, samt hur makt yttrar sig på olika sätt i ett mångfaldsarbete. Studien i Dalens församling fokuserade på uttryck för och förståelser av begreppet gästfrihet, dels bland gruppen kristna med rötter i Irak och Syrien som kommer till församlingen, dels bland svenskarna utan migrantbakgrund.

I den här artikeln lyfter jag två aspekter som kommer ur forskningsmaterialet från de båda studierna, nämligen gudstjänsten och uttryck för gästfrihet. Jag kommer diskutera dessa båda aspekter i termer av kontinuitet och förändring.

SKÄRHOLMENS FÖRSAMLING OCH DALENS FÖRSAMLING

För att få en fördjupad kunskap och förståelse för det sammanhang som FBHO utgör så har jag bedrivit antropologiska fältstudier inom nätverket, liksom i Skärholmens och Dalens församling. Att genomföra antropologiska fältstudier innebär att vara på plats i de sammanhang som man vill studera för att på så sätt få en så djup förståelse som möjligt för de frågor som man är intresserad av. Deltagande observation, återkommande intervjuer samt informella samtal, men också analyser av tryckt och publicerat material kring nätverket, så som församlingsinstruktioner, foldrar, skrivelser och hemsidor, utgjorde det sammantagna etnografiska materialet som jag bygger min analys på.

2 Nätverket har bland annat producerat en bok där de berättar om sina erfarenheter gällande metoder och förhållningssätt, se Byström och Linder, 2018.

3 Helgesson Kjellin 2016; 2019 a och b; Holmberg 2019.

4 Nätverket heter "Fremtiden bor hos oss" och består i nuläget av 12 församlingar, främst i Oslo med omnejd.

5 Dalens församling, liksom Lövsta, som jag väljer att benämna ett bostadsområde i Dalens församling, är fiktiva namn. Anledningen till att jag väljer att anonymisera den församlingen är att jag där främst har gjort fältstudier bland människor varav flera lever under osäkra livsvillkor, så som väntan på asyl. Studien i Skärholmens församling fokuserade främst på de anställda, men också där har jag anonymiserat de intervjuade.

Under perioden mars 2014 till maj 2015 åkte jag med jämna mellanrum till Skärholmens församling och deltog i olika typer av samlingar, så som gudstjänster, kyrkkaffen, soppluncher, språkcaféer, midsommarfirande, bussutflykter som församlingen organiserade. Inte minst åkte jag dit för att träffa människor och samtala med dem. Det var framför allt anställda – kyrkoherdar, präster, diakoner, pedagoger, kyrkomusiker, vaktmästare – som jag intervjuade, men även ideella medarbetare, församlingsmedlemmar och kyrkobesökare.

Skärholmen ligger i sydvästra Stockholm och är en av de stadsdelar i Stockholm som har en befolkning med högst andel utrikes födda.⁶ Av stadsdelens cirka 34,000 invånare har cirka 71 procent utländsk bakgrund⁷ och mer än 70 olika språk finns representerade.⁸ Stadsdelen invigdes i september 1968 med pompa och ståt av prins Bertil. Skärholmen med dess torg där allting var samlat symboliserade framtidstro och förhoppningar.⁹

Sedan dess har mycket förändrats. Inte minst har den ekonomiska och etniska segregationen, som under 2000-talet blivit alltmer påtaglig i Sverige, också satt sina tydliga spår i Skärholmen. Undersökningar genomförda av Stockholms stad visar att Skärholmen hamnar högt vad gäller exempelvis höga ohälsotal, dålig tandhälsa hos barn, familjer som lever i stor ekonomisk utsatthet, grad av arbetslöshet, få personer med eftergymnasial utbildning, lågt valdeltagande och låg grad av tillit till människor och myndigheter.¹⁰ Samtidigt finns det många positiva tendenser i stadsdelen: undersökningar visar nämligen också att invånarna i Skärholmen trivs bra, det finns ett starkt föreningsliv och Skärholmen utgör också ett kommersiellt nav i stadens södra delar.¹¹ Skärholmens torg, där Skärholmens kyrka är belägen, präglas av den stora shoppinggallerian, biblioteket, Stockholms stadsteater som har en filial där, samt av den livaktiga torghandeln som möter en när man kommer upp ur tunnelbanestationen. I mina intervjuer framgick det också att människor trivs bra i Skärholmen och i samtal med mig ville de förmedla en annan, mer positiv bild av stadsdelen, än den som ofta förekommer i media.

Skärholmens församling omfattar förortererna Bredäng, Sätra, Skärholmen och Vårberg. Församlingen bildades 1969 och sedan dess

6 Resultat från Stockholms stads trygghetsmätning. Trygghet i Skärholmen 2014, s. 4.

7 Rapport Stockholms stad: <https://start.stockholm/globalassets/start/om-stockholms-stad/utredningar-statistik-och-fakta/statistik/omradesfakta/soderort/skarholmen/skarholmen-stadsdelsomrade.pdf>, 2020-11-09. Den procentatsatsen innefattar både de som är födda utomlands och de som är födda i Sverige och som har utrikesfödda föräldrar. Cirka 50 procent har asiatisk bakgrund, cirka 18 procent har afrikansk bakgrund och cirka 5 procent har sydamerikansk bakgrund.

8 Sandberg 2009, s. 39.

9 Wirtén 2010, s. 23.

10 Skillnadernas Stockholm, 2015, s. 25f, 32, 43f, 49, 70.

11 Verksamhetsberättelse för Skärholmens stadsdelsnämnd 2014, s. 15.

har den förändrats på många sätt. Från att ha varit en överlag homogen stadsdel med hänseende till etnicitet och religiös tillhörighet, så präglas stadsdelen idag av stor kulturell och religiös mångfald, vilket också avspeglas i församlingens verksamhet. Under tiden för mitt fältarbete talades det exempelvis bland församlingens anställda flera olika språk, så som persiska, arabiska, spanska, engelska, amarinja och tigrinja. I församlingsinstruktionen uttrycks församlingens vision på första sidan: "Vår vision är att vi, som är kyrkan mitt i byn med hela världen på torget, vill förmedla hopp. Med alla, för alla!"¹² Av de boende i Skärholmens församling så är 18,1 procent medlemmar i Svenska kyrkan, vilket är långt under rikssnittet på 55,1 procent. Trots låga medlemssiffror har församlingen en mycket livaktig verksamhet, med bland annat språkcaféer, pensionärsträffar, barn- och ungdomsverksamhet, konserter, Mekane Yesus-föreningens verksamhet¹³ och gudstjänsterna på söndagarna. Antal gudstjänstbesökare skiljer sig också jämfört med övriga församlingar i Stockholmsregionen liksom i jämförelse med församlingar i landet som helhet. Mellan år 2000 och år 2006 fördubblades nästan besöksantalet.¹⁴ Många av deltagarna är inte medlemmar i Svenska kyrkan och har sina rötter i andra länder, liksom en tillhörighet till ett annat kristet samfund, exempelvis ortodoxt eller katolskt. Av olika skäl väljer man också att komma till Svenska kyrkan. Man rör sig över samfundsgränserna och uttryckte i samtal med mig att tron på Jesus är det viktiga, inte samfundsgränserna.

I Dalens församling bedrev jag fältstudier under 2017–2018. Också där deltog jag i möjligaste mån i gudstjänster och andra typer av samlingar som ägde rum, men det fältarbetet skilde sig från det i Skärholmen då jag fick en annan inblick i församlingen via en av församlingens vaktmästare och hans familj som jag fick bo hos under mina besök. Via den familjen, som har sina rötter i Irak, fick jag möjlighet att träffa många av de andra irakierna och syrierna som regelbundet kommer till Dalens församling. Dalens församling ligger i en stad med ca 150.000 invånare och liksom många andra svenska städer så präglas den av bostadssegregation baserat på inkomst och etnicitet.¹⁵ Församlingen består av två kyrkor och två bostadsområden, Dalen och Lövsta. Dessa områden ligger nära varandra, det tar cirka 15 minuter att promenera mellan kyrkorna, men de socioekonomiska skillnaderna mellan områdena är stora. 2019 bodde det 16 471 personer i Dalens församling. Av dessa var 51 procent medlemmar i Svenska kyrkan.

12 Skärholmens församlings församlingsinstruktion 2020: [https://www.svenskakyrkan.se/filer/F%c3%b6rsamlingsinstruktion\(41\).pdf](https://www.svenskakyrkan.se/filer/F%c3%b6rsamlingsinstruktion(41).pdf), 2020-11-09.

13 Mekane Yesus-föreningen ingår sedan 1997 i Skärholmens församlings verksamhet. Den består av etiopier och eritreaner boendes i Stockholmsområdet och relaterar till den etiopiska lutherska kyrkan The Ethiopian Evangelical Church Mekane Yesus (EECMY). Se Helgesson Kjellin 2016.

14 Sandberg 2009, s. 40.

15 Andersson et al., 2010, s. 57.

Dalen har många invånare med rötter i andra länder, främst från Irak, Syrien och Somalia, medan det i Lövsta främst bor svenskar utan migrantbakgrund.¹⁶ Dalen är överlag ett lugnt område, men det finns också vissa spänningar mellan de boende som kommer fram i samtalen.

Kyrkan i Dalen byggdes 1978 med ordet "gemenskap" som ledord för arkitekten. Till församlingen kommer det många kristna från Mellanöstern, främst från Irak och Syrien, och inte minst är det dem som jag har samtalat med under mina fältarbeten. En del av dem har varit länge i Sverige, i över 10 år, andra är nyanlända. Dessa kristna tillhör också den Kaldeiska kyrkan, den Syrisk-ortodoxa kyrkan, eller Österns assyriska kyrka, men av olika anledningar så väljer de också att komma till Svenska kyrkan.

Öppenhet för kulturell och religiös mångfald präglar församlingen sedan många år. Gästfrihet lyfts av flera av medarbetarna fram som centralt för församlingens identitet. Det tar sig bland annat uttryck i att gudstjänsterna tolkas till arabiska, liksom att vissa ritualer ovanliga för en protestantisk kyrka men vanlig inom ortodox och katolsk tradition, så som Jungfru Marias Upptagning till Himlen, firas. Församlingsherden betonar vidare vikten av att laga mat och äta tillsammans för att relationer ska utvecklas. Kyrkan är på många sätt involverad i närområdet och samarbetar med andra samhällsaktörer. Förutom gudstjänster så präglas församlingen av verksamheter så som språkcaféer, körverksamhet, lunchträffar för daglediga och olika verksamheter för föräldrar och barn. För gruppen irakier och syrier utgör språkcaféerna viktiga mötesplatser. Där får de öva på det svenska språket, och inte minst träffa svenskar. När jag var där vid ett tillfälle fylldes kyrkans rum av irakier, syrier och svenskar som samtalade och övade på språket tillsammans. Efteråt var det några av de irakiska och syriska kvinnorna som bjöd på falafel som de hade tillagat. En av kvinnorna har under många år kämpat med psykisk ohälsa, men tack var den här uppgiften – som hon själv har initierat – att tillaga och bjuda på falafel vid olika kyrkliga samlingar, så mår hon mycket bättre.

Folkkyrkotanken är central för Dalens församling, med det menandes att man som församling finns till för alla i församlingsområdet, oavsett om man är medlem eller inte, om man är kristen eller inte. Det är därför inte något konstigt att bjuda in kristna från Mellanöstern till församlingens verksamheter, eller att välkomna muslimer att delta i språkcaféer eller i andra samlingar. Flera av irakierna och syrierna har väntat i många år på besked om asyl och lever

16 När jag i texten skriver "svenskar" menar jag svenskar utan en migrantbakgrund i närtid. Jag menar därmed inte att irakierna och syrierna inte skulle vara svenskar, men för textens tydlighet så använder jag mig av de här olika beteckningarna.

i en mycket utsatt situation. I samtal med mig berättar de att trots att de har varit flera år i Sverige har de aldrig varit hemma hos en svensk, eller har aldrig haft en svensk hemma hos sig. Det finns en stark gemenskap inom den här gruppen kristna från Mellanöstern; man hjälper varandra med olika praktiska saker, man stödjer varandra och liknande bakgrunder gör att man förstår varandra. Svenska kyrkan i Dalen utgör en viktig mötesplats i den situation som de befinner sig i, där de kan få hjälp och stöd och där de kan möta och lära känna svenskar.

Mångfalds- och integrationsarbetet som bedrivs i de båda församlingarna märks också i gudstjänsten, vilket vi nu flyttar fokus till.

GUDSTJÄNSTEN

Om man besöker en gudstjänst i Skärholmens kyrka eller i Dalens kyrka en vanlig söndag, utan att veta något om församlingarna i förväg, så kanske man inte tycker att det är så mycket som skiljer dem från andra gudstjänster inom Svenska kyrkan. På många sätt är det en traditionell gudstjänst som firas i båda församlingarna som man som gudstjänstdeltagare kommer att få vara med om. Samtidigt har gudstjänsterna i de båda församlingarna under flera år successivt påverkats av det faktum att många av gudstjänstdeltagarna har annan kulturell och nationell bakgrund än gudstjänstdeltagare i en mer genomsnittlig församling inom Svenska kyrkan. Många som kommer har även annan kristen bakgrund, exempelvis katolsk eller ortodox.

Den omfattande antropologiska forskningen om ritualer visar hur en ritual, så som en gudstjänst, både kan befästa och legitimeras traditioner, makt och positioner, men också utmana rådande hierarkier och status quo och därmed bidra till förändring.¹⁷ Ritualer fungerar ofta stärkande för deltagarna,¹⁸ och har även en förmåga att hela och förena det som är trasigt och separerat.¹⁹ Samtidigt som ritualer står för kontinuitet och reproducerandet av en viss form och en viss ordning, så möjliggör de också för variationer och för olika tolkningar.²⁰

Den tidigare kyrkoherden i Skärholmens församling beskriver gudstjänstens centrala roll i församlingen:

Man skriver ofta att gudstjänsten ska vara navet i församllingslivet, här är gudstjänsten verkligen viktig och det folk vill ha. Annars tänker man alltid att vi måste ha mer musik eller så, men här är det verkligen så

¹⁷ Bell 1992, s. 207.

¹⁸ "[R]itual [...] constitutes a particular dynamic of social empowerment." Bell 1992, s. 181.

¹⁹ Rappaport 1999, s. 263.

²⁰ Rappaport 1999, s. 53.

att det är gudstjänsten som människor vill ha. Och det är ju otroligt stimulerande. [...] Man riktigt märker på söndagsgudstjänsterna att det är veckans centrum. Och det är härligt!

Det stora antalet gudstjänstdeltagare är han inte van vid när han jämför med tidigare församlingar där han har arbetat. Samtidigt som gudstjänsten följer den givna ordningen så präglas gudstjänsten av rörelse i rummet och av inslag som kompletterar de svenskkyrkliga traditionerna. När alla inte talar samma språk blir inkorporerandet av andra uttryckssätt extra viktiga så som användandet av olika materiella artefakter. I båda kyrkorna har Mariaaltare placerats i kyrkorummet, vilka fungerar som platser där man kan be en bön, röra vid krucifixet eller kanske lämna en blomma eller en gåva. Gudstjänstdeltagare rör eller kysser korset, det kan också finnas möjlighet till dopförnyelse genom att doppa fingrarna i vatten eller få korset tecknat i pannan. Samtidigt är språket viktigt och inom FBHO-nätverkets församlingar har man valt att göra på olika sätt. I vissa församlingar tolkar man delar av gudstjänsten till andra språk, så som i Dalens församling där man tolkar gudstjänsten till arabiska samt läser vissa bibeltexter på arabiska, medan i andra församlingar, så som i Skärholmens församling, är det svenska som är det språk som används i gudstjänsten. Erfarenheten i nätverkets församlingar är att användandet av grekiska och latinska uttryck fungerar förenande; det är uttryck som man kan och känner igen oavsett nationell bakgrund, liksom oavsett om man har en katolsk, en ortodox eller en protestantisk bakgrund.

I båda församlingarna finns det en öppenhet för att förändra och för att prova nya sätt att göra saker på, att inte låta formen för gudstjänsten bli det viktigaste. Det är ett arbete som de anställda i båda församlingarna länge har stått i, men som också kan innebära friktioner. Vad bör man värna och vad kan man förändra? Det kan det finnas olika åsikter om i församlingens arbetslag. Vissa av de anställda inom nätverkets församlingar som jag har intervjuat menar att det är viktigt att hålla fast vid den traditionella formen för gudstjänsten, medan andra mer vill experimentera med formen. Flera beskriver att det hela tiden är en avvägning: Hur kan vi vara kyrka för alla som kommer? I det finns det en friktion; går något förlorat om nya inslag inkluderas i gudstjänsten?

I vissa av församlingarna har umgängesformer också delvis förändrats, då kyrkans lokaler på ett påtagligt sätt har blivit rum för måltider och för möten mellan personer med invandrarbakgrund och svenskar.

UMGÄNGESFORMER – UTTRYCK FÖR GÄSTFRIHET

Under mina besök i Dalens församling har jag vid flera tillfällen fått vara med om måltider i kyrkans lokaler. Kvinnor och män med rötterna i Mellanöstern har dukat upp fantastiska smörgåsbord med allsköns delikatesser och kring den goda maten har svenskar och irakier och syrier mötts, ätit och samtalat. Planeringen, inköpen och tillagningen av maten har ombesörjts med stor omsorg, där särskilt kvinnorna har spelat viktiga roller.

Kyrkkaffen och andra typer av måltider har förstås intagits tidigare i kyrkans lokaler i Dalen, men i och med att den kristna gruppen från Mellanöstern under senare år har vuxit till en betydande del av församlingens deltagare så har umgängesmönster och kyrkans rum som mötesplats delvis förändrats. En av de intervjuade irakierna betonade hur viktigt det är i den irakiska och syriska kulturen att äta tillsammans: "inte bara en liten fika", som han sa, utan riktigt mat.

I studiet av hur gästfrihet förstås och tar sig uttryck i ett sammanhang där personerna i fråga innehar väldigt olika positioner – å ena sidan svenskar utan migrantbakgrund och å andra sidan nysvenskar som kanske nyligen fått uppehållstillstånd eller som väntar på asyl – är det viktigt att förstå de maktdimensioner som uttryck för gästfrihet bär på. Relationen mellan en "värd" och en "gäst", mellan den som bjuder och den som blir bjuden, bärs av förväntningar; vad man hoppas att uttrycken för gästfrihet ska leda till.²¹ I relation till gästfrihet är det även relevant att reflektera kring gåvan och gåvogivandets betydelse för relationer, formulerade av Mauss (1990 [1950]), där balans i en relation uppstår när gåvan tas emot, liksom när det finns en möjlighet att återgälda en gåva.²² Det här är perspektiv som jag har använt mig av för att förstå hur gästfrihetspraktiker påverkar relationer i Dalens församling. I allt integrationsarbete finns det en risk med att den ena parten (invandraren, asylsökaren) förblir i positionen av att vara mottagaren, den som behöver hjälp, medan den andra parten (svensken utan migrantbakgrund) förblir i positionen av att vara givaren, den som hjälper. Att hjälpa den som är i nöd är förstås viktigt och ett uttryck för den kristna tron, men resultaten från min studie visar hur viktigt det är för den som ständigt är den svagare parten, mottagaren, att också få vara den som bjuder, den som ger. Det fungerar stärkande och i ögonen på den andre blir man något mer än "flyktingen", "den asylsökande" eller "invandraren." Plötsligt framkommer andra aspekter kring vem man är som person, exempelvis en person som är duktig på att laga mat och i mötet kring måltiden kan samtal och relationer växa fram.

²¹ Selwyn 2000, s. 33.

²² Mauss, 1990 [1950], s. 13.

Det som har hänt i Dalens församling är att gruppen kristna från Mellanöstern tar plats och bjuder in till olika typer av samlingar, så som gudstjänster och måltider. Positionerna ”värd” och ”gäst” varierar, ibland är det någon av svenskarna som bjuder in, men lika ofta är det någon av de med irakisk eller syrisk bakgrund som bjuder in till måltider och samlingar av olika slag. Det kanske inte låter så märkvärdigt men är i själva verket av central betydelse, då det innebär att mer eller mindre givna positioner utmanas. Och när gränsen till den privata sfären upplevs svår att bryta igenom, kan kyrkans rum få utgöra en plats där det finns möjlighet att pröva sig fram och våga närma sig varandra.

AVSLUTANDE REFLEKTIONER

Församlingar inom FBHO-nätverket har länge stått i ett mångfalds- och integrationsarbete som innebär att det förgivettagna utmanas av andra sätt att tänka och göra gällande vad det är att vara kyrka i Sverige idag. Öppenheten för mångfalden betyder inte att man överger den teologiska inriktning som man har för sitt arbete eller de sätt som man gör saker på, men det är en medveten utgångspunkt som innebär att man vågar mötas över kulturgränser och är öppen för att inkorporera andra sätt att tänka och göra. Utgångspunkten är att de involverade ser att det finns en rikedom i mångfalden och att det finns mycket att lära av andra kulturella och kristna/religiösa traditioner.

Som exemplen med gudstjänsten och gästfrihetspraktiker visar så är det ett arbete som handlar om att befinna sig i spänningen mellan kontinuitet och förändring, vilket inte bara är lustfyllt utan också kan innebära utmaningar att hantera. Som en av de kyrkoherdar som jag intervjuade inom FBHO sa: ”Vi är i friktionen och det är en bra plats att vara på”. Han konstaterade att det kan vara svårt och utmanande att vara i ett sammanhang där allt inte bara går sin gilla gång, utan där dagliga möten med människor med många olika bakgrunder utmanar och förändrar. Men, konstaterade han, det positiva överväger och han, liksom många av de andra som jag har intervjuat inom nätverket, kunde inte tänka sig att arbeta inom någon annan typ av församling. Att vara i friktionen är utvecklande och kreativt, menade de. De förändringar jag beskriver sker inte snabbt, utan det handlar om successiva processer som har tagit tid. Det är processer som i grunden handlar om identitet: Vilken slags kyrka är vi? Vilken slags kyrka vill vi vara? Hur är vi relevanta i den här stadsdelen?

Nedslagen i Skärholmens församling liksom i Dalens församling ger några inblickar i det dagliga mångfalds- och integrationsarbete som pågår i många församlingar runtom i landet. Under coronapandemin har många av de aktiviteter som normalt har pågått, så

som språkcaféer och gudstjänster, varit inställda eller digitala. Det återstår att se hur mångfalds- och integrationsarbete gestaltar sig när pandemin är över, vilket ett kommande forskningsprojekt kommer fokusera på.²³

23 I ett kommande forskningsprojekt med titeln "Gästfrihet under förändrade villkor. Coronapandemins effekter på utsatthet, integration och gästfrihet i en mångkulturell församling inom Svenska kyrkan" kommer Kristina Helgesson Kjellin och Cecilia Nahnfeldt vid Svenska kyrkans enhet för forskning och analys studera hur integrationsarbetet inom FBHO har påverkats av pandemin.

REFERENSER

- Andersson, Roger, Magnusson Turner, Lena och Emma Holmqvist, *Contextualising ethnic residential segregation in Sweden: welfare, housing and migration-related policies*. Forskningsrapport, NORFACE's Research Programme on Migration, 2010.
- Bell, Catherine, *Ritual Theory, Ritual Practice*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1992.
- Byström, Christina och Johanna Linder; teologiska reflektioner: Henrik Törnqvist, *Framtiden bor hos oss: metoder och förhållnings-sätt i urbana mångfaldsförsamlingar i Svenska kyrkan*, Varberg: Argument förlag, 2018.
- Framtiden bor hos oss*: <https://www.svenskakyrkan.se/framtiden-borhososs/default.aspx?id584694>, 2021-04-21.
- Helgesson Kjellin, Kristina, "We can teach Swedes a lot!": Experiences of in/hospitality, space making, and the prospects of altered guest-host relations among migrant and non-migrant Christians in the Church of Sweden. I Bendixsen, Synnøve K. N. och Trygve Wyller (red.), *Contested Hospitalities in a Time of Migration. Religious and Secular Counterspaces in the Nordic Region*, London och New York: Routledge, 2019 a.
- Helgesson Kjellin, Kristina, Rum för gästfrihet – om att våga bjuda och bli bjuden. I *Svensk Kyrkotidning*, 6/2019, 2019 b.
- Helgesson Kjellin, Kristina, En bra plats att vara på. *En antropologisk studie av mångfaldsarbete och identitetsskapande inom Svenska kyrkan*, Skellefteå: Artos Academic, 2016.
- Holmberg, Andreas, *Kyrka i nytt landskap. En studie av levd ecklesiologi i Svenska kyrkan*, Skellefteå: Artos Academic, 2019.
- Mauss, Marcel, *The Gift*, London: Routledge, 1990 [1950].
- Rappaport, Roy A., *Ritual and Religion in the Making of Humanity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Rapport Stockholms stad*: <https://start.stockholm/globalassets/start/om-stockholms-stad/utredningar-statistik-och-fakta/statistik/omradesfakta/soderort/skarholmen/skarholmen-stadsdelsomrade.pdf>, 2020-11-09.
- Sandberg, Andreas, *Församlingar mot strömmen*, Svenska kyrkan, 2009.
- Selwyn, Tom, "An anthropology of hospitality." I Lashley, Conrad och Alison Morrison (red.), *In Search of Hospitality*, Oxford: Butterworth-Heinemann, 2000.
- Skillnadernas Stockholm*. Kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm, 2015, Stockholms stad.
- Skärholmens församlingsföreläsning 2020*: [https://www.svenskakyrkan.se/filer/F%c3%b6rsamlingsinstruktion\(41\).pdf](https://www.svenskakyrkan.se/filer/F%c3%b6rsamlingsinstruktion(41).pdf), 2020-11-09.
- Trygghet i Skärholmen*, 2014. Resultat från Stockholms stads trygghetsmätning, Sweco Strategy AB, Stockholm, 2014.
- Verksamhetsberättelse 2014 för Skärholmens stadsdelsnämnd*, 2014.
- Wirtén, Per, *Där jag kommer från*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 2010.

Kapitel 3

Att mäta gudstjänstfirande i det digitala – förändrade vanor och nya möjligheter

SARA FRANSSON, PERNILLA JONSSON & PATRIK SVENSSON

De digitalt medierade gemenskaperna i Svenska kyrkan under pandemin, skär tvärs igenom de traditioner och organisationsstrukturer som är grunden för samfundet. Som en av få civilsamhällesorganisationer i Sverige, har Svenska kyrkan närvaro i hela landet via de drygt 1300 församlingarna, där församlingsmedlemmar är bosatta inom församlingarnas geografiska upptagningsområde. Med digitaliseringen och onlinekommunikationen utmanas den här ordningen genom att göra det möjligt för människor att komma samman oberoende av geografiska avstånd. Det lokala rummet upphävs därmed i det digitala.¹

När omfattande restriktioner infördes för att förhindra smittspridning och inskränkte människors möjligheter att mötas och röra sig i kyrkans lokala rum, innebar digitalisering och onlinekommunikation en lösning för att ställa om församlingsverksamheten – framför allt gudstjänst- och andaktslivet. Men det är inte enbart rummet som upphävs i det digitala. Möjligheten att delta i en digital gudstjänst, andakt eller konsert ”on demand”, när det helt enkelt passar människor bäst i sitt liv, upphäver även tiden.

Upphävandet av tid och rum medför också att människors deltagande i det digitala skiljer sig kraftigt från människors deltagande i ett lokalt rum. Medie- och kommunikationsforskaren Heidi Campbell som forskar om digital religion, menar att kyrkornas gudstjänstliv under pandemin präglats av teknisk reflektion snarare än teologisk sådan när restriktioner plötsligt infördes.² Svenska kyrkans digitala

¹ boyd 2011

² Campbell 2020

omställning har också i många fall präglats av en spårbundenhet där församlingarna sökt sig till redan bekanta och upptrampade digitala vanor snarare än att tänka nytt under pandemins första våg.³ Att de digitala gudstjänsterna präglats av försök att återspegla och efterlikna gudstjänsterna i det lokala kyrkorummet istället för att tänka nytt, har också präglat inrapporteringen av församlingarnas besöksstatistik för hur många som firat gudstjänster under 2020 i Svenska kyrkan.

I ett försök att upprätthålla kvalitet och jämförbarhet i antalet besökare under gudstjänster trots omställningen till det digitala, gjordes det under 2020 försök att efterlikna människors gudstjänstdeltagande på motsvarande sätt som i det lokala kyrkorummet. I april gick instruktioner ut från nationell nivå att rapportera in även digitalt deltagande, men med begränsningar i tidsintervallet (direkt efter gudstjänsten alternativt under det första dygnet) samt en definition av vad en digital gudstjänstdeltagare är (en unik visning är ett besök).

När en statistisk reflektion görs så här i efterhand är det tydligt att den instruktionen inte nådde ut till församlingarna. Instruktionen fungerade inte heller i relation till människors deltagande i det digitala. Resultatet blev att församlingar inte redovisade enhetligt, där statistik över digitala visningar på vissa digitala plattformar inte låg kvar vid årets slut. Ett annat problem var försöket att begränsa redovisningen till en praktik som efterliknade gudstjänstfirandet i det lokala kyrkorummet. Det digitala deltagandet går dock inte att översätta på ett sätt så att det blir jämförbart med det lokala gudstjänstfirandet. Av dessa anledningar kommer inte antalet gudstjänstbesök redovisas i Svenska kyrkans statistikdatabas för första gången sedan databasen lanserades i sin nuvarande form. I den här artikeln vill vi därför lyfta fram varför det är svårt att mäta besöksstatistik i det digitala, hur den utmaningen kommer att hanteras i framtiden inom ramen för verksamhetsstatistiken, men också betona vilka slutsatser som likväl kan dras kring Svenska kyrkans gudstjänstliv under 2020 utifrån den inrapporterade verksamhetsstatistiken och andra informationskällor.

SVÅRIGHETER ATT MÄTA DIGITALT DELTAGANDE

I Svenska kyrkans verksamhetsstatistik har gudstjänstbesök definierats som en individ som deltagit i den lokala gudstjänsten. Ur ett historiskt perspektiv har det varit oproblematiskt vid sammanställningen av statistiken. En utvald person i församlingen har räknat antalet personer som varit inne i kyrkan under gudstjänsten. Visserligen händer det i den lokala gudstjänsten att någon gudstjänstdeltagare lämnar kyrkan innan räkningen har skett eller kommit lite

3 Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021b

sent till gudstjänsten och därför inte omfattats av räkningen. Faktum kvarstår dock att de allra flesta människor i tidigare besöksstatistik stannat under hela gudstjänsten. Församlingarna i Svenska kyrkan har under flera decennier räknat likadant och därför skapat statistik som är jämförbar över tid och som ligger till grund för de långa tids-serier som finns i Svenska kyrkans statistikdatabas.

I det digitala blir det mer komplext att räkna deltagare på motsvarande sätt. Det beror på att människor betar sig annorlunda i det digitala jämfört med i det lokala rummet. Att vara en digital kyrka sänker trösklarna för människor att delta i gudstjänstlivet. Men utöver de positiva aspekterna av det digitala deltagandet ställs också frågan kring vem som i teologisk mening firar gudstjänst på sin spets.

Digitaliseringens upphävande av tid och rum, gör att människors beteende i det digitala är mer lättroligt än i det lokala. Det är lättare att träda in i en digital gudstjänst jämfört med en lokal sådan, men med konsekvensen att det också är lättare att träda ur det digitala kyrkorummet. Den digitala gudstjänsten som skulle vara en paus mellan vardagslivets bestyr avbryts kanske av ett barn som kräver sin förälders uppmärksamhet och den digitala gudstjänsten får återupptas vid senare tillfälle. De tekniska innovationerna får därmed liturgiska konsekvenser där praktiska åtgärder hos såväl de som deltar digitalt, som på plats i den lokala kyrkan blir en del av att skapa digitala liturgiska praktiker.⁴

Människors lättroliga beteende i det digitala rummet blir tydligt i olika typer av mätningar av digitala vanor. Kyrkokansliets kommunikationsavdelning redovisade exempelvis antalet 10–15 sekunders visningar i sin sammanställning av de digitala besöken vid adventskonserterna på Facebook under 2020. I mediabranschen där den här typen av mätningar ofta görs, är det tidsspannet motsvarande ett stort engagemang. Att människors beteende i digitala medier skiljer sig från andra sammanhang, återspeglar sig också i hur etablerade Tv-kanaler anpassat sin tittarstatistik utifrån hur tittandet sker. Numera skiljer exempelvis SVT sina tittarsiffror för de som tittar på deras gudstjänst via Tv, från de som tittar på samma gudstjänst men via onlineplattformen SVT Play. Medan tittarsiffrorna via Tv sedan 1993 baseras på om den representativa tittarpanelen ser Tv-gudstjänsten i mer än fem minuter i sträck⁵, definieras de som ser samma gudstjänst via SVT Play utifrån hur lång tid gudstjänsten spelas samt antalet starter i appen. Därefter divideras mättiden med antalet starter i SVT play-appen under de första sju dagarna efter att programmet lagts ut på den digitala medieplattformen. På så sätt kan tittarsiffrorna renodlas så att det antal människor som

4 Kurlberg 2021

5 MMS 2021a

stängt ner efter någon sekund skiljs från dem som sett längre delar av programmet.⁶

Genom att använda just den senare mättekniken för att undersöka den genomsnittliga tittartiden på Svenska kyrkans julkonserter, kunde uppgifter tas fram som är jämförbara med de tittarsiffror som de etablerade Tv-kanalerna använder för sina digitala medieplattformar. Men medan övriga sektorer inom samhället har möjlighet att anlita företag som under flera decennier utformat egna mätinstrument för att hantera det förändrade besöksbeteendet i den digitala medielogiken, är det inte något som Svenska kyrkans församlingar har möjlighet till.

I stället är kyrkans besöksstatistik utelämnad till företag så som Facebook, Youtube, Vimeo, Zoom och Microsoft Teams, där mätteknikerna när det gäller tittartid och antalet starter inte är jämförbara mellan plattformarna. Exempelvis är det längsta tittarenheten som Facebook erbjuder församlingarna just nu, hur många som har tittat på en gudstjänst under en (1) minut. Vimeo och Youtube mäter i stället hur många gånger en video startats.

FRAMTIDENS VERKSAMHETSSTATISTIK

Det finns inget som garanterar att de plattformar och mätinstrument som är mest förekommande idag i församlingarnas digitala gudstjänster och andakt, kommer se likadant ut över tid. På så sätt är Svenska kyrkans digitala mätmöjligheter och tolkningsföreträde överlämnat till de företag som äger plattformarna som kyrkan använder sig av. Det är något som framtidens verksamhetsstatistik behöver förhålla sig till. Utmaningen består i att skapa jämförbarhet över tid i fråga om hur många som besöker digitala gudstjänster, även när etablerade plattformar förändras och nya digitala plattformar uppstår.

För även om det i skrivande stund framstår som orealistiskt att framtidens digitala verksamhet i kyrkan kommer anta motsvarande skepnad och omfattning som under pandemin, vill nästan sju av tio kyrkoherdar fortsätta med den digitala verksamheten efter pandemin.⁷ Den digitala kyrkan är alltså här för att stanna. Därför behöver verksamhetsstatistiken fånga även den här verksamheten på ett sätt som inte ger en skev bild av församlingslivet.

Kyrkostyrelsen har i februari 2021 med anledning av detta, beslutat att införa ytterligare en kategori i verksamhetsstatistiken. Från och med 1 januari 2021 ska även antal visningar vid digitala gudstjänster

⁶ MMS 2021b

⁷ Fransson, Gelfgren & Jonsson 2021a, s.75

och konserter fångas in separat i den årliga verksamhetsstatistiken. Det avser antal visningar både vid livesända och förinspelade digitala gudstjänster och konserter.

För att underlätta i församlingarnas inrapportering och samtidigt beakta människors lätttrörliga digitala beteende kommer besöksstatistiken över digitala gudstjänster och konserter utgå ifrån hur många människor som har börjat titta. Det valet motiveras med att denna uppgift är mest jämförbar mellan de olika digitala plattformar som idag används av Svenska kyrkans församlingar. I den nya verksamhetskategorin inkluderas allt från digital utsändning av högmässa, helgmålsbön och musikgudstjänst till andakter. Med digital konsert avses musikevenemang och/eller kyrkokonsert där någon andakt inte har hållits.⁸ På det här sättet kan digitala former av bön, andakt och gudstjänst fortsättningsvis fångas i statistiken, men särskiljas från besöksdeltagande i den lokala gudstjänsten.

SAMMANTAGET FÄRRE GUDSTJÄNSTER UNDER PANDEMIN

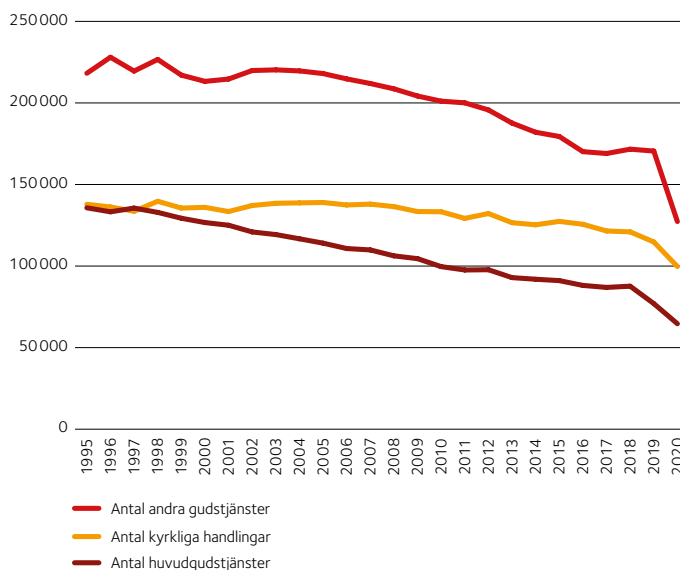
Även om verksamhetsstatistikens långa tidsserie för gudstjänstbesök bryts under 2020, finns det likväl andra trender som inte varit unika för pandemiåret 2020, men som förstärker mönster som länge varit ett faktum. En sådan övergripande trend är att antalet gudstjänster minskat under de senaste decennierna. Det har varit en gradvis nedgång, främst driven av färre huvudgudstjänster och andra gudstjänster, medan nedgången varit något mindre för kyrkliga handlingar. Av figur 1 framgår att sammantaget var antalet gudstjänster en fjärdedel lägre 2019 än 1995. Nedgången har varit särskilt framträdande det senaste decenniet, och föga förvånande minskade antalet gudstjänster ytterligare i spåren av Covid-19 under 2020. Nedgången av antalet gudstjänster var 20 procent mellan 2019 och 2020. Minskningen är mest markant för andra gudstjänster (inkluderar bland annat musikgudstjänster) som minskat med 46 procent och icke-offentliga gudstjänster som minskat med 61 procent sedan 2019.

Gudstjänster i samband med kyrkliga handlingar minskade i mindre utsträckning. Anledningen till det är främst ett ökat antal begravningsgudstjänster till följd av de högre dödstalen under 2020 jämfört med ett normalt år samt en ökning av antalet konfirmationsgudstjänster. Samtidigt innebar pandemin att många dop och vigslar antingen ställdes in eller sköts upp i avvaktan på bättre tider.⁹

8 För närmare beskrivning av hur de nya kategorierna ska mätas och rapporteras se <https://internwww.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1533438>.

9 Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021a, s. 30

FIGUR 1. ANTALET GUDSTJÄNSTER FÖRDELAT PÅ GUDSTJÄNSTTYP 1995–2020

Källa: Svenska kyrkans statistikdatabas.

En minskning av antalet gudstjänster behöver dock inte betyda minskat gudstjänstfrände. De omedelbara konsekvenserna av de införda restriktionerna i mars 2020, var att det under de nästkommande månaderna skedde en explosion av digitala gudstjänster, andakter och böner i Svenska kyrkan. Innan restriktionerna infördes hade 12 procent av församlingarna någon gång haft en digital gudstjänst eller andakt. I månadskiftet juni/juli 2020, drygt tre månader efter införandet av de första restriktionerna, var motsvarande siffror sju gånger högre, 84 procent. En tydlig majoritet, 68 procent, av de här församlingarna hade då digital verksamhet minst en gång i veckan.¹⁰

Likväl framgår det tydligt i verksamhetsstatistiken att antalet gudstjänster minskade under 2020 jämfört med tidigare år, trots möjligheten att ha digitala gudstjänster. Resultatet ligger också i linje med resultat från forskningsrapporten Svenska kyrkan online, som visar att de församlingar som ställde in sina gudstjänster under pandemin utan att ställa om till digitala lösningar eller hitta lokala lösningar, hänvisade till andra församlingars gudstjänster.¹¹ Samtidigt som en majoritet av församlingarna mött effekterna av pandemin genom digitala eller fortsatta lokala gudstjänster, har verkligheten också varit att alla församlingar inte längre firat gudstjänst varje söndag. Det förklarar delar av den sammantagna nedgången i

¹⁰ Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021a, s. 45

¹¹ Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021a, s. 45

antalet gudstjänster, och det blir extra synligt i nedgången av antalet huvudgudstjänster som redovisas i figur 1.

VISSA TYPER AV GUDSTJÄNSTER ÖKADE I ANTAL

När enkätundersökningen inom ramen för det internationella forskningsprojektet "Churches Online in time of Corona" (CONTOC) genomfördes under sommaren 2020¹², var mångas förhoppning att pandemin skulle vara över efter sommaren, att restriktionerna på 50 personer skulle vara borttagna och att vi skulle kunna återgå till det "normala". I stället blev det tvärt om. Pandemin i Sverige kom in i en andra våg under hösten 2020 och en vecka innan advent infördes ett tak på högst åtta personer under gudstjänster. Dessa hårdare restriktioner låg då i linje med de restriktioner som redan under våren präglat andra länder inom ramen för CONTOC. Efter protester från bland annat Svenska kyrkan gjordes dock undantag för begravningar där 20 personer kunde delta.

De striktare restriktionerna medförde att vissa typer av gudstjänster prioriterades under året och ökade i antal, i motsats till den nedåtgående trenden inom andra gudstjänstvarianter. Vardagsgudstjänsterna har till exempel ökat med drygt 17 procent. Antalet vardagsmässor har däremot minskat med 29 procent. Den här utvecklingen beror delvis på att en betydande andel av församlingarna, 39 procent, ställt in nattvardsfirandet. Det har inte enbart varit en teologisk fråga kring om man ska ha nattvardsfirande i det digitala eller inte, utan också en åtgärd för att förhindra smittspridningen i lokalt firade gudstjänster.¹³

Ett annat tydligt exempel på gudstjänster som ökat under pandemin, är konfirmationsgudstjänster och konfirmationsmässor. Antalet konfirmationsgudstjänster ökade exempelvis med 60 procent mellan 2019 och 2020. Anledningen till ökningen är att många församlingar valt att prioritera konfirmandarbetet under pandemin om än i förändrade former. Exempelvis valde 40 procent av församlingarna att digitalisera konfirmationsarbetet under den första pandemivågen. Det är en betydligt högre siffra än motsvarande 25 procent som valde att digitalisera övrigt barn- och ungdomsarbete.¹⁴ Restriktionerna påverkade dock hur själva konfirmationshögtiden kunde genomföras. Församlingarnas innovativa lösningar kring konfirmationsgudstjänsterna innebar exempelvis speciallösningar för att inrymma så många anhöriga och gudstjänstdeltagare som möjligt. Som ett konkret exempel valde det samiska konfirmationslägret i Luleå stift att fira sina drygt 60 konfirmander i sammanlagt

¹² <https://contoc.org/>

¹³ Fransson, Gelfgren och Jonsson2021a, s.36

¹⁴ Fransson, Gelfgren och Jonsson2021a, s. 51

åtta olika gudstjänster till skillnad från de traditionella två gudstjänsterna.¹⁵ Lösningen med att genomföra flera gudstjänster med färre besökare per gudstjänst, har varit en verklighet för många församlingar. Det är också den här typen av lösningar som förklarar den stora ökningen av konfirmandgudstjänster- och mässor under 2020.

RESTRIKTIONERNA SYNLIKGÖR STORA REGIONALA SKILLNADER I GUDSTJÄNSTFIRANDET

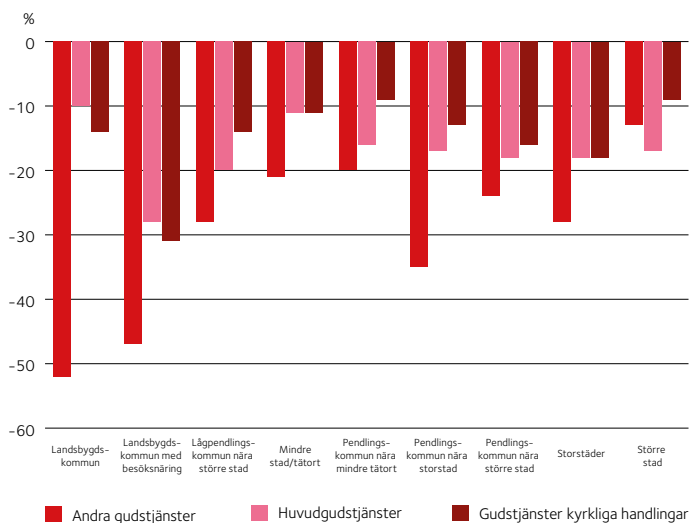
Utifrån ett stad- och landsbygdsperspektiv går det att urskilja mönster i fråga om hur församlingarna på olika sätt har mött effekterna av pandemin. Av figur 2 framgår att gudstjänstfirandet över landet sett olika ut. Minskningen i antalet gudstjänster i samband med kyrkliga handlingar har sett relativt lika ut överallt i landet. Undantaget är församlingar belägna i landsbygdskommuner med besöksnäring. Detta är sannolikt en effekt av att dop och vigslar som i vanliga fall planeras för att firas med släkt och vänner på semesterorter ställs in i högre grad än om de planerats att hållas i hemförsamlingen. Det här framgår också i självuppskattningen bland kyrkoherdar, där det inte finns några tydliga skillnader i uppskjutna kyrkliga handlingar mellan stad och land, då den typen av sammankomster ofta samlar fler deltagare än såväl åtta, som 50 deltagare oavsett var de sker någonstans.¹⁶

Något fler kyrkliga handlingar tycks ha ställts in i storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö. Mönstret är liknande i nedgången i antalet huvudgudstjänster. Däremot visar minskningen av andra gudstjänster större spridning och ett annat mönster. Här är nedgången störst i landsbygdsförsamlingar generellt, men minskningen är även omfattande i storstäder och deras kranskommuner, samt i kommuner kring större städer. Här kan minskningarna både ses som effekter av skillnaderna i vilka verksamhetsutmaningar som stads- och landsbygdsförsamlingar haft att möta i relation till restriktionerna i spåren av Covid-19 och vilka resurser församlingarna har.

15 <https://www.kyrkanstidning.se/nyhet/konfirmation-i-annorlunda-format-under-pandemin>, Besökt 2021-06-09; <http://nuorat.se/annorlunda-konfa-ett-lager-blev-istallet-flera-sma/> besökt 2021-06-14

16 Fransson, Gelfgren och Jonsson2021a, s. 30

FIGUR 2. FÖRÄNDRING I ANTAL GUDSTJÄNSTER FÖRDELAT PÅ GUDSTJÄNSTTYP OCH KOMMUNTYP, I PROCENT

I rapporten *Svenska kyrkan online – ställa om, ställa in eller fortsätta som vanligt under Coronapandemin*, framgår att de regionala skillnaderna i fråga om den digitala omställningen av gudstjänstlivet delvis kan förklaras utifrån en stads- eller landsbygdsperspektiv. Det var betydligt vanligare bland stadsförsamlingarna att ha ett digitalt gudstjänstliv under pandemins första våg jämfört med landsbygdsförsamlingarna.¹⁷ Den vanligaste förklaring till skillnaderna finns i att de församlingar som inte ställde om till digitalt i huvudsak valde att ställa in gudstjänsterna och hänvisa gudstjänstfirarna till andra församlingars digitala gudstjänster. En annan förklaring är också det faktum att restriktionerna under våren 2020 ur ett internationellt perspektiv var tämligen milda. Det var fortsatt möjligt att kunna vara 50 personer på plats i den lokala kyrkan. Det medförde att många församlingar under våren 2020 valde att fortsätta fira gudstjänsten "som vanligt" med mindre anpassningar eller ha gudstjänsten utomhus. Även under normala omständigheter är det många landsbygdsförsamlingar som inte samlar över 50 personer under en högmässa, vilket gjorde att den digitala omställningen inte var ett tvingande moment på motsvarande sätt som för många stadsförsamlingar. Den digitala omställningen var på så sätt en valmöjlighet bland flera potentiella lösningar på landsbygden där kyrkoherdens ledarskap blev en avgörande faktor för vilken strategi som landsbygdsförsamlingarna valde.¹⁸

¹⁷ Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021a, s. 45–48

¹⁸ Fransson, Gelfgren och Jonsson, 2021a, s. 48; Fransson, Gelfgren och Jonsson, 2021b

Skärpningen av restriktionerna i samband med den andra vågen av coronapandemin medförde begränsade valmöjligheter vad gäller gudstjänstlivet för alla församlingar. Framför allt kringskars landsbygdsförsamlingarnas möjlighet att "fortsätta som vanligt" kraftigt av de mer strikta restriktionerna. Verksamhetsstatistiken för 2020 fångar dock inte in de olika restriktionernas effekter på gudstjänstlivet och om även landsbygdsförsamlingar valde att digitalisera sin verksamhet inför adventsfirandet i större utsträckning än under våren.

Av verksamhetsstatistiken för 2020 framgår att gudstjänstlivets påverkats olika av pandemin i stiftet. Skillnaderna kan bero på hur smittspridningen och regionala rekommendationer såg ut inom Sverige under andra vågen, men också vara en fråga om variationer i den kyrkliga traditionen mellan olika delar av landet.¹⁹ Störst minskning i gudstjänster i samband med kyrkliga handlingar ses i Visby (-30%) och Västerås (-26%), medan skillnaden i förhållande till året före pandemin är relativt små i Skara (-4%), Växjö (-7%) och Göteborgs stift (-8%). I samtliga stift har antalet gudstjänster, såväl huvudgudstjänster, som andra gudstjänster exklusive kyrkliga handlingar, haft en tydlig nedgång. Däremot är nedgången betydligt mindre i Visby, Växjö och Härnösands stift, medan Karlstads, Göteborgs och Västerås stift haft en stor nedgång i jämförelse med övriga stift. Detta tyder på att det funnits tydliga regionala och stiftsskillnader i frågan om att kunna "fortsätta som vanligt", digitalisera eller ställa in. Här är det också viktigt att tänka in det tydliga mönstret som finns genomgående mellan stad- och land kring hanteringen av pandemin. Vissa stift är mer urbana, och andra har en tydligare landsbygdskaraktär som är viktig att beakta för att förstå skillnaderna mellan stiftet och församlingarnas olika strategier.

VAD VET VI OM DELTAGANDE I DET LOKALA OCH DIGITALA GUDSTJÄNSTLIVET UNDER 2020?

Som framgår av den här artikeln, har hela Svenska kyrkan genomgått en förändringsresa på kort tid med anledningen av pandemin. Alltifrån den explosion av digital verksamhet som skedde under våren 2020, till införandet av nya kategorier i verksamhetsstatistiken för att kunna avspegla det potentiellt nya normala i Svenska kyrkan i framtiden. Det är tydligt att församlingarna, framför allt stadsförsamlingar och församlingar som leds av kyrkoherdar som i grunden är positivt inställda till digitaliseringens möjligheter, ser att kyrkans digitala verksamhet bidrar med något kompletterande till det lokala församlingslivet.²⁰ Den lokala gudstjänsten står inte i ett motsatsförhållande till den digitala motsvarigheten enligt

¹⁹ Bromander & Jonsson 2018, s. 22; Carlsson 1990 och Gustafsson 1993.

²⁰ Fransson et al 2021a, 75-76

kyrkoherdarna själva.²¹ Den slutsatsen understöds också av det faktum att nästan sju av tio församlingar under sommaren 2020, ville fortsätta med digital verksamhet efter pandemin. Med de ändringar som gjorts utifrån lärdomar som gjorts under 2020 vad gäller inrapporteringen av framtidens verksamhetsstatistik, kommer församlingarnas uttryckta vilja också att tillmötesgåas med de nya kategorierna i verksamhetsstatistiken.

Utvecklingen av verksamhetsstatistiken kommer aldrig fullt ut hålla jämna steg med det snabbt förändrade digitala medielandskapet och lanseringen av nya plattformar där kyrkan kommer återfinnas i framtiden. Likväl ger de nya kategorierna och dess instruktioner för mätning av digitala gudstjänstfirare ett underlag som gör det möjligt att skilja gudstjänstdeltagande som sker i det digitala från det som sker i det lokala. På så sätt hanteras den svårighet med jämförelser som är förknippade med 2020 års statistik över gudstjänstdeltagande. Under året rapporterades 8,1 miljoner gudstjänstbesök. Det är dock omöjligt att veta hur många som deltagit på plats i den lokala kyrkan eller i det digitala.

Något som dock är säkert är att det digitala ökar tillgängligheten och sänker en del trösklar för människor att delta i kyrkans verksamhet. Även om det inte finns tillgänglig statistik över deltagandet i de digitala gudstjänster som genomfördes under 2020, kan advents- och julkonserterna som mättes enligt samma principer som de gudstjänster som sändes i SVT play, användas som ett exempel på den ökade tillgängligheten. Svenska kyrkan har under det senaste året initierat den så kallade kultursatsningen, som syftar till att lyfta fram samfundet som kulturaktör och tillgängliggöra dess kulturliv över hela landet.²² Inom ramen för den satsningen genomfördes 20 digitala konserter under advent och jul som sändes ut från så väl domkyrkoförsamlingar, som mindre landsortsförsamlingar. Totalt hade de här konserterna nästan 570 000 visningar. Drygt 80 procent av visningarna var på Facebook, medan de övriga sändes via Youtube och Svenska kyrkans websida.²³ Det säger sig självt att betydligt fler människor kunde glänta på den digitala kyrkporten via de här digitala konserterna, än om motsvarande konserter varit begränsade till lokala kyrkorum.

Sex av tio församlingar som hade digital verksamhet under våren 2020, angav att de nått nya målgrupper jämfört med innan pandemin, vilket också talar för att trösklarna för att delta i kyrkans gudstjänstliv har sänkts i samband med den digitala omställningen.

21 Fransson et al 2021a, s. 72–74

22 <https://www.svenskakyrkan.se/kultursatsning-2020---2021>

23 Svenska kyrkan, Kommunikationsavdelningens mätningar advents- och julkonserter inom kultursatsningen 2020.

Vilka de här målgrupperna är och vad de förväntar sig av Svenska kyrkans digitala närvaro kvarstår fortfarande att undersökas. Teologen Teresa Berger menar till exempel att de digitala strategierna alltid behöver analyseras och värderas utifrån sammanhanget och vilka målgrupper som församlingarna vill nå.²⁴ Är det de redan frälsta som undersöks av Heidi Campbell som söker en gemenskap med andra troende?²⁵ Eller är målgrupperna istället personer som inte kan ta sig till det lokala kyrkorummet på grund av hälsoskäl eller funktionsvariationer?²⁶ Eller vill församlingarna nå personer som är nyfikna på den kristna tron, men där steget att kliva in genom den lokala kyrkporten kanske är stort när relationen till kyrkan inte är självklar?

Samtidigt har den digitala verksamheten antagit en form som inte går att placera in i de vanliga kategorierna i gudstjänststatistiken, eftersom verksamheten i sig själv fött nya religiösa praktiker. En församling startade till exempel en Facebookgrupp som ett substitut för den lokala församlingens gemenskap när restriktionerna trädde i kraft. Gruppen blev navet i församlingens digitala verksamhet under pandemin. Den dagligt livesända aftonbönen blev ett populärt inslag och lockade under året tiotusentals deltagare, men eftersom församlingen själv ansåg att aftonbönen varken följde en gudstjänstordning eller formen för en andakt, ville de inte rapportera de här visningarna som digitala gudstjänstbesök. Istället blev lösningen att det som skedde i Facebookgruppen istället rapporterades som gemenskapsverksamhet. Det är ett av många exempel där verksamhetsstatistiken och dess kategorier ibland släpar efter utvecklingen av nya andakts- och gudstjänstformer och inte fullt ut lyckas fånga den kreativitet som finns ute i församlingarna.

Samtidigt är det tydligt att det digitala hela tiden förändras och att de förändringar som nu gjorts i verksamhetsstatistiken lika fort kan bli irrelevanta. Snabba förändringar i de digitala formerna kan medföra att församlingarnas digitala arbete inte ryms inom de nya digitala kategorierna i verksamhetsstatistiken, då de utvecklas och sker på plattformar där det kan vara svårt att följa de gudstjänstordningar som finns i Svenska kyrkans handböcker. Samtidigt är det sådana tekniska och dynamiska innovationer som teologen Jonas Kurlberg hävdar formar nya religiösa och digitala liturgiska praktiker.²⁷ I mars 2020, i pandemins början, var den digitala plattformen Clubhouse okänd för de flesta, men ett år senare hölls flera veckogudstjänster där som inte nödvändigtvis passar in i verksamhetsstatistikens

²⁴ Berger 2018, s. 101-105

²⁵ Campbell 2020, s. 50

²⁶ Mannerfelt 2021

²⁷ Kurlberg 2021

mallar.²⁸ Den snabba omställningen innebär således att verksamhetsstatistiken för 2020 i lägre grad än tidigare ger en tillräckligt god bild av församlingens utveckling.

AVSLUTANDE REFLEKTION

Pandemin har inneburit att gudstjänstlivet har behövt ställa om, och i vissa fall ställas in, för att begränsa risken för smittspridning och följa regeringens restriktioner.

Då olika statistiska källor inom Svenska kyrkan sammanförs står det dock klart att församlingar valt att möta pandemins konsekvenser för gudstjänstlivet på olika sätt. Den digitala omställningen har varit ett val bland flera alternativ för landsbygdsförsamlingar, medan det varit ett mer eller mindre tvingande inslag för stadsförsamlingar. Det framgår också tydligt i artikeln att den övergripande trenden med ett minskat antal gudstjänster inom Svenska kyrkan under de senaste decennierna, förstärkts under pandemin. Antalet gudstjänster minskade med en femtedel under 2020 jämfört med 2019. Framför allt var det musikgudstjänster och gudstjänster på söndag och helgdagar som inte räknas som huvudgudstjänst som stod för minskningen. Det beror delvis på att vissa församlingar, framförallt på landsbygden, valde att ställa in en del av sina egna gudstjänster och hänvisa församlingsmedlemmarna till andra församlingars digitala utbud istället. Det sätter fingret på en av de utmaningar som digitaliseringen skapar för Svenska kyrkans församlingar, då den geografiska platsen upphävs. Det digitala utmanar de etablerade föreställningarna om och formerna för gudstjänstfirande gemenskap i hemförsamlingen.

Samtidigt är det tydligt i verksamhetsstatistikens besöksiffror att människors lättroliga deltagarbeteende i det digitala inte går att jämföra med människors gudstjänstdeltagande i det lokala. Utifrån församlingarnas perspektiv står det klart att den utvecklingen av digital verksamhet som skett under pandemin, kommer att finnas kvar och vidareutvecklas in i framtiden. Digitaliseringen genomsvrade i vissa avseenden församlingsverksamheten redan innan pandemin. Nästan alla församlingar fanns exempelvis på sociala medier²⁹, men med pandemin aktualiserades behovet av att också förkroppsliga kyrkans gestalt och närvaro i det digitala på ett annat sätt än vad som tidigare inrymts i verksamhetsstatistiken. Hur lokalt gudstjänstfirande i kombination med digitalt deltagande kommer se ut i framtiden vet vi inte ännu. Inte heller om pandemin har förändrat människors religiösa praktiker på ett bestående sätt.

28 <https://www.kyrkanstidning.se/index.php/nyhet/gudstjanst-pa-clubhouse-vacker-intresse>, Besökt: 2021-06-14

29 Fransson, Gelfgren och Jonsson 2021a, s. 43

Det är tydligt att Svenska kyrkans digitala verksamhet nått nya målgrupper och sänkt trösklarna för människors möjlighet att på sina egna villkor glänta på den digitala kyrkporten. Sverige har i forskningen pekats ut som ett av världens mest sekulariserade länder.³⁰ Det medför att de kollektiva värderingar som bygger på religion och som guidar individer i deras agerande och språk, förlorar inflytande i samhället i takt med ökad individualisering och välbefinnande.³¹ Vissa forskare menar att en av digitaliseringens möjligheter för kyrkan, är att det bland annat underlättar för den ovane kyrkobesökaren att lära känna kyrkans värdegrund, språk och ritualer på ett annat sätt och på sina egna villkor.³² Samtidigt menar statsvetaren Magnus Hagevi att de yngre generationerna i Sverige genomgår en sakralisering, för vilka religionen får en ökad betydelse jämfört med äldre generationer.³³ Det här resultatet återfinns delvis också i en Attityd- och värderingsstudie från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor, som visar att religionen är viktigare för ungdomsgenerationen än för den äldre jämförelsegruppen.³⁴ Tidigt inom forskningen om digitalisering lanserades begreppen ”digital natives” för personer födda 1990 eller senare som fötts in i digitaliseringens värld, till skillnad från ”digital immigrants”, födda tidigare än så.³⁵ Precis som bland migranter som flyttar till ett nytt land, finns det de digitala immigranter som lär sig det digitala språket och integreras i den digitala världen bättre än andra. Men forskarna hävdar dock att digitala immigranter alltid kommer ha en jämförelsepunkt med hur det var ”innan” det digitala och ha kvar spår och ”dialekter” från tiden innan de integrerades i den digitala världen. Det skiljer sig från digital natives, som inte vet något annat än att det digitala är en självklarhet och en integrerad del i deras förståelse av verkligheten. I takt med att Sveriges demografi förändras med färre digitala immigranter och fler digital natives där intresset för religion antas öka enligt forskningen, behövs det en reflektion kring vilken kyrka Svenska kyrkan vill vara i människors liv och vad medlemmar och potentiella medlemmar förväntar sig av samfundet nu och i framtiden.

Det faktum att Svenska kyrkans var närvarande i det digitala redan innan pandemin, skapade goda förutsättningar för en snabb digital omställning när restriktionerna inleddes i mars 2020.³⁶ Det är också tydligt att församlingarnas digitala kunskapsbank fyllts på under pandemin. Denna digitala resa är dock fortfarande i en experimenterande fas. Det återstår att se hur framtiden kommer att bli när även den lokala verksamheten kommer igång igen och hur det

30 Norris och Inglehart 2004, s. 10

31 Inglehart & Welzel 2005; Norris & Inglehart 2004. Se även Halman & Luijkx 2006; Tjurfjell 2020

32 Bennet och Segerberg 2021; Mannerfelt 2021

33 Hagevi 2017; Hagevi 2011

34 MUCF 2019

35 Prensky 2001; Wang, Michael och Sundaram 2012

36 Fransson et al 2021b

digitala och lokala kan komplettera varandra, även vad gäller tillgängliga resurser. I takt med att församlingarna tar de första stegen för att hitta en identitet och verksamhet som passar i det digitala, kommer också verksamhetsstatistiken behöva spegla de förändringar som följer av denna utveckling. De första anpassningarna för att möta den förändrade församlingsverksamheten i det digitala har gjorts genom införandet av två nya verksamhetskategorier. Dock är det nödvändigt att fortsätta följa vad som händer i den digitala utvecklingen i församlingarna och ha beredskap för att ytterligare verksamhetskategorier kan komma att behövas för att åskådliggöra allt det viktiga arbete som bedrivs inom Svenska kyrkan.

REFERENSER

- Bromander, Jonas & Pernilla Jonsson 2018, *Medlemmar i rörelser. En studie av förändringar i Svenska kyrkans medlemskår*. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Campbell, Heidi 2020a. "What Religious Groups Need to Consider When Trying to Do Church Online". I Campbell, Heidi (red). *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online*. Digital Religion Publications.
- Carlsson, Jan 1990. *Region och religion: En regionindelning utifrån den kyrkliga sedens styrka på 1970-talet*. Lund: Lunds universitet.
- Fransson, Sara, Gelfgren, Stefan och Jonsson, Pernilla (2021a): *Svenska kyrkan online – Att ställa om, ställa in eller fortsätta som vanligt under Coronapandemin*. Åtta45: Stockholm
- Fransson, Sara, Gelfgren, Stefan och Jonsson, Pernilla (2021b): "Att vara eller inte vara kyrka online – Utmaningar och möjligheter i Svenska kyrkans digitala arbete under coronapandemin". I Fahlgren, Sune, Lockneus, Elin och Strömner, Daniel (red) *Corona och kyrkorna – Lärdomar, digitala möten och beredskap inför nästa kris*. Tro & Liv skriftserie Nr 12. Libris bokförslag: Stockholm.
- Gustafsson, Göran 1993:9. "Medlemskap i Svenska kyrkan. Gruppskillnader och förändringstendenser". *Tro & tanke – perspektiv på Svenska kyrkan statistik*. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Kurlberg, Jonas (2021): "Liturgi som motiverande teknik – Liturgiska praktiker i digitala gudstjänster". I Fahlgren, Sune, Lockneus, Elin och Strömner, Daniel (red) *Corona och kyrkorna – Lärdomar, digitala möten och beredskap inför nästa kris*. Tro & Liv skriftserie Nr 12. Libris bokförslag: Stockholm.
- MMS (2021a): *Data och processer inuti ett peoplemeter-system*. Nedladdat från: https://mms.se/?page_id=110,2021-06-11.
- MMS (2021b): *Golden Rules for calculating metrics from AAM Panel data*. Nedladdat från: https://mms.se/?page_id=110,2021-06-11
- Norris, Pippa, and Ronald Inglehart. 2004. *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Inglehart, Ronald, and Christian Welzel. 2005. *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halman, Loek, and Ruud Luijkx. 2006. "Social Capital in Contemporary Europe: Evidence from the European Social Survey". *Portuguese Journal of Social Science* 5 (1):65–90
- Thurfjell, David (2020). *Granskogfolket: hur naturen blev svenskarnas religion*. Norstedts: Stockholm
- Bennet, Lance, W. & Segerberg, Alexandra (2012): *The logic of connective action*. *Information, Communication & Society* 15:5, 739–76.
- Mannerfelt (2021): "Allt har sin tid – kyrkornas omställning till det digitala rummet i samband med coronapandemin". I Fahlgren, Sune, Lockneus, Elin och Strömner, Daniel (red) *Corona och kyrkorna – Lärdomar, digitala möten och beredskap inför nästa kris*. Tro & Liv skriftserie Nr 12. Libris bokförslag: Stockholm.
- Hagevi, Magnus (2017): "Religious Change over the Generations in an Extremely Secular Society: The Case of Sweden". *Review of religious research*, Vol. 59, nr 4, s. 499–518
- Hagevi, Magnus (2011): "Secularisation and sacralisation at three levels in Sweden from the mid twentieth century". *Kyrkohistorisk årsskrift*.
- MUCF (2019). *Unga med attityd 2019: Hälsa, Fritid och Framtid*. Växjö: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor
- Prensky, Marc (2001): *Digital natives, Digital immigrants*. NCB University Press, Vol. 9 No. 5
- Wang, Emily; Myers Michael, D; and Sundaram, David (2012): *Digital Natives and Digital Immigrants: Towards a model of digital fluency* ECIS 2012 Proceedings. Paper 39.
- Berger, Teresa (2020): "@Worship Goes Viral: Catholic Liturgy Online in a COVID-19 WORLD" i Heidi Campbell (red): *Digital Ecclesiology: A Global Conversation*. Digital Religion Publications.
<https://www.kyrkanstidning.se/index.php/nyhet/gudstjanst-pa-clubhouse-vacker-intresse>
- Svenska kyrkan, Kommunikationsavdelningens mätningar advents- och julkonserter inom kultursatsningen 2020.
<https://www.kyrkanstidning.se/nyhet/konfirmation-i-annorlunda-format-under-pandemin>, Besökt 2021-06-09;
<http://nuorat.se/annorlunda-konfa-ett-lager-blev-istallet-flera-sma/besokt-2021-06-14>
- <https://www.svenskakyrkan.se/kultursatsning-2020---2021>, besökt, besökt 2021-06-22

Kapitel 4

Nå ut och nå fram – pandemi, livshändelser och digital närvaro

MAGDALENA WIDMARK

I dag är 40 procent av kyrkans medlemmar under 35 år. Många av dem lämnar kyrkan innan de bildat familj. De anger att kyrkan inte är relevant vilket beror på brist på relation, kunskap och kontakt med församlingen där man bor. Men det behöver inte fortsätta så här.

Det går att synliggöra församlingen, döpa fler och öka kunskapen om Svenska kyrkans roll i samhället. Det går till och med bromsa utträden genom en omsorgsfull kommunikation.¹ Som församling kan man med knappa resurser nå utanför den gudstjänstfirande församlingen och bli synlig för dem som i låg grad känner till församlingen där de bor.² Utvärderingen av kommunikationsinsatser och satsningen *Kommunikation som mission* som syftade till att öka församlingarnas synlighet och kommunikativa förmåga visar att detta är möjligt.³

Nyckeln till en positiv utveckling handlar om ökad synlighet, att vara relevant, valbar⁴ och tillgänglig. Det handlar om att följa den digitala och fysiska arenans logik, att vara där människor är och att underlätta kontakten med kyrkan. Tillgängligheten kan exempelvis förbättras genom att erbjuda församlingsbor en möjlighet att lösa ärenden direkt på webben, eller utåtriktade aktiviteter som

-
- 1 Widmark (2019), *Kommunikation som mission; slutrapport*. Kyrkokansliets uppföljningar av kommunikationssatsningar vid allhelgona, kyrkoyal och coronapandemin visar att en ökad synlighet förflyttar grupper med en svag relation till en positivare bild av kyrkan. Widmark (2020), "Kommunikation som mission – synligt men ändå osynligt" *Nyckeln till Svenska kyrkan*
 - 2 Bromander och Jonsson (2018), *Medlemmar i rörelse: En studie av förändringar i Svenska kyrkans medlemskår*
 - 3 Widmark, (2020)
 - 4 Att vara valbar innebär att du är en känd aktör. Ett alternativ bland flera kända.

ljusutdelning vid allhelgona eller att påminna om att församlingen finns genom ett välkomstbrev till de nyinflyttade.⁵ En inträdesblankett på baksidan av församlingstidningen med information om vad kyrkan gör i din församling eller region kan också resultera i att du kan välkomna tillbaka dem som tidigare gått ur Svenska kyrkan.⁶

Under de senaste åren har församlingarna visserligen ökat sin förmåga att prata om det som är viktigt för människor – men det är en bit kvar. Både när det gäller bilden av personlig relevans utifrån tro och perspektivet samhällsnytta i medlemskapet. Endast var femte medlem anger att kyrkan hjälper mig att utveckla min kristna tro. Att hitta ett tilltal för att kommunicera kristen tro är också ett av kyrkostyrelsens prioriterade utvecklingsområden.⁷ Många känner inte heller till sin församling och det finns stora kunskapsglapp när det gäller kännedomen om det diakonala arbetet och kyrkans roll i samhället. Pandemin under 2020 har inte heller givit någon ”snål-skjuts” i kommunikationen, vilket jag återkommer till.⁸

Den här artikeln handlar om hur kyrkan kan utveckla ett strategiskt kommunikationsarbete som utgår från de resurser som församlingen har och drivkrafterna bakom ett medlemskap.⁹ Utgångspunkten är att arbeta med hur kyrkan är synlig, för vem och när. Den presenterar hur en ökad synlighet kan åstadkommas genom att sätta människors behov i centrum med livshändelser som verktyg för ett strukturerat kommunikationsarbete.

Inledningsvis öppnar vi dörren till det digitala kommunikationslandskapet. Den hybridverklighet som många människor befinner sig i idag där det fysiska och digitala flätas samman. Det är en viktig utgångspunkt i arbetet för att synliggöra församlingens verksamhet. Samtidigt ska vi hålla det digitala utanförskapet i minnet.¹⁰

5 Sandberg, Sjölin, och Ganebo Skantz (2019), *Dop i förändring: En studie av föräldrars aktiva val och församlingars strategiska doparbete* (exemplet Lidköping)

6 De som inträder i kyrkan lyfter särskilt kyrkans sociala arbete som ett skäl för att bli medlem. Bromander och Jonsson, 2018

7 Kyrkostyrelsens skrivelse till kyrkomötet (2020) Verksamhet och ekonomi

8 MSB och KatarSifos förtroendemätning för samhällsaktörer i samband med pandemin mars 2020 till augusti 2021 visar ingen positiv utveckling för förtroendet för Svenska kyrkan som samhällsaktör

9 Att kyrkan är relevant för mig (utifrån min tro) och att kyrkan bidrar till samhällsnytta

10 Hoover och Echchaibi (2014), ”Media theory and the ‘third spaces of digital religion’ Paper. The Center for Media, Religion and Culture. University of Colorado

DIGITALA ARENOR OCH MÖTESPLATSER

I dag finns alla församlingar på den digitala arenan, med en egen webbplats eller med en annons som visas på webben. Frågan är alltså inte om församlingen ska finnas där utan hur. Den digitala potentialen är enorm. Svenska kyrkans Facebookkonto hade en räckvidd på över 3,9 miljoner människor under 2020. Kontot hade närmare två miljoner interaktioner med människor som exempelvis gillade, delade och kommenterade.¹¹ Enkäten Kyrkbussen 2020 visar att närmare fyra procent av medlemmarna har haft kontakt med kyrkan via internet, chatt eller sociala medier under det senaste året.¹² Men kontaktytan skulle vara mycket större om församlingarnas sociala medier i högre grad användes för dialog och lite mindre som anslags-tavla.¹³ Samtidigt styr den digitala logiken förutsättningarna för den digitala synligheten. Stora webbplatser och konton på sociala medier med hög interaktivitet premieras och lyfts fram medan många små konton automatiskt prioriteras ner. Den digitala logiken sätter förutsättningar för hur organisationer kan närvara på ett effektivt sätt och utmanar synligheten för decentraliserade organisationer och nätverk.

Under pandemiåret 2020 ställde många församlingar om och firade gudstjänst digitalt. Det ökade tillgängligheten och möjligheten att öppna den digitala dörren till församlingsliv runt om i landet.¹⁴ Webben är också en central plats för lärande, undervisning och diakoni. Det är hit de allra flesta går när de undrar över något som rör kristen tro. Människor uppvisar samma beteenden som när de till exempel ska kontakta vården. Man googlar först, besöker 1177 och söker kontakt efter det.

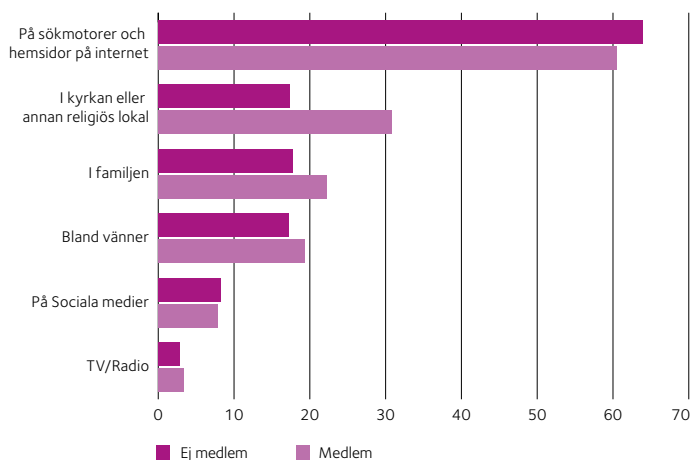
11 Statistikuttag från Svenska kyrkans Facebook-konto perioden 1 januari 2020 – 31 december 2020

12 Kyrkbussen är en enkätundersökning som genomförs årligen av kyrkokansliet i Uppsala riktad till medlemmar och allmänheten

13 Kyrkbuss informatörer 2020

14 Fransson, Gelfgren och Jonsson (2021), *Svenska kyrkan online: Att ställa om, ställa in eller fortsätta som vanligt under coronapandemin*. 84 procent av församlingarna har testat att sända gudstjänst på nätet

FIGUR 1. OM DU UNDRAR ÖVER NÅGOT SOM RÖR KRISTEN TRO, VAR SÖKER DU DÅ?

Frågan ställdes i den externa Kyrkbussen 2020 (Kyrkokansliets årliga enkätundersökning riktad till ett representativt urval av Sveriges befolkning) och flera svarsalternativ var möjliga. Det betyder att de olika alternativen inte utesluter varandra. Den som t.ex. tagit del av TV/radio kan också ha angivit webb, vänner och i kyrkan. Den största skillnaden när det gäller medlemmar och icke medlemmar finns när det gäller kyrkan som alternativ. Men noterbart är också att vänner och familj i lägre grad är en plats för frågor bland icke-medlemmarna.

FRÅGAN ÄR INTE OM UTAN HUR FÖRSAMLINGEN ÄR DIGITAL

När man som församling funderar över sin digitala närvaro och valet av digital arena finns flera faktorer att väga in i sin strategi. Inbyggda avgränsningar som åldersgräns, tekniska förutsättningar och olika beteenden i olika åldersgrupper styr vilka du möter och kan möta. Valet av plattform är av betydelse för om du vill interagera med dem du vanligen möter i din verksamhet eller bli synlig för grupper som inte har en självklar relation till kyrkan. Väljer du inte medvetet utan bara tar den plattform som är störst så väljer du kanske också omedvetet bort stora grupper.

Den digitala närvaron är också en teologisk fråga. Det handlar om ett uttryck för församlingens identitet, hur församlingslivet gestaltas och vilken bild som människor får av församlingen. Besluten kring den digitala närvaron är alltså strategiska. Ser man den digitala närvaron som en anslagstavla eller som en plats i samhället för gudstjänst, undervisning, diakoni och mission?

DIN DIGITALA HEMMAARENA

Låt oss först stanna upp vid det faktum att 99 procent av internetanvändarna i Sverige använder sökmotorn Google. I åldern 16–25 år gör 75 procent av internetanvändarna det varje dag, motsvarande andel i gruppen 76 år och äldre är 33 procent.¹⁵ Google är alltså den i särklass största digitala arenan i Sverige och bör utgöra en tydlig utgångspunkt när du funderar över församlingens digitala närvaro. Det är ifrån Google som nästan all digital interaktion utgår. Av figur 1 framgår att drygt 60 procent använder sökmotorn om de undrar något om kristen tro – vad får de träff på?

Församlingens digitala hemmaarena är oftast församlingens webbplats.¹⁶ Vill du ha ett kvitto på hur väl den fungerar ska du titta på hur mycket trafik som kommer dit från Google. Har du en ökad trafik från Google har du också en större digital synlighet.¹⁷

DIGITAL "GAMMELMEDIA" OCH NYA KANALER – BETEENDEN I OLIKA ÅLDRAR

En majoritet, 65 procent av internetanvändarna i Sverige, använder sociala medier någon gång per dag.¹⁸ Sociala medier har traditionellt varit svagare hos äldre grupper, men pandemin har ökat upplevelsen av nyttan hos dem och det är gruppen 76 år och äldre som nu i högre grad tagit steget in på Facebook.¹⁹ De kommer även efter pandemin att vara kvar för att ha kontakt med släkt och vänner.

15 Internetstiftelsen (2020), *Svenskarna och internet 2020*

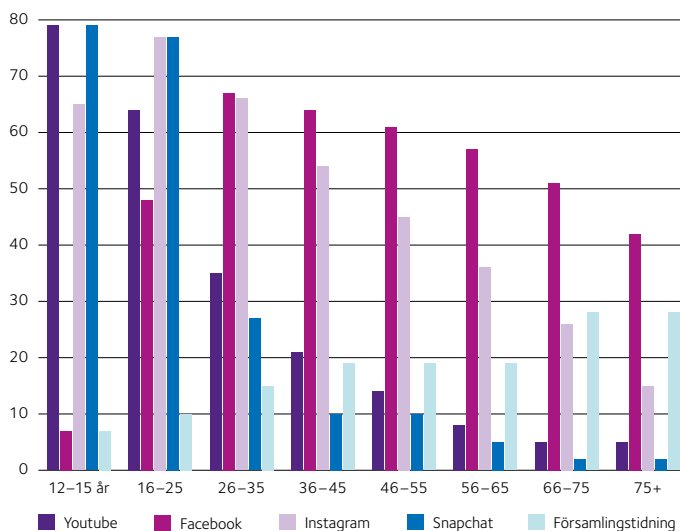
16 Enligt Kyrkbussen riktad till kyrkoherdar 2020 använder 93 procent av församlingarna Svenska kyrkans gemensamma webbplats och verktyg.

17 Analyserar du din direkttrafik till webben, dvs fler som skriver församlingens webbplats har du sannolikt en mer kyrknära besöksstrafik. Men du kan också se det som ett resultat av större kommunikationsinsatser.

18 Andersson (2020), *Digitalt utanförskap 2020 Q1*.

19 Internetstiftelsen (2020), kap. 7. Facebook används i högre grad av kvinnor än män. Det gäller också Instagram, Snapchat, Tiktok och Pinterest. Männen å sin sida använder LinkedIn, Twitter, Twitch och Reddit.

FIGUR 2. DAGLIGA ANVÄNDARE SOCIALA DIGITALA PLATTFORMAR SAMT LÄSARE AV FÖRSAMLINGSTIDNING I PROCENT AV BEFOLKNINGEN

I diagrammet ovan ser du de kanaler som används av församlingar i Svenska kyrkan vid sidan av webb och annonsering. Staplarna visar hur många procent i varje åldersgrupp som dagligen använder Youtube, Facebook, Instagram och Snapchat.²⁰ De svarta staplarna visar hur många procent av dem som observerat församlingstidningen som också läst någon artikel i den.

När du funderar över var församlingen ska lägga kraften i kommunikationen så finns det flera faktorer att väga in:

- åldersstruktur och socioekonomi
- beteende och förväntan i olika kanaler
- vilka som exkluderas genom val av en viss plattform och hur det kompenseras
- vad du vill åstadkomma med din kommunikation och närvaro
- församlingens egen digitala förmåga.²¹

Använder du diagrammet ovan och tittar på hur det dagliga användandet ser ut i relation till befolkningens storlek i olika åldrar, blir det tydligt att det inte går att lösa närvaro och synlighet med enbart en digital plattform. Lika lite som man kan hoppas på att yngre generationer ska börja läsa papperstidningen kan man tro att de plötsligt skulle börja gilla det du gör på Facebook.

²⁰ Internetstiftelsen (2020), *Svenskarna och internet 2020*. Internetstiftelsen (2018) angående YouTube

²¹ Fransson, Gelfgren och Jonsson (2021). Församlingens egen digitala erfarenhet påverkar i vilken grad församlingarna förmår att vara digitala. *Svenska kyrkan online*

Ser man på den största plattformen, Facebook, används den i olika grad av kvinnor och män och på olika sätt i olika åldrar. Den yngre gruppen under 45 använder den främst för att delta i grupper, evenemang och köpa eller sälja något på handelsplatsen Marketplace. De som är 46 år och äldre ägnar sig främst åt att följa, gilla eller dela andras inlägg och själva lägga ut foton och videor. Det är denna grupp som kyrkan främst interagerar med och når med sina Facebook-konton.²²

VÄLJ INTE MELLAN FACEBOOK OCH YOUTUBE – GÖR EN ENKEL MIX

Av figur 2 framgår att Facebook är en kanal som i dag används mer av äldre medan Youtube dominerar hos den yngre generationen. Tittar man på de röda Youtube-staplarna, de gula som står för Snapchat och mörkblå som står för Instagram i figuren ser man att de tillsammans sammanfattar en stor del av det digitala beteendet hos dem som är 25 år och yngre.

Youtube är inte bara en plattform för videos med gulliga katter, eller en lagringsplats för inspelade gudstjänster. För åldersgruppen under 26 år plattformen både en social arena med interaktion med t.ex. youtubers, en källa till information och en sökmotor. Den yngsta åldersgruppen använder alltså Youtube till allt möjligt.

På Youtube löser de yngre sina skoluppgifter, tittar på eller interagerar med personer som livesänder spel eller letar tips på hur man lär hunden tricks. Medieforskaren Elza Dunkel kallar webben för en parallell utbildningsvärld där t.ex. skolan inte alltid hänger med och inte heller övriga vuxenvärlden.²³

Men vad får man för bild av kyrkan? När jag sökte på Svenska kyrkan på Youtube 2021-05-02 kommer först en film upp med rubriken "Svenska kyrkan är snart död". När jag sökte på min egen församling samma dag fick jag upp gudstjänster. Vilket resultat kommer upp när man söker på din församling eller ditt ortsnamn?

Sammanfattningsvis kan man varken nå eller möta alla med en enskild plattform. Läger man också till den svarta stapeln – de som har sett och läst församlingstidningen – tydliggörs utmaningen i att hitta en mix med både digital och analog kommunikation.

22 Den vanligaste konsumenten av kyrklig kommunikation är äldre kvinnor med en kyrknära relation och sannolikt är det också denna grupp som interagerar i högst grad med Svenska kyrkan på Facebook.

23 Dunkel (2018), *Vad gör unga på nätet?*

Men underskatta inte församlingstidningens potential som kommunikationskanal.²⁴ Ett sätt att jobba resurssmart är att använda arbetet med tidningens innehåll och anpassa det till andra kanaler. Gör en nyhet av intervjun i tidningen på webben, filma samtidigt som du intervjuar och lägger en kort version på YouTube, gör ett inlägg att lyfta på Facebook och något på samma tema på Instagram. Då får arbetet med tidningen ett längre liv och en större räckvidd. Då blir det också lättare att dela och ta del av tidningens innehåll.

VEM ÄR DIGITALT UTANFÖR?

Som om det inte detta var tillräckligt finns också ett digitalt utanförskap att väga in. Det digitala utanförskapet är inte så omfattande som man kan få intryck av vid en första anblick. I princip har alla i Sverige tillgång till internet idag. Studier av Svenskarna och internet pekar på att digitalt utanförskap inte bara handlar om tillgång till utan även hur ofta du använder internet. De skiljer på dagliga användare och sällananvändare. Sex procent av befolkningen är utanför där faktorer som ålder, utbildning och ekonomi är avgörande för om man tillhör denna grupp eller inte. Det förekommer i alla åldrar, men främst i den äldre gruppen. 73 procent uppger att de använder internet, men att de behöver hjälp för att riktigt bli delaktiga.²⁵ Det kan gälla allt från att föra över bilder från telefonen till datorn till att skaffa e-postkonto. I den äldre gruppen behöver nästan 6 av 10 hjälp med att skaffa mobilt bank-id – nyckeln till en allt större del av samhällsservice av olika slag. Enligt MSB oroar sig 14 procent av svenskarna för att digitaliseringen ska öka och att man själv inte hänger med.²⁶

Bara 11 procent av internetanvändarna med högskoleutbildning behöver hjälp för att installera bank-id medan 45 procent av dem med enbart grundskoleutbildning behöver samma hjälp. Bland de äldre finns också en högre andel med bank-id bland dem som varit digitala i sitt arbetsliv. Då är det också lättare att vara digital som pensionär.

Så digitalt utanförskap handlar inte bara om frågan om att ha eller inte ha tillgång till internet – det handlar också om att ha tillräckliga kunskaper för att kunna ladda ner appen Kyrkguiden på telefonen, eller appen för den lokala kollektivtrafiken. Tittar du på din församlings utbildningsnivå och åldersstruktur får du en bild av hur det digitala utanförskapet kan se ut hos dig.

²⁴ Beroende på var du befinner dig i landet är tidningen ibland en effektiv kanal. Ska du sluta eller utveckla den bör du mäta vilka som ser och läser tidningen.

²⁵ Andersson (2020)

²⁶ Myndigheten för samhällsberedskap, MSB (2020–2021) se resultatrapport 210205

HUR GÖR FÖRSAMLINGARNA IDAG?

De allra flesta församlingarna har i dag ett eller flera sociala-mediekonton. Vanligast är att man har ett konto på Facebook, men 73 procent av kyrkoherdarna anger att de också har Instagram och nästan 60 procent att de har Youtube.²⁷

En rundvandring mellan ett 20-tal konton visar emellertid att den egna aktiviteten på kontona ofta är låg och att de har tämligen få följare.²⁸ Församlingarnas bildspråk på Facebook och Instagram är ganska likartat, det är mycket blommor, natur, symboler och kyrkorn. Det finns inte heller budskap som vittnar om att församlingen genom val av kanal vänder sig till olika målgrupper eller genom hashtag söker visa sig utanför den egna sfären. Det finns med andra ord en stor potential för många församlingar att tillgängliggöra sin församling och arbeta mer systematiskt för att ta en större plats på den digitala arenan.

ATT SÄTTA ORD PÅ DET SOM ÄR VIKTIGT GER EFFEKT

För att bli synlig och relevant i sin kommunikation räcker det inte med att välja i vilka sammanhang som kommunikationen sker, vilka du därmed kan nå och hur församlingslivet manifesteras. Man behöver också vända på perspektivet och utgå från människors livssituation.

När församlingen pratar om det som är viktigt för människor uppfattas den också som relevant. I diagrammet nedan visas de nyckeltal som används över tid för att både långsiktigt följa upp effekten av Svenska kyrkans kommunikation och för att utvärdera större nationella kommunikationsinsatser som t.ex. kyrkoval och julsatsningen 2020. Syftet med nyckeltalen är att se om kommunikationen har bidragit till att man närmat sig det mål som uttrycks i Svenska kyrkans kommunikationsvision, *En kyrka som människor har en positiv bild av och känner glädje över att tillhöra*.²⁹ Korrelationsanalyser har visat att det som starkast i kommunikationen driver visionen och påverkar bilden av att känna glädje över sitt medlemskap är att kyrkan sätter ord på det som är viktigt för mig. Det medför att kyrkan upplevs som relevant och bidrar till samhällsnytta. Det som starkast påverkar upplevelsen av att kyrkan är relevant är den egna tron.³⁰

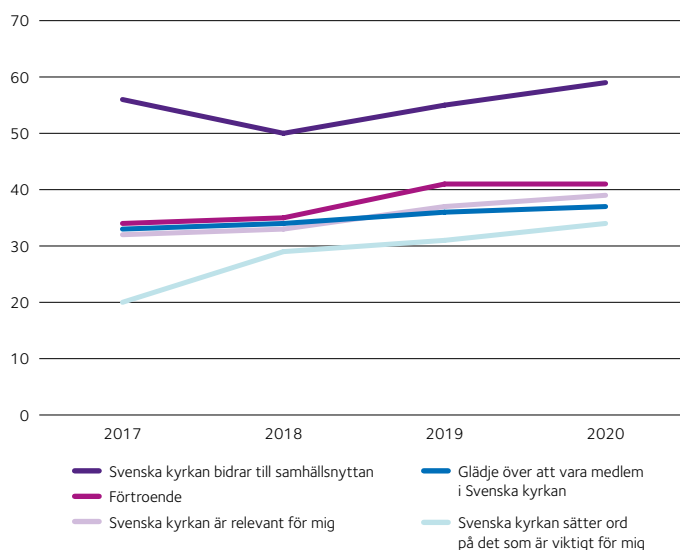
27 Kyrkokansliets årliga enkätundersökning riktad till församlingarna, den så kallade interna Kyrkbussen, 2020.

28 Urval stor och liten församling, tätort och glesbygd, norr och söder 2021-04-12

29 Kommunikationsvisionen är en del av Svenska kyrkans kommunikationsplattform antagen av Kyrkostyrelsen

30 Lagercrantz (2016) *Varumärket Svenska kyrkan 2016*. Opublicerad rapport – analys framtagen på uppdrag av kyrkokansliet

FIGUR 3. FÖRTROENDE FÖR OCH UPPFATTNINGEN AV SVENSKA KYRKAN

Det finns fyra attribut, egenskaper som starkast i sambandsanalysen driver kommunikationsvisionen – en kyrka som man har en positiv relation till och känner glädje över att tillhöra. De handlar om att kyrkan sätter ord på det som viktigt för mig, att kyrkans finns där för mig vid mina viktiga livshändelser, socialt stöd och samhällsnytta. Av de fyra attributen är det "Sätter ord på det som är viktigt för mig" som ger starkast samband. Målbilden till visionen – det som starkast ger värde i medlemskapet är relevans och samhällsnytta. De medlemmar som anger att kyrkan är relevant har också i hög grad en tro. Data för i vilken utsträckning man känner glädje över att vara medlem i Svenska kyrkan, uppfattningen om Svenska kyrkans relevans och samhällsnytta samt attributet att sätta ord på det som är viktigt för mig är hämtade från Kyrkbussarna medan i vilken grad människor har förtroende för Svenska kyrkan är hämtad från Förtroendebarmetern.

Figur 3 visar att andelen som svarat att de i ganska eller mycket hög grad uppfattar att Svenska kyrkan är relevant, samhällsnyttig och sätter ord på det som är viktigt ökat under de senaste åren.³¹ På samma sätt har andelen som har ett högt eller mycket högt förtroendet för Svenska kyrkan ökat i Förtroendebarmetern.³² Församlingarna med kommunikatör anger också att de i hög grad söker ha fokus på

31 Kyrkokansliets årliga enkätundersökning riktad till ett representativt urval av befolkningen (den externa Kyrkbussen 2017–2020).
 32 Förtroendebarmetern (2020) Allmänhetens förtroende för institutioner, politiska partier, massmedier & företag.

detta i sin kommunikation.³³ Mellan 2017 och 2020 har också andelen medlemmar som angav att kyrkan i låg eller mycket låg grad satt ord på det som är viktigt för dem sjunkit från nästan 60 till 28 procent.³⁴ Under denna period finns inga tydliga omvärldsfaktorer som haft en påverkan på utvecklingen utan den har sannolikt en koppling till att församlingarna har ett högre fokus i sin kommunikation.³⁵ I diagrammet ses emellertid en avmattning i utvecklingen av förtroendet för kyrkan mellan 2020–2021. Det är för tidigt att peka på vad detta handlar om, men det är tydligt att det inte blev någon positiv effekt i samband med pandemin på samma sätt som det blev vid flyktingkrisen. En annan faktor som inte heller haft en större positiv utveckling är den blå linjen – de som känner glädje över att tillhöra kyrkan. Den linjen hänger samman tro i hög grad och utvecklas inte lika lätt med kommunikationsinsatser som bilden av samhällsnytta.

PANDEMI – HADE KYRKAN NÅGON ROLL FÖR ATT STOPPA SMITTAN?

Coronapandemin innebar att många församlingar prövade nytt, ställde om och flyttade in gudstjänsterna på den digitala arenan.³⁶ Kommunikationen under våren 2020 hade fullt fokus på påsken. Det innebar att den kommunikation som berörde hur församlingarna också bidrog till minskad smittspridning inte fick någon högre prioritet och därmed inte nådde ut. 70 procent av kyrkans medlemmar såg ingen kommunikation från kyrkan och kännedomen om att kyrkan skyddade riskgruppen genom att handla mat och medicin, arbetade med att bryta ensamheten och hjälpa utsatta är mycket låg.³⁷

Förtroendet för Svenska kyrkan som samhällsaktör mättes under större delen av 2020 av Kantar Sifo och redovisades av MSB vid Folkhälsomyndighetens presskonferenser. Mätningarna visar att förtroendet för kyrkan som samhällsaktör tappade något under hösten 2020 och därefter plockades Svenska kyrkan bort som alternativ av Kantar Sifo från oktober 2020 till mars 2021. När mätningarna återupptogs hade förtroendet stigit till samma nivå som mars 2020 efter julens något intensivare kommunikation i bland annat TV4.³⁸

33 Inom ramen för verksamheten Kommunikation som mission har ett delmoment av långtidsuppföljning skett av satsningen i samband med Svenska kyrkans kommunikationsdagar. När Kommunikation som mission som projekt avslutades i slutet av 2019 och övergick i linjen hade 31 församlingar som närvarat vid Svenska kyrkans kommunikationsdagar med kommunikatör använt de verktyg i form av insikter som ligger till grund för Kommunikation som mission i sin församlingsinstruktion. I år var det 76 församlingar, och antalet har alltså mer än fördubblats.

34 Kyrkbussen 2016–2020

35 Uppföljningen av 2021 års kommunikationsdagar visar att 85 procent använder insikten i sitt kommunikationsarbete. En upprepning av uppföljningen 2019 av utvärderingen med anledning av projektet Kommunikation som mission

36 Fransson, Gelfgren och Jonsson (2021)

37 Lagercrantz (2020), *Svenska kyrkan och samhällsnyttan*.

38 Myndigheten för samhällsberedskap, MSB (2020–2021) se resultatrapport 200503

RELEVANS OCH SAMHÄLLSNYTTA

Även om det är positivt att kurvorna i diagrammet ovan nu pekar uppåt, så gör de det från låga nivåer. 40 procent av medlemmarna anger att kyrkan varken är relevant eller samhällsnyttig. Endast var tredje anger att kyrkan i hög grad sätter ord på det som är viktigt för dem. För att utveckla kommunikationsarbetet ytterligare krävs det en djupare förståelse för vad relevans och samhällsnyttan innebär för olika grupper av medlemmar och hos allmänheten.

För att ur ett kommunikativt perspektiv bättre förstå området samhällsnytta med fokus på socialt arbete gjordes en enkätstudie 2020 bland medlemmar och en bredare allmänhet. Den visade att det som ansågs mest angeläget handlade om stöd för hållbar psykisk/existentiell hälsa och ekonomi.³⁹ Det var särskilt sex områden som lyftes fram:

- Bryta ensamheten
- Hemlöshet
- Stöd vid sorg
- Äldre vars ekonomi inte räcker till
- Stöd till våldsutsatta
- Jourhavande präst

Hur angelägna olika diakonala insatser upplevs vara varierar mellan olika åldrar och beroende på människors livssituation. För dem som har en nära relation till kyrkan är diakonin med fokus på personligt stöd som jourhavande präst, sorgesamtal och familjerådgivning viktig. Men för den stora gruppen medlemmar är arbetet bland äldre och utsatta av särskild betydelse.⁴⁰ Av figur 4 framgår att glappet mellan kännedom om verksamheten och graden av angelägenhet är stort bland dem som anger att kyrkans sociala stöd till äldre och utsatta är viktigast. För dem är stödet till hemlösa, äldre med svag ekonomi och att bryta människors ensamhet det som främst skapar värde i medlemskapet.

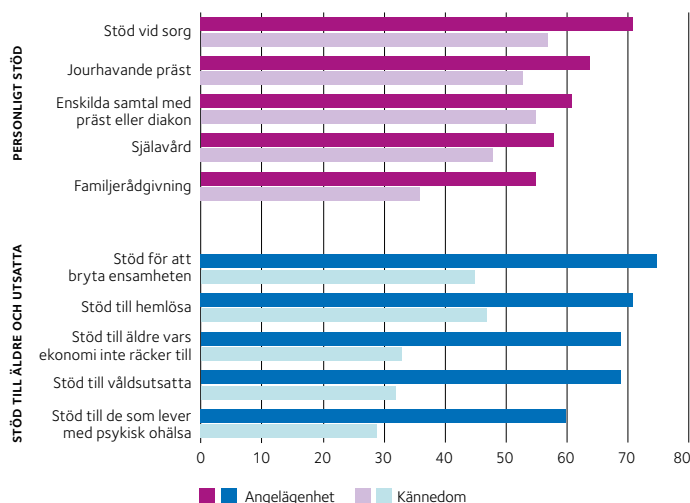
Av figur 4 framgår också att de diakonala insatserna som handlar om personligt stöd är de mest kända bland enkättagarna, samtidigt som området äldre och utsatta är det som är allra viktigast totalt sett, oavsett om man är medlem eller inte, vilken tro man har, ålder eller kön.⁴¹ För att stärka bilden av samhällsnytta behöver man alltså minska glappen mellan i vilken grad man känner till området och hur angeläget man tycker att det är.

³⁹ Lagercrantz (2020), Svenska kyrkan och samhällsnyttan, Origo group 2020

⁴⁰ De olika områdens profiler baserade på statistisk sambandsanalys, en principalkomponentanalys som grupperar frågorna utifrån hur starka korrelationer de inbördes frågorna har.

⁴¹ Gröna gruppen har en tro, gula gruppen vet inte vad de ska tro och röda gruppen anger att de inte tror på Gud eller någon högre makt. För en mer ingående beskrivning se Widmark (2020)

FIGUR 4. PERSONLIGT STÖD OCH SOCIALT STÖD TILL ÄLDRE OCH UTSATTA I SVERIGE. KÄNNEDOM OCH ANGELÄGHET

Den undre delen av diagrammet beskriver vad som utgör bilden av socialt stöd i Sverige medan den övre delen visar vad som uppfattas ingå i ett personligt stöd från kyrkan. De ljusare färgnyanserna i staplarna visar hur stor del av befolkningen som anger att de har hög eller mycket hög kännedom om området medan de mörkare färgnyanserna visar i hur hög grad området anges vara angeläget. Som framgår av tabellen finns stora glapp mellan kännedom och angelägenhet – glapp som bör minska för att öka kännedomen om vad Svenska kyrkan är och gör.

ÖKAD RELEVANT KOMMUNIKATION MED LIVSHÄNDELSE

Unga, oavsett tro, uppfattar i lägre grad när kyrkan kommunicerar eller omnämns i media och 50 procent av de yngre anger att de inte kan minnas att de sett eller hört något från kyrkan under det senaste året.⁴²

Ett verktyg som tagits fram inom ramen för Kommunikation som mission är en livstrappa som hjälper församlingar att se och möta människor i olika livssituationer. Trappan utgår ifrån skeenden i människors liv, beslutsprocesser, utträdesbenägenhet och kyrkliga handlingar.⁴³ I trappan finns det också tre åldrar med en specifik roll: Det femåriga barnet för att inte tappa barnperspektivet, den 40-åriga singeln för att påminna oss om att många lever i ensamhushåll och den stressade 70-åringen i kläm mellan att vårda äldre anhöriga och barnbarn. Var fjärde 70 åring arbetar också i viss utsträckning.

42 Widmark (2020). Grupperna vars relation definieras genom tro kallas gröna-gula-röda gruppen. De som inte ser kyrkans kommunikation har också en svag eller ingen relation till sin församling och låga kunskaper om vad kyrkan gör.

43 Trappan baseras på Kyrkokansliets analysenhets medlemsstudier.

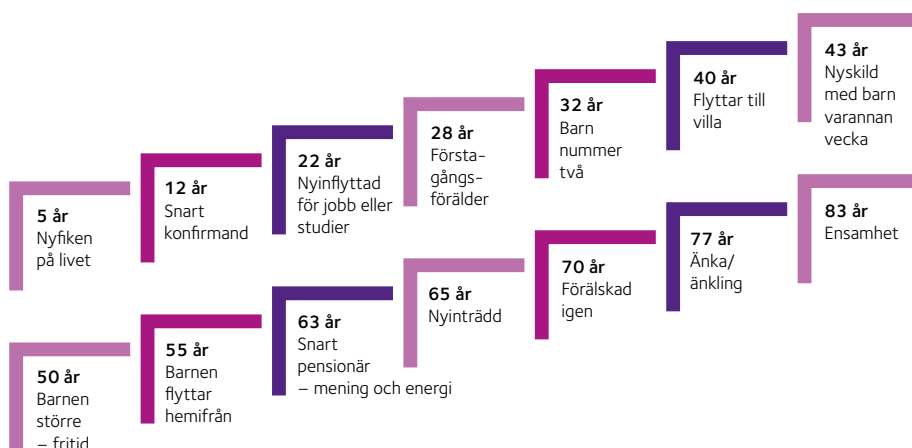
LIVSTRAPPAN – FRÅN FEM TILL 83 – VAD HÅLLER MÄNNISKOR VAKNA OM NATTEN

Inledningsvis är det viktigt att hålla i minnet att människor har olika behov beroende på hur de bor och lever och att de olika åldersgrupperna är olika stora. I dag ingår flest personer i Sverige i gruppen sammanboende med barn. De utgör nästan 40 procent av befolkningen enligt SCB. 22 procent av befolkningen är sammanboende utan barn och 19 procent är ensamstående utan barn.

Livstrappan som verktyg ger en möjlighet att fundera över de olika åldrarnas behov. Som församling behöver man fundera på hur det ser ut lokalt. Kanske flyttar ungdomarna redan för att gå på gymnasiet på annan ort eller mycket senare än vid 22 års ålder. Trappan innehåller snittåldrar. Men frågorna är desamma: När möter man de olika grupperna, vad vill de i kontakten med kyrkan och vad vill man som församling säga dem.

I LIVSTRAPPAN FINNER MAN ETT PAR STRATEGISKA LIVSSKEDEN:

- **Nyfiken femåring och 12-åringen som ska välja tro själv**
När du är fem är du nyfiken på livet och döden. Hur allt hänger ihop? Femåringen frågar och som vuxen googlar du fram svar på allt du själv inte har i huvudet. 12-åringen googlar själv och frågar kompisarna. Den blivande konfirmanden är uppvuxen med föräldrar som tyckte att barnet skulle få välja tro själv. Nu är det dags att kliva in i den beslutsprocessen – finns kyrkan där?
- **22 år och flyttar hemifrån – och på väg bort från kyrkan**
Nu ska du försöka känna dig vuxen ”på riktigt”. Flytta, ta ansvar för ekonomi och hushåll. Unga människor flyttar mest

i hela Sverige. I åldersgruppen 19–34 år flyttade nästan var fjärde person under ett år för att studera, jobba, flytta ihop eller flytta isär. Flytten är ett viktigt kontakttillfälle för kyrkan.

Att hamna i ett sammanhang där du inte ser eller märker av kyrkan där du bor är början till ett utträde.⁴⁴ Även om församlingen inte skickar ett välkomstbrev behöver den vara synlig digitalt för den som flyttat hemifrån, bytt ort eller församling. Vad finns att göra? Hur kan jag bryta min ensamhet och lösa problemet att jag inte kan laga mat?

- **Bilda familj – får man döpa om man inte är medlem?** 29 år på livstrappan, mamma eller snart pappa för första gången rent statistiskt.⁴⁵ Men för församlingen finns det en svårighet i kommunikationspusslet. 90-talisten lämnar nämligen kyrkan när hen är 25,5 och när första barnet kommer finns familjen inte kvar i kyrkans register. Åldersgruppen har också medlemsbegreppet att brottas med. I alla andra sammanhang betyder det att du inte kan komma med ditt barn om du inte är med. Kyrkan är ett av mycket få sammanhang som är öppen – det vet kanske inte 90-talisten.

Vid 32 års ålder ungefär kommer barn nummer två. Livspusslet blir mer komplext, relationen prövas av hektiska småbarnsår. Räcker ekonomin till eller är det katastrof när ena stöveln är borta och vinteroverallen är urvuxen? Kan man få hjälp av diakonen, familjerådgivningen?

- **Singel utan barn – ensam – medan kyrkan fokuserar på familjen.** Alla lever inte med barn, och nästan en halv miljon människor i åldern 35–55 år lever i ensamhushåll. Vi möter dem på kyrkogården, vid kyrkliga handlingar och kanske på gudstjänst.⁴⁶ I detta åldersspann finns också personer som lever i singelhushåll varannan vecka, de som ibland har tid och ibland inte alls hinner engagera sig eller ta del av verksamheten.

Men singel betyder inte detsamma som att känna sig ensam. Den högsta andelen som själva anger att de är ensamma finns enligt SCB bland arbetslösa personer. Var femte arbetslös kände sig ensam för det mesta eller hela tiden och var tionde kände sig ensam hela tiden. Bland dem som hade arbete var motsvarande andelar 3 procent respektive 1 procent.⁴⁷

44 Bromander och Jonsson (2018) Widmark (2020)

45 Äldrarna i trappan är snittåldrar för riket. Hur ser det ut hos dig?

46 Kyrkbussen – externa undersökningen 2021

47 SCB (2020) "Var femte arbetslös kände sig ensam 2020" *Undersökningarna av levnadsförhållanden* (ULF/SILC)

- **Mitt i livet – när barnen flyttat ut – får man hjälpa till?**
I 55-årsåldern finns tid och ibland ekonomi för självförverkligande, nytt jobb och meningsskapande. Nu kanske man kommer tillbaka till kören, föreningslivet, eller styrelseuppdrag – eller undrar vem som behöver dig. Allt som tagit paus under tiden som föräldraskapet tagit det mesta av ditt fokus. Kroppen förändras och du ser tydliga spår av ditt eget åldrande. Så plötsligt dör en god vän i en olycka eller av sjukdom. Relationer prövas och själv börjar du se hur pensionen närmar sig med stormsteg. Hittar de församlingen när de googlar – vad finns för dem att bidra med?
- **Barnbarn, jobb och sedan ensam – får man hjälp?**
70-åringen är igenom sin medelålderskris. Var tredje 70-åring och var tionde 77-åring arbetar i någon utsträckning. De flesta jobbar inte för att klara vardagsutgifterna utan för att de vill ha stimulans och inte riktigt känner sig som pensionärer. Men för var femte är inkomsten viktig för ekonomin.⁴⁸ Gruppen är piggare än tidigare generationer 70-åringar och hälsan är viktig. Utbudet av träning för seniorer bara växer.

Även om de flesta 70-åringar inte jobbar har de fullt upp med att ge sina anhöriga stöd på olika sätt. Det kan vara äldre syskon, föräldrar, vänner, livspartner och barnbarn och att för egen del hitta sin nya tillvaro efter pensionen. 70-åringen är den som i högst grad ser kyrkans kommunikation, men svarar den mot de behov de har? Kan man få ett meningsfullt uppdrag? Lära sig något nytt? Hitta något att göra tillsammans med sin anhörige i kyrkans regi eller något att göra med barnbarnen?

- **83 år och ensam – kan man få hjälp med tekniken?**
Var tionde person som är 80 år och äldre känner sig ensamma "hela tiden" eller "för det mesta" och tittar på dem som är 85 år och äldre ökar denna andel till 17 procent. Det rör sig om uppskattningsvis 48 000 personer, enligt SCB. Här är gruppen som i högst grad är digitalt utanför såtillvida att de i lägst grad har Bank-ID.

När man kommer upp i åldern hamnar man i gruppen som ofta blir "föremål för omsorg". Du blir inte tagen i anspråk som förr även om du känner dig frisk och stark. Rädslan för att vara för långsam, göra fel och klassas som dement växer. Men om du inte vill vara föremål för stöd utan få bidra – vad googlar du på då? Eller hoppas du att någon bjuder upp?

48 Alecta (2019), Många kombinerar redan pension med jobb. Pressmeddelande 20190606.

LIVSHÄNDELSENA SOM PLANERINGSVERKTYG

Alla åldrar har sina utmaningar, behov och kommunikationsbeteenden. I församlingens kommunikation går det inte att möta alla via församlingstidningen, annons eller på Facebook. Om du inte tar hänsyn till olika gruppers behov, livssituation eller ålder så kommer du endast att nå de som har en församlingsnära relation med. Denna grupp utgörs till största delen av kvinnor som är äldre än 55 år och har en tro.⁴⁹ De är de som främst tar del av kyrkans kommunikation i dag.

I dag utgår ofta församlingarnas kommunikation utifrån de riktade aktiviteter som pågår i församlingen. Har man ambitionen att varje åldersgrupp ska se något från församlingen minst en gång per termin, behöver man utmana sin kommunikationsplanering. Var möter församlingen femåringen, den nyinflyttade, lilla familjen, singeln och den som är mitt i livet? Alla de som församlingen inte träffar i sina egna kanaler? Håll också i minnet att det inte alltid är ett personligt stöd och aktivitet som är mest angeläget. Information som visar att kyrkan gör något för att bidra till ett bättre samhälle där du bor är viktigt. Hur ensamhet och hemlöshet kan mildras och hur jag som individ kan bidra till det arbetet, genom min medlemsavgift eller på annat sätt.

MYTEN OM KOMMUNIKATION, ELLER BRISTEN PÅ RESURSER

Det kan tyckas vara mycket att hålla reda på. Snabbt förändrade digitala arenor, livshändelser och att sätta ord på det som är viktigt. Vem ska göra allt detta? En resurs som församlingen inte har?

Ibland kan man få intrycket att alla församlingar har en kommunikatör, men det är långt ifrån sant. Av 1300 församlingar har ca 490 församlingar en eller flera kommunikatörer/informatör/administratör enligt registret Kyrksam.⁵⁰ Tittar man närmare på gruppen kommunikatörer så är det endast 53 procent av dem som uteslutande har kommunikation i sin tjänst och långt ifrån alla har en kommunikatörsutbildning.⁵¹ Frustrationen kring kommunikatörstjänsten hos kyrkoherdarna märks i frisvaren i kyrkokansliets årliga enkätundersökning. ”Jag har inte råd med sådan lyx” och liknande kommentarer i ett frustrerat tonläge förekommer varje gång det ställs frågor kring kommunikationsresurser. En frustration man mycket väl kan sätta sig in i och förstå.

49 Widmark (2020). Läsvärdesundersökningar av församlingstidning, analys av webb och sociala medier visar att en regelbunden synlighet inte åstadkoms i de egna kanalerna.

50 Kyrksam är ett av de gemensamma systemen i Svenska kyrkan. Ett registersystem över anställda och förtroendevalda.

51 Kyrkbussen 2020 ställd till informatörer/kommunikatörer/administratörer i Kyrksam. 13 procent arbetar på 75 procent, 18% på 50 procent tjänst, 15 procent på 25 procent eller mindre.

Den i församlingen som har ett tydligt kommunikationsuppdrag har också en mer eller mindre uttalad förväntan på sig om att åstadkomma ett beteende. En förväntan på att människor ska komma till verksamhet och gudstjänst. Dessa frågor behandlas av forskningsprojektet Trophy vid Institutionen för informatik och media vid Uppsala universitet som syftar till att utveckla verktyg för kommunikation i gränslandet mellan det digitala och fysiska rummet. Det visar bland annat hur de olika perspektiven, de olika rollerna i församlingen påverkar förväntan på resultat, vad det gör med församlingens identitet och insats. Hur uppdraget och mandatet än ser ut i församlingen visar erfarenheterna från *Kommunikation som mission* att kommunikationen blir mer effektiv och synlig om man som arbetslag kan samlas kring prioriteringar och en gemensam planering så att människor i olika åldrar ser något från sin församling under ett år.

Kommunikation är en dimension av kyrkans grundläggande uppdrag. I gudstjänsten, undervisningen, diakonin och missionen.⁵² Mellan människor och mellan människor och Gud. I detta har alla en uppgift och kommunikationsarbetet är därmed en integrerad del i verksamheten och inte en klisterlapp man sätter på i slutet, i form av en affisch eller en annons. Bland anställda, förtroendevalda och ideella finns stora resurser. Människor som bryr sig om sin församling och vill visa att kyrkan är relevant. Men det krävs samordning, så att resurserna i form av kompetens och intresse tas tillvara.

PLANERA MERA

Kyrkokansliets årliga enkätundersökningar till församlingarna (de interna kyrkbussarna) visar att många församlingar saknar planering för sin kommunikation. Där det finns planering utgår den oftast ifrån församlingens aktiviteter. Kommunikationens uppdrag blir då att publicera tidtabellen. Vänder man på perspektivet och utgår från människors liv och behov av kunskap om kyrkan blir planeringen en helt annan. Adderas beteenden och var människor befinner sig i vardagen växer det fram en annan årscykel. En årscykel där man kan lyfta fram kyrkoår, aktiviteter och gudstjänster som kan bli synliggjort för fler.

Nästan 80 procent av församlingarna har en församlingstidning/församlingsblad. En produkt som kräver mycket tid att ta fram. I nästan hälften av församlingarna är inte arbetet med församlingstidningen samordnad med arbetet i sociala medier och webb.⁵³ Med tanke på att de som ser och läser tidningen är äldre innebär bristen på

⁵² Tack till Peter Lindvall som i förstudien till *Kommunikation som mission* placerade in kommunikationens plats.

⁵³ Kyrkbussen till kyrkoherdar 2020

samordning att mycket gott arbete inte tillgängliggörs för stora delar av församlingsborna.

Materialet i tidningen kan tillgängliggöras för fler och få en längre livslängd om det också blir digitalt. Då kan det aktualiseras i andra sammanhang än den stund man bläddrar igenom tidningen och läser någon enstaka artikel. Med samordning kan några av artiklarna också publiceras som nyheter på din webbsida. Något reportage kan också bli en kort filmad intervju på Facebook att delas bland vänner och bekanta och ett annat ett inslag riktat till skolungdomar på YouTube. Plötsligt blir arbetet med församlingstidningen något som många kan involveras i och ett digitalt innehåll att ta tillvara och dela med sig av. Den som blir intervjuad får också möjligheten att sprida sin berättelse.

Genom ökad synlighet, tillgänglighet och möjlighet till identifikation ökar kunskapen om vad kyrkan är och gör. Det kan vara nyckeln till att fler kommer till kyrkans verksamhet, att fler bär engagemanget och att fler delar dopets sakrament.

REFERENSER

- Alecta (2019), Många kombinerar redan pension med jobb. Pressmeddelande 20190606. <https://via.tt.se/pressmeddelande/manga-kombinerar-redan-pension-med-jobb?publisherId=686463&-releaseId=3257791>
- Andersson, Jenny (2020) *Digitalt utanförskap 2020 Q1*. En delrapport av undersökningen Svenskarna och internet, Internetstiftelsen. <https://svenskarnaochinternet.se/rapporter/digitalt-utanforskap-2020/>
- Bromander, Jonas och Jonsson, Pernilla (2018), *Medlemmar i rörelse: En studie av förändringar i Svenska kyrkans medlemskår* Uppsala: Svenska kyrkan
- Dunkels, Elsa (2018), *Vad gör unga på nätet?* Malmö: Gleerups Utbildning
- Medieakademiens förtroendebarmetern (2020) Allmänhetens förtroende för institutioner, politiska partier, massmedier & företag. https://medieakademin.se/wp-content/uploads/2020/03/Presentation_fortroendebarmetern_2020.pdf
- Fransson, Sara, Gelfgren, Stefan och Jonsson, Pernilla (2021), *Svenska kyrkan online: Att ställa om, ställa in eller fortsätta som vanligt under coronapandemin* Uppsala: Svenska kyrkan
- Hoover, Stewart och Echchaibi, Nabil (2014), "Media theory and the third spaces of digital religion" Paper. The Center for Media, Religion and Culture. University of Colorado, www.thirdspaceblog.files.wordpress.com/2014/05/third-spaces-and-media-theory-essay-2-0.pdf

- Internetstiftelsen (2018) *Svenskarna och internet 2018*, <https://svenskar-naochinternet.se/rapporter/svenskarna-och-internet-2018/>
- Internetstiftelsen (2020) *Svenskarna och internet 2020*, <https://svenskar-naochinternet.se/rapporter/svenskarna-och-internet-2020/>
- Kyrkostyrelsen (2020), *Skrivelse 2020-1 Verksamhet och ekonomi för Svenska kyrkans nationella nivå 2021–2023 med anledning av coronapandemin*. <https://www.svenskakyrkan.se/kyrkomotet/arenden-2020#ksskr>
- Lagercrantz, Eva (2016) *Varumärket Svenska kyrkan 2016*. Opublicerad rapport. Investigo 2016 på uppdrag av kyrkokansliet
- Lagercrantz, Eva (2020) *Svenska kyrkan och samhällsnyttan*. Opublicerad rapport. Origo 2020 på uppdrag av kyrkokansliet
- Myndigheten för samhällsberedskap, MSB (2020–2021), <https://www.msb.se/sv/aktuellt/pagaende-handelser-och-insatser/msbs-arbete-med-anledning-av-coronaviruset/kantar-sifos-rapport-om-fortroende-oro-och-beteende-under-coronakrisen/>
- Sandberg, Andreas, Sjölin, Ingegerd och Ganebo Skantz, Josephine (2019), *Dop i förändring: En studie av föräldrars aktiva val och församlingars strategiska doparbete* Uppsala: Svenska kyrkan
- SCB (2020) "Var femte arbetslös kände sig ensam 2020" *Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF/SILC)* <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/levnadsforhallanden/levnadsforhallanden/undersokningarna-av-levnadsforhallanden-ulf-silc/pong/statistiknyhet/undersokningarna-av-levnadsforhallanden-ulfsilc-2020/>
- Widmark, Magdalena. (2019), *Kommunikation som mission; slutrapport 2019*. (Kyrkokansliets diarium)
- Widmark, Magdalena. (2020), "*Kommunikation som mission – synligt men ändå osynligt*" *Nyckeln till Svenska kyrkan – en skrift om organisation, verksamhet och ekonomi 2020* Uppsala: Svenska kyrkan

FÄR ELL

LÄMNA

OMRÅDE

Kapitel 5

En nutidsinblick i militär själavård på liv och död

JAN GRIMELL

En militärprästs berättelse om uppdraget som militär själavårdare i en konfliktkontext, under en internationell insats, för några år sedan:

Nu är det ju ett antal år sedan jag kom hem, men i gudstjäns-ram så var det också många som sökte liksom ... kanske inte själavård eller stöd, men någon sorts andhämtning. Ta ett andetag: "Och nu är det inte full kris." [Den internationella insatsen] som jag var på var helt hisklig. Vi var i strid i stort sett hela tiden någonstans i området med någon. Vi förlorade många FN-medarbetare, vi förlorade [militärer från andra nationer]. Vi förlorade inga svenskar, men vi hade liksom kulor i hjälmar, vi hade kulor i kroppsskydd, vi hade kulor genom byxben. Vi hade vägbomber som sa "Pfsst!" istället för "Pang!" Vi hade vägbomber som sa "Pang!" Det var liksom konstant och hela tiden en väldig krigsstress på förbandet.¹ Jag blev också tyvärr lite immobil. Det var min största utmaning. I och med att hotnivån var så pass hög som den var så behövde jag ju ha med mig en hel pluton för att bara förflytta mig några meter, för det var extremt så att vi gör ingenting utanför vad som är beslutat av högre chef. Och kan vi inte lösa det, då rör vi oss inte helt enkelt, punkt. [Intervjudeltagaren berättar om ett besök på en annan bas i det internationella insatsområdet] Och när jag kom därifrån, jag var så trött, jag var så genomjävulskt trött så jag tror jag sov i 16 timmar eller något i den stilen. Funderade på vad det var, och så inser jag att jag hade ju gått runt i, vad kan det ha varit, i nio-tio timmar något sånt där,

1 Uttrycket förband är ett allmänt och vitt militärt begrepp som avser en större militär organisationsenhet. Det kan vara ett regemente, en flygflottilj eller en marin bas exempelvis Livgardet, Blekinge Flygflottilj, Amfibieregementet. Sådana förband är fasta militära organisationstyper byggda och etablerade på svensk mark, vardera med cirka en till två tusen heltids- och deltidsanställda eller ännu fler. Men uttrycket förband kan också användas för att beskriva en tillfälligt sammansatt organisationsenhet, som utför längre uppdrag internationellt, vanligen av bataljonstorlek (cirka 500 anställda), ibland av kompanistorlek (cirka 150 anställda).

och det fanns inget hot, men jag gick med handen på pistolkolven i stort sett hela tiden för att varenda en av de lokala inhemska militärerna som också var beväpnade, kunde när som helst vända sig och börja skjuta mot oss. Och den stressen kände nog många av där. Och det är några som har börjat må på olika sätt efter missionen [den militära insatsen] också. Jag har ju blivit deras präst. De känner inte så många andra präster, så att det händer ibland, nu är det mer och mer sällan, för det är en hel del år sedan. Men det har hänt att jag har suttit mitt i natten och pratat någon till hjälp, för att de var på ett sånt dåligt ställe.

Det här intervjuutdraget fick inleda den nyligen publicerade boken *Uniformer, identiteter och militära själavårdare: En intervjustudie om prästers erfarenheter av institutionssjälavård i Försvarsmakten*.² En bok sprungen ur postdoktorforskning om institutionssjälavård i en svensk kontext. Det finns flera anledningar till att återvända till detta intervjuutdrag även här i startpunkten på detta kapitel då utdraget ur ett nutidsperspektiv kärnfullt summerar viktiga konturer i militär själavård på liv och död. I ljuset av de tre underrubriker som följer beskrivs några av dessa drag kortfattat.

MILITÄRA KULTURER OCH INTERNATIONELLA INSATSMILJÖER

Försvarsmakten har förändrats radikalt under framför allt 2000-talet, från det breda och omfattande värnpliktsbaserade invasionsförsvar som existerade under det kalla kriget, till ett expeditionärt insatsförsvar (bestående av kontinuerligt och tidvistjänstgörande militär personal) med världens konflikter som arbetsplats.³ Framväxten av Försvarsmakten som en expeditionär rörlig organisation, i motsats till ett statiskt fast invasionsförsvar, kom att illustreras av en kringresande försvarsmakt som i expeditionsform tog sig an olika uppdrag lång bortom svenskt territorium i fjärran länder.⁴ Som en expeditionär insatsorganisation utför Försvarsmakten uppdrag i konfliktzoner som innebär att militär personal både ibland tvingas nedkämpa⁵ (döda) motståndet (fienden) i en sådan kontext för att lösa sina uppgifter, samtidigt som de själva kan bli utsatta för olika typer av attacker och därav skadas eller stupas.⁶ Det rör sig alltså inte om internationella uppdrag som är harmlösa, lugna och ofarliga – en

2 Grimell, Jan 2021a

3 På grund av den rådande omvärldssituationen så är försvarsförmågan av Sverige återigen på tapeten varvid man idag försöker att på nytt bygga upp en Försvarsmakt som har kapacitet att försvara Sverige. Parallellt lever det expeditionära insatsförsvaret vidare med fortsatta åtaganden, exempelvis i Mali och på andra platser.

4 Fürst, Henrik & Gerhard Kümmel (red) 2011

5 Att nedkämpa innebär att försätta fienden ur stridbart skick, vilket stridstekniskt innebär våldsanvändning med de till buds stående vapensystemen som en försvarsmakt förfogar över. Detta kan ske genom såväl planerad strid som icke-planerad sådan när militär personal blir attackerade och måste försvara sig.

6 Jmf. Laugen Haaland, Torunn 2009.

villfarelse som egentligen aldrig är rådande i ett konfliktområde. Snarare kan den senare tidens internationella insatser, exempelvis insatsen i Afghanistan, beskrivas såsom att Sverige var i krig utan att svenskarna visste om det, hade insikt i eller förstod vad som egentligen hände.⁷ Den här förändringen har bland annat inneburit en kulturell radikaliserings av Försvarsmakten⁸ som i Sverige, men också i Norge och i andra länder, ibland skapat en diskussion om uppkomsten av krigarkultur.⁹ I en sådan kultur förstärks de militära idealen (styrka, kraft, prestation, hårdhet) samtidigt som striden, stridstekniker och dödandet blir en viktig del i krigarkulten mot bakgrund av en identitet och ett uppdrag som krigare.

MILITÄRA IDENTITETER

Militär kultur ger upphov till robusta militära identiteter som i samband med internationella insatser radikaliseras. Militära identiteter som i fredstid uppövas och trimmas, smids ännu hårdare i den internationella smältdegeln. Skarpa insatser, hot, attacker, strid och ett av insatsen radikaliserat synsätt får identitetsinnehållet att härda på djupet.¹⁰ Insatskulturen tenderar även att spilla över på den militära själavårdaren, prästen. Även om han eller hon är en icke-kombatant (icke-stridande person) enligt Genèvekonventionen och valet av stridsutrustning därmed är frivilligt, är de allra flesta svenska militärpräster beväpnade och stridsutrustade. I många andra länder är präster och pastorer emellertid obeväpnade och har istället en beväpnad eskort bestående av en eller flera soldater, om de ska röra sig utanför basen. Svenska själavårdare utrustas, i likhet med militär personal, med automatkarbin, pistol och stridsutrustning. Syftet med detta är självskydd. Men det innebär även, i ljuset av intervjuberättelsen, att militärprästen går med handen på pistolkolven i en hotfull, farlig och oförutsägbar konfliktmiljö redo att dra vapen och skjuta om det behövs. Häri ligger även en radikaliserings av militärprästens identitet.¹¹

BEHOVET AV MILITÄR SJÄLAVÅRD

Militär själavård har varit en integrerad del av militär verksamhet sedan 1500-talet och har i obruten linje fortsatt att vara det.¹² Intervjuutdraget skapar en viktig förståelse varför det är så, eftersom

7 Agrell, Wilhelm 2013.

8 Här går det att argumentera för att vissa delar av en försvarsmakt i högre grad omfattas av en sådan radikaliserings (exempelvis de förband som gör insatserna) medan andra mer perifera delar (som exempelvis är kvar i Sverige) i lägre grad omfattas av detta skeende.

9 Abrahamsson, Bengt 2010. Edström, Håkan, Nils Terje Lunde & Janne Haaland Matlary (red) 2009. Grimell, Jan 2021a, kapitel 3.

10 Grimell, Jan 2021b

11 Grimell, Jan 2021a, kapitel 5.

12 Gudmundsson, David 2014.

en insatsverklighet sätter en existentiell press på människan (militär personal) som står i bjärt kontrast till den vardagsverklighet som råder för de allra flesta i en svensk vardags- och samhällskontext. I en internationell konfliktzon där livet hänger på en mycket skör tråd när kulorna visslar förbi eller går igenom uniformen, då vägbomber briserar och attacker sker på daglig basis aktualiseras behovet av själavård, samtal, ritual, bön, välsignelse, lugn, frid, ro. När tillvaron blir helt oförutsägbar under det ständigt närvarande och överhängande hotet om att mista det egna livet, eller kamrater, så accelererar behovet av militär själavård. Dessutom är militärprästen den som har formell expertis, kunskap och erfarenhet att hantera döden och sorgen när någon stupar, samt kylrummet där den stupade placeras i väntan på hemtransport. Även om ingen från det egna förbandet stupar så gör troligen någon från ett annat förband det, då den oförutsägbara döden omfamnar konfliktzonens alla parter. Slutligen så upphör inte svåra eller traumatiska upplevelser, relaterade livsfrågor och militära identiteter bara för att en internationell insats avslutas följt av hemkomst och återgång till den svenska vardagsverkligheten. Behoven kan kvarstå eller till och med växa. Själavård med militär personal och veteraner utövas även sena timmar efter hemkomsten, även om det aktuella insatsförbandet och militärprästens formella anställning i förbandet upplösts.

KORT BESKRIVNING AV INTERVJUSTUDIEN

Den militära institutionssjälavården är en vit och obeforskad fläck i nutida svensk forskningskontext. Mot bakgrund av denna forskningslucka utfördes den här intervjustudien som en del i ett postdoktorprojekt om institutionssjälavård. Det övergripande syftet med studien var att samla in och beskriva erfarenheter av militär själavård hos präster i Försvarmakten.

Tre övergripande forskningsfrågor¹³ undersöktes i studien varav i huvudsak den första kommer att presenteras i det här kapitlet:

- Vilka är erfarenheterna av att vara präst i Försvarmakten?

Med den första forskningsfrågan avsåg jag att undersöka de erfarenheter som fanns hos präster som har befunnit sig i eller befinner sig i Försvarmakten givet de institutionella och kulturella förutsättningar som råder i ett militärt sammanhang.

13 De tre forskningsfrågorna var: (1) Vilka är erfarenheterna av att vara präst i Försvarmakten? (2) Vilka själavårdserfarenheter är artikulera i en militär kontext? (3) Hur kan en pastoraltelogisk reflektionsmodell för militära själavårdare utformas i relation till de två föregående forskningsfrågorna?

Samtliga forskningsfrågor bröts därefter ned i ett större antal öppna frågor som blev till en intervjuguide att använda för att låta intervjupersonernas erfarenheter och upplevelser besvara forskningsfrågorna. Forskningsinformation skickades därefter till en större grupp med potentiella deltagare ur vilka tolv militärpräster fördelade på åtta män och fyra kvinnor svarande jakande. Fördelningen givet ett militärt sammanhang får anses vara en förhållandevis jämn. Åldersspannet var i huvudsak mellan 30 och 60 år. Erfarenhetsbredden av militär själavård i Försvarsmakten var stor. Många hade en robust och lång erfarenhet av militär själavård, inklusive en eller flera internationella tjänstgöringar. Men det fanns också deltagare med mindre och ingen internationell erfarenhet. Detta sammantaget tecknar en bild av intervjupersonerna som erfarna till mycket erfarna präster, prövade i nationella och internationella militära kontexter.

Under 2020 intervjuades slutligen deltagarna från norr till söder. Materialet analyserades därefter och gav upphov till både forskningsartiklar¹⁴ och den bok som presenterades i inledningen. Kapitlet kommer fortsättningsvis att introducera ett antal intressanta analysfynd och diskutera kring dessa.

TAGEN I ANSPRÅK, UNIK OCH GÄST SOM PRÄST I FÖRSVARSMAKTEN

Försvarsmakten har under hundratals år bedömt att behovet av präster och militär själavård är en nödvändig och viktig del i den militära verksamheten och organisationen. Relationen mellan Försvarsmakten och kyrkan samt dess präster vilar på en lång och obruten relation som aldrig tagit någon paus. Det finns många anledningar till att relationen mellan Försvarsmakten och Svenska kyrkans präster har fortsatt att vara stark trots den sekulariseringsprocess som i hög grad definierar det svenska samhället och dess institutioner i relation till kristen praktik och själavård.

Ett motiv står att finna i det faktum att militär kultur delvis lever ett eget liv, med egna värderingar, meningar och praktiker, inuti det svenska fredssamhället. Militär kultur kan därför vara förhållandevis motståndskraftig mot civila värderingar, meningar och praktiker, vilket tycks ge en traditionell kristen levd praktik och själavård betydelsefulla funktioner i militär verksamhet sett ur olika perspektiv. Dels kan kyrklig praktik och militär själavård hjälpa militär personal och enheter att upprätthålla sitt moraliska stridsvärde¹⁵ (exempelvis

¹⁴ Grimell, Jan 2021c, 2020a, 2020b.

¹⁵ Stridsvärde kan definieras på olika sätt och här används ordet som en benämning för att mäta förbandets, enhetens eller den enskilde soldatens förmåga att prestera och genomföra sina uppgifter i en skarp situation på liv och död.

upplevelser av rätt och fel) och andliga stridsvärde (exempelvis livsfrågor, djupare mening, värden bortom det världsliga) i svåra och livshotande situationer i samband med nationell och internationell insats. Detta ökar individens och därmed också förbandets stridsvärde och kapacitet. Dels kan levd kyrklig praktik hänga ihop med explicita och/eller implicita identiteter hos militära enheter och enskilda individer, identiteter som är djupt förankrade i den svenska nation de strider för. Den svenskkyrkliga praktiken är förknippad med och symboliserar djupa kulturella värden i landet Sverige som man försvarar både innanför och utanför landets gränser, även om man inte anser sig vara troende kristen. Huruvida detta gäller för personer rotade i andra religiösa samfund återstår att studera.

Många intervjudeltagare menade också att Försvarsmakten i dess organisationskultur hade ett särskilt intresse för att bevara och upprätthålla traditioner. Någon menade till och med att Försvarsmakten hade övertagit Svenska kyrkans roll som vördnadsfull traditionsbevarare i en svensk kontext. Den militära verksamheten som bedrivs i nutid speglas genom traditioner och minneshögtider där kyrklig praktik och religiös ritual är en del av inramningen och upprätthållandet av det minne och arv som lokala förband traderar. Militär-religiös praktik förkroppsligas vid korum (gudstjänst) i fält eller på annan plats i samband med en övning, vid julvesper eller julgudstjänst med fackeltåg, en veckomässa eller en militär minneshögtid som involverar en präst. Den militär-religiösa praktiken är ett uttryck för en särskild sorts levd religion där militär verksamhet möter kyrklig praktik, vilket förstärker uppmärksammandet av betydelsefulla händelser under ett utbildningsår på ett förband eller vid internationell insats.

Ceremonier som vårdar minnet av stupade soldater under insats, vid vilka en militärpräst kan medverka, är också exempel på militär-religiös praktik där minnet och arvet av "vem man är" som förband (identitetsanspråk) och/eller enhet vårdas och traderas vidare till nya generationer. En ständigt närvarande och pågående beståndsdel i en militär-religiös tradition är naturligtvis också den militära själavården.

Men det finns fler anledningar till att präster tas i anspråk av Försvarsmakten än de ovan nämnda samt en traditionsorienterad organisationsidentitet. I militär kultur illustreras tydligt ett kollektivt drag, stark gemenskapspraktik, självuppoffring och en djup solidaritet mellan militärer under övning och i skarpa uppgifter. I ljuset av intervjudeltagarnas erfarenheter harmonierar sådana iögonfallande drag i militär kultur med kyrklig praktik och teologi. Därför kan det i mötet mellan militär kultur och kyrklig praktik uppstå en resonans mellan underliggande behov i militär praktik och den anklang de behoven kan få i kyrklig praktik. Militär personal har

ofta en ordlös men djup förståelse för en stark gemenskap vilket skapar speciella förutsättningar för kristen gemenskapspraktik. Gemenskapsdraget, kamratkänslan och en självupppoffrande militär etik som är överordnad jaget har också ett implicit eller outtalad religiöst drag som ibland möts i explicit eller tydligt utövad kyrklig praktik och levd religion. Intervjudeltagarna i studien menade att militär personal kunde finna stöd och upptäcka en djupare mening i det kontinuerliga gudstjänstfirandet (som i någon form skedde varje dag), i olika liturgiska uttryck (från att ringa i "kyrkklockan" varje morgon till gudstjänstens kläder, färger, musik, ritualer och uttryck) och gudstjänstgemenskap under internationell insats.

Så här sade en intervjudeltagare om daglig och regelbunden religiös praktik:

Alltså på insats till exempel så hade jag någon form utav gudstjänst varje dag. Morgonbön varje dag [vid ett visst klockslag]. Och det visste ju alla när de åkte iväg med sina fordon där och det ringer en klocka. Ja, nu är klockan [si och så], nu går pastorn in och ber. Och ofta gjorde jag det ensam, men relativt ofta så kunde jag ha med mig ett antal soldater som var kvar på basen och ibland hade vi besökare som också gärna kom bort och deltog i morgonkorum. Och sedan alltid då högmässa på söndag. Och där hade man ju sin lilla församling ... Så att jodå, där hade vi alltså ett regelbundet gudstjänstliv. Vi firade ju hela påsken varenda dag, med skärtorsdagsmässa och altarets avklädande ... Det här påverkade människor starkt ... Det här tände någonting. Så det händer ju saker. Alltså när folk regelbundet är med i en gudstjänst så gör ju det här någonting med dem.

Allt detta fäster strålkastarljuset på militärprästens unika position i den militära organisationen, ingen annan har detta uppdrag samtidigt som prästen kommer utifrån. Militärprästen upprätthåller det andliga stridsvärdet genom levd religion och praktik, där upplevelser, livsfrågor, djupare mening och värden bortom det världsliga får påfyllning och näring. Detta sker också genom den militära själavården med den absoluta tystnadsplikten i vilken livsfrågorna får en helt unik pysventil. Detta aktualiserades vid verksamheten hemma i Sverige, men kan sägas accentueras under internationella insatser.

Så här beskrev en annan intervjudeltagare hur Försvarsmakten såg på prästens unika funktion i organisationen:

Och där upplever jag att från Försvarets sida så är det väldigt tydligt att de vill att vi ska vara präster. Vi ska inte vara någonting annat. Utan vi är inte anställda där, utan vi är utsända av kyrkan och det är det som är vårt uppdrag ... Och man kan se att det finns någonting fantastiskt fint i att det finns någon som

inte är i organisationen, alltså är beroende av organisationen, som har tystnadsplikt för att det ska finnas någonstans där enskilda människor kan få prata om det allra svåraste, det som man kanske inte ens vågar nämna för sig själv. Och att det inte yppas någon annanstans.

De livsfrågor som kan uppstå före, under, eller efter militärtjänstgöring och insats har sällan några givna, tydliga eller enkla svar som bäst kan ges av exempelvis en psykolog eller kurator. Kanske är det uteslutet att diskutera existentiella grubblerier med närmaste militära chef och av olika anledningar kanske inte heller sådana livsfrågor kan diskuteras med de närmaste anhöriga. Sådana existentiella funderingar kan kanske enklare riktas till en person från en visdomstradition, en specialist eller expert inom det existentiella, teologiska, etiska och pastorala fältet: prästen, den militära själavårdaren – något som intervjudeltagarna menade.

Så här sade en intervjuperson om den existentiella spetskompetensen i en militär kontext:

Det finns jättemycket kompetens på andra håll... Men jag tror att vi besitter en spetskompetens inom det existentiella som jag faktiskt skulle vilja påstå att psykologen inte alltid gör. [...] Men också, tror jag, det kanske låter banalt, men jag tänker att vi förmedlar någonting ... Liksom det här: det goda, det onda. Att stå på den goda sidan. Att vi i vår närvaro på ett sätt också skänker någon form av tankar kring etik och moral. [...] Men så tänker jag, det symboliserar ju någonting, att vi är ju bärare av någonting ... att vi symboliserar ju någonting när vi är närvarande.

Den militära själavårdaren och den existentiella specialisten är inte bara tränad på att möta olika livsfrågor i en militär kontext. I den militära organisationen är prästen den som är särskilt utbildad, övad och prövad i att ta sig an döden och sorgen med både religiösa ritualer, teologi och ord. I arbetsuppgifterna som präst i Svenska kyrkan ingår att möta sorgehus och att tillsammans med dem planera för begravning, genomföra begravning och vid behov ha uppföljande sorgesamtal. Sorgegrupper kan ingå i arbetet samt att understödja Polisen när de lämnar dödsbesked med mera. Genom sitt hantverk och närvaro bidrar militärpräster med unik kompetens i den militära organisationen. Alla deltagare underströk hur deras utbildning, kunskap och erfarenhet av död och begravning på olika sätt hade betydande relevans i en militär kontext. Nedan beskrivs i punktform de olika arbetsuppgifter som intervjudeltagarna, beroende på uppdrag, berättade att de kunde överföra till och utföra i den militära organisationen:

- Den som håller i reflektionspass kring våldsanvändning och döden.
- Den som i teori och praktik reflekterat över etiska och moraliska frågor, är beredd att samtala om sådant och är absolut tyst om allt det som sagts under samtalet.
- Den som utbildar i krigsgravtjänst, vilket innebär att militär personal och värnpliktiga praktiskt och teoretiskt får lära sig att begrava stupade kamrater under fältförhållanden. En kunskap som är nödvändig för att militära enheter i händelse av krig ska kunna ta hand om stupade kamrater på ett värdigt sätt. Detta övningsmoment görs i regel autentiskt där grav grävs och en fiktiv soldat begravs med en enklare begravningsceremoni.
- Den med stort kylrum och kistor som under internationell insats ska hantera och härbärgera döden och sorgen om militär personal stupar.
- Den som stöttar chef(er) och enhet(er) vid dödsfall i egenskap av präst och militär själavårdare.
- Den som är med och tar emot stupad soldat i samband med hemkomst.

Samtidigt var inte allting enkelt och okomplicerat som militärpräst. Det fanns olika fynd i intervjumaterialet som illustrerade en komplexitet och ett bredare spektrum av bemötanden inom Försvarsmakten. Även om präster alltid har funnits närvarande i Försvarsmakten gav intervjudeltagarna uttryck för att de var gäster i någon annans hus och utförde ett uppdrag på någon annans planhalva. Samtliga intervjudeltagare upplevde att det inte bara var att klampa in i en militär organisation och per automatik bli tagen i anspråk, unik (i så måtto att det bara fanns en präst i den militära organisationen under internationell insats) och seriöst bemött av förbandet, dess chefer, militär personal och civilanställd personal. Militär kultur ställde vissa krav på varje intervjudeltagare, ja, egentligen på alla som är och vill vara en del av en sådan kultur och organisation. Mot bakgrund av detta påverkades också utvecklingen av den egna identiteten som institutionssjälavårdare, i vilken det gick att utmejsla värderingar, meningar och praktiker från både en militär kultur och en svenskkyrklig sådan. Detta illustrerade en sorts hybrididentitet som gav upphov till ett särskilt kontrastrikt innehåll när intervjudeltagare stod stridsutrustade med vapen i hand i samband med internationella insatser. Det förekom intervjudeltagare som hade befunnit sig i sådana komplexa eller stridsituationer att de hade skjutit med sitt vapen om de hade fått visuell kontakt med motståndare (fiender).

En präst som använder sitt vapen under internationell insats aktualiserar olika frågor som integrerar ämbetssyn, vigningslöften och arbetet i Svenska kyrkan, även om prästen är tjänstledig från sin kyrkliga anställning i samband med insatsen. Detta fäster bland annat strålkastarljuset på frågan huruvida präster skall lämnas ensamma att själva få besluta om beväpning, vilket är fallet idag. Eller om frågan om beväpning är större än så. Inte minst därför att Svenska kyrkan äger prästämbetet och inte prästen själv. En annan fråga för vidare reflektion är om en militärpräst 'bara så där' kan återgå i tjänst i Svenska kyrkan om han eller hon dödar en motståndare (människa) i samband med internationell insats. Har denna fråga diskuterats mot bakgrund av den förändring som Försvarsmakten genomgått? På den frågan skulle jag svara nej. Hänvisningen till att militärpräster kunde utrustas med pistol under det kalla krigets invasionsförsvarsera, då kriget på Sveriges gator, torg och skogar inte var annat än övning, är alls inte samma sak som när en beväpnad militärpräst idag åker på internationell insats och plötsligt kan finna sig under attack, i strid, mitt i krigets eller konflikternas oförutsägbara verklighet.

Mot bakgrund av uppdraget som militärpräst ur ett identitetsperspektiv identifierades i studien fyra viktiga utvecklingsområden som Svenska kyrkan behöver ta fasta på för att bättre stödja präster i Försvarsmakten:¹⁶

- *Den egna självvården*: Systematisk självvård och uppföljning av präster i Försvarsmakten, som är verksamma både nationellt och internationellt, kan underlätta identitetsarbetet.
- *Andlig påfyllnad*: Präster i Försvarsmakten kan ha ett särskilt behov av regelbunden andlig påfyllnad som förstärker prästidentiteten i Svenska kyrkan.
- *Kritisk teologisk reflektion*: Det är viktigt med ett forum för kritisk teologisk reflektion där olika aspekter av militär kultur kan ventileras och diskuteras. En anledning är att prästidentiteten också rymmer en profetisk dimension som behöver näring: teologen som ska kunna höja sin röst och ifrågasätta händelser eller skeenden. Ett annat motiv är att vidga de teologiska nyanserna kring militära verksamheter och insatser.
- *Anknytning och förankring till Svenska kyrkan*: Då präster sänds ut av Svenska kyrkan till en militär kontext med ett särskilt pastoralt självvårdsuppdrag förblir anknytningen och förankringen till Svenska kyrkan central. Här finns det flera utmaningar.

16 Grimell, Jan 2021a, kapitel 7.

AVSLUTANDE KOMMENTAR

Detta kapitel har introducerat ett antal analysfynd i intervjustudien om prästers erfarenheter av själavård i Försvarsmakten. I kapitlet har jag endast kunnat glänta på dörren till boken *Uniformer, identiteter och militära själavårdare*, varför en stor del av nyansrikedomen kvarstår att finna i boken. Alla läsare som vill fördjupa sig i det presenterade såväl som det i kapitlet utelämnade innehållet hänvisas dit.

REFERENSER

- Abrahamsson, Bengt 2010, *Kärnvärden och den militära framgångsformeln: Huset som Clausewitz byggde*, Stockholm: Försvarshögskolan 2010.
- Agrell, Wilhelm 2013, *Ett krig här och nu: Sveriges väg till väpnad konflikt i Afghanistan*, Stockholm: Bokförlaget Atlantis 2013, 327.
- Edström, Håkan, Nils Terje Lunde & Janne Haaland Matlary (red) 2009, *Krigerkultur i en fredsnasjon*, Oslo: Abstrakt Forlag 2009
- Fürst, Henrik & Gerhard Kümmel (red) 2011, *Core values and the expeditionary mindset: Armed forces in metamorphosis*. Baden-Baden, Tyskland: Nomos Verlagsgesellschaft 2011, 21.
- Grimell, Jan 2021a, *Uniformer, identiteter och militära själavårdare: En intervjustudie om prästers erfarenheter av institutionssjälavård i Försvarsmakten*, Skellefteå: Artos 2021.
- Grimell, Jan 2021b, *De osynliga krigarna i fredssamhället: En intervjustudie om svenska utlandsveteraners liv med PTSD, moraliska skador och militära identiteter*, Skellefteå: Artos 2021.
- Grimell, Jan 2021c, I-position as a tool to advance the understanding of pastors and deacons who navigate contrasting identities as chaplains: A narrative analysis, *Journal of Health Care Chaplaincy*, 2021, 1–18.
- Grimell, Jan 2020a, An interview study of experiences from pastors providing military spiritual care within the Swedish Armed Forces, *Journal of Health Care Chaplaincy*, 2020, 1–18.
- Grimell, Jan 2020b, Military chaplaincy in Sweden: A contemporary perspective, *Journal of Health Care Chaplaincy*, 2020, 1–14.
- Gudmundsson, David 2014, *Konfessionell krigsmakt: Predikan och bön i den svenska armén 1611–1721*, Malmö: Universus Academic Press 2014.
- Laugen Haaland, Torunn 2009, Den norske militære profesjonsidentiteten: Kriger, hjemlandsforsvarer og statsansatt tjenstemann, i E. Edström, N.T. Lunde, J. Haaland Matlary (red), *Krigerkultur i en fredsnasjon*, Oslo, Norge: Abstrakt Forlag 2009, 68.

Kapitel 6

Påverkar uppdraget som sjukhussjälavårdare identiteter och i så fall på vilka sätt?

JAN GRIMELL

I samband med pilotstudien *How formal and informal expectations from medical staff and patients shape hospital chaplains' pastoral work*¹ så intervjuades under försommaren 2020 ett antal sjukhussjälavårdare vid ett stort sjukhus i en större svensk stad. Så här svarade två intervju- deltagare på frågan vilka sätt som själavårdsuppdraget påverkat deras identiteter som diakon och präst:

Min identitet har nog blivit alltmer själavårdare; att mötas i samtalen, i möten mitt i livet [...] själavårdsfokuset har blivit allt tydligare, så min identitet som diakon har blivit en mer tydlig identitet som själavårdare [...] rollen som själavårdare den känns mer hemma, mer trygg när jag har jobbat längre i det. / *Sjukhusdiakon*

Det jag försöker beskriva som något slags dilemma för mig, som någon sorts brottning i alla fall, att jag kan ju längta till det här med att vara lite liturg och att jag kan längta efter att möta konfirmander. Dop och vigslar har vi faktiskt, då är det ju i ett annat sammanhang, då är det ofta med döden så tydligt närvarande [...] det känns väldigt meningsfullt att vara i det läget, samtidigt drar jag mig undan också från det jag tror och tänker att vår kyrka är [...] Och det kan jag ju kanske då tycka gör någonting med min identitet, att man presenterar sig själv som att "Jag är sjukhuspräst", det blir något speciellt [...] det gör ju också någonting med

1 En pilotstudie (KS 2020-0687) om sjukhussjälavårdare som genomfördes inom ramen för postdoktorforskning i institutionssjälavård vid Svenska kyrkans enhet för forskning och analys.

sin egen identitet och att just den här frågan att vara behövd och uppskattad. / *Sjukhuspräst*

I det här kapitlet kommer vi att titta lite närmare på hur ett sjukhussammanhang påverkar identiteter hos präster och diakoner/diakoniassistenter som utövar ett uppdrag som själavårdare i en kontext där kulturen (värderingar, meningar och praktiker) domineras av medicinsk expertis och praktik. Det finns flera anledningar till att sprida kunskap och förståelse om hur identiteter bland anställda själavårdare inom Svenska kyrkan kan påverkas av sammanhang och förhållanden utanför kyrkan.

Ur ett arbetsgivarperspektiv kan en insikt och förståelse för institutionssjälavårdares identiteter vara till stöd och hjälp i såväl dialogen med anställda själavårdare som vid de beslut som rör institutionssjälavården. Även ordet 'institution-' i institutionssjälavård/vårdare har en central betydelse för förståelsen av en identitet som uppstår i ett sådant sammanhang. Detta eftersom varje institution (Försvarsmakten, Polisen, Kriminalvården, sjukhus, skola, flygplats) består av en institutionell kultur (värderingar, meningar och praktiker) som på olika sätt formar och utmanar identiteter hos de själavårdare som utför själavårdsuppdrag i dessa sammanhang. Därför vilar det en djupare innebörd i uttrycket institutionssjälavård eller möjligen kontextuell själavård som riskerar att gå förlorad om man utelämnar institutionens relation till identitetsblivandet.

Även Svenska kyrkan kan förstås som en institution och i så måtto är även prästens och diakonens identiteter i kyrkan institutionella identiteter. Formandet av en identitet som präst eller diakon är en relativt lång process som är inbäddat i en kristen social gemenskap och församlingsmylla samt en formell organisationskultur där exempelvis kyrkoordningen styr vad som ska ske i en sådan process, när och hur.

I kontrast till det kyrkliga identitetsskapandet som präst eller diakon sker identitetsblivandet som själavårdare i en ekumenisk sjukhuskyrka² som är placerad i en sjukhusmiljö där andlig vård eller själavård kan förstås som en motpol till den dominerande evidensbaserade medicinska vårdkulturen. Sjukhusmiljön är sekulariserad i så måtto att den organiseras runt medicinsk expertis och praktik.³ Sjukhusdiakoner/diakoniassistenter och präster kan ha att hantera en dragkamp och ibland en intressekonflikt mellan två identiteter sprungna ur olika sammanhang: Svenska kyrkan och sjukhusmiljön/

2 För mer information om sjukhuskyrkan läs här <https://www.sjukhuskyrkan.se/> hämtat (2021-07-05).

3 Bradby, Hannah & Jan Grimell 2021

sjukhuskyrkan.⁴ Även andra typer av institutionssjälavårdare kan ge uttryck för liknande identitetsutmaningar. I en ny studie om militärpräster framgår det exempelvis att det finns stora skillnader mellan att arbeta som präst i Svenska kyrkan och i det militära, vilket kan ge upphov till en hybrididentitet.⁵

HUR KAN BEGREPPET IDENTITET FÖRSTÅS OCH DEFINIERAS

En människas identiteter uppstår i mindre eller större sammanhang inom vilka kulturer existerar som omfattar skiftande värderingar, meningar och praktiker. Dessa sammanhang kan kallas för kontexter. Exempel på sådana kontexter är familj, släkt, nära vänner eller föreningar av alla de slag, men även större samhällsinstitutioner som förskola, skola, universitet, militär, sjukvård, polis och Svenska kyrkan för att nämna några. I dessa kontexter kan det finnas starka och tongivande kulturer som formar identiteter. En identitet kan förstås på många sätt, den förståelse som används i det här kapitlet ger uttryck för en narrativ identitetsförståelse. En sådan innebär att en människa gör anspråk på berättelser om vem han eller hon är som exempelvis partner, son, dotter, vän, fotbollsspelare, troende, kristen, förälder, präst, diakon, militär, polis, lärare och så vidare. Dessa berättelser om vem man är, vart man hör hemma och ens platser i tillvaron formas och utvecklas tillsammans med andra människor, i de relationella sammanhang i vilka en person under olika tider har befunnit sig eller befinner sig. Identiteter är därför någonting som människor gör tillsammans i ljuset av vissa för sammanhanget bärande värderingar, meningar och praktiker. Identiteter kan vara kontrastrika och motsägelsefulla eller till och med stå i konflikt med varandra. Därtill är identiteter något som förändras och behöver omförhandlas över en livstid. Inte sällan hänger identitetsförändringar ihop med en relationell dimension – relationer till nära och kära – i det levda livet. Det sker när människor kommer in i ens liv och nya relationer och identiteter uppstår (som partner, vän, arbetskamrat och så vidare), när människor går vidare i det levda livet och relationer och identiteter går förlorade (uppbrott, skilsmässa, pensionering, byte av arbetsplats, en nära kollega som pensioneras), samt när människor går ur livet (dör) och relationer och identiteter (som partner, gift, son, dotter och så vidare) går förlorade och behöver sörjas och omförhandlas. Relationer och övergångsskeenden är viktiga nycklar för att förstå hur identiteter skapas och tids nog behöver omförhandlas.

4 Jan Grimell 2021a

5 Jan Grimell 2021b

KORT BESKRIVNING AV PILOTSTUDIEN

Det finns generellt sett lite forskning kring den påverkan som institutionsjälavården kan ha på diakoners och prästers identiteter. Detta var upprinnelsen till den i inledningen introducerade pilotstudien om hur sådana uppdrag i en sjukhusmiljö kan påverka de av Svenska kyrkan anställda sjukhussjälavårdarna. Intervjustudien avsåg att undersöka hur exempelvis förväntningar från både medicinsk personal och patienter påverkade själavårdarnas arbete och identiteter.⁶

Mot bakgrund av pilotstudiens forskningsfrågor utvecklas ett större antal öppna intervjufrågor som blev till en intervjuguide som kunde användas för att ringa in intervjupersonernas erfarenheter och upplevelser av sjukhussjälavården. Forskningsinformation skickades därefter till ett antal av Svenska kyrkan anställda medarbetare vid ett större sjukhus, varav sex svarade jakande på att delta i pilotstudien. Fördelningen var tre män och tre kvinnor, av dessa var två präster, tre diakoner och en diakoniassistent. På större sjukhus har sjukhussjälavårdarna från Svenska kyrkan vanligtvis heltidstjänster och så var även fallet bland de sex intervjudeltagarna, med undantag för en som hade en delad tjänst (varav den andra halvan innebar arbete i församling). Deltagarna var mellan 30 och 60 år vid tillfället för intervjuerna. Erfarenhetsbredden av sjukhussjälavård var stor och flera deltagare hade en lång erfarenhet som sjukhussjälavårdare. Men det fanns också deltagare med liten eller endast några års erfarenhet.

Under delar av analysarbetet samarbetade jag tillsammans med professor Hannah Bradby på sociologiska institutionen vid Uppsala universitet, vilket gav upphov till en artikel som kortfattat återges här för att presentera det sammanhang som sjukhuset utgör för identitetsblivandet.⁷ I kapitlets fortsättning tar jag därefter identitetsperspektivet på uppdraget som sjukhussjälavårdare vidare.

SJUKHUSET – ETT SEKULARISERAT SAMMANHANG DÄR SJÄLAVÅRDAREN FYLLER ORGANISATORISKA GLAPP OCH MÖTER KULTURELL MÅNGFALD

Mot bakgrund av intervjudeltagarnas erfarenheter av uppdraget som sjukhussjälavårdare var sjukhussammanhanget annorlunda i jämförelse med den kyrkliga kontexten. Själavården som i ett sjukhussammanhang kallas för den andliga vården av Myndigheten för stöd till trossamfund⁸ står, som redan nämnts, i kontrast till den evidensbaserade medicinska sjukvården. I verksamheten på sjukhuset är den medicinska vården i fokus medan den andliga vården

6 How formal and informal expectations from medical staff and patients shape hospital chaplains' pastoral work: A pilot study (KS 2020-0687).

7 Bradby, Hannah & Jan Grimell 2021

8 Se <https://www.myndigheten.sst.se/andlig-varld/andlig-varld-i-sjukvarden-idag.html> hämtat (2021-07-05).

är perifer och något som ligger utanför den medicinska praktiken. Självvården är därmed en annan sorts vård och självvårdare representerar någonting annat. I så måtto kan sjukhussammanhanget beskrivas som sekulariserat eftersom verksamheten organiseras runt medicinsk expertis och praktik samtidigt som det religiösa/andliga inslaget är sekundärt och något som bygger på att patienten själv har icke-medicinska behov av ett slag som den medicinska personalen av förklarliga skäl inte tillgodoser. Eftersom olika typer av livsfrågor aktualiseras i samband med sjukhusvistelser, var det enligt intervjudeltagarna både viktigt och en rättighet att få dessa existentiella frågor bemötta ur andliga och religiösa perspektiv. Samtidigt vittnande samtliga intervjudeltagare om att de i olika avseenden kunde möta ett visst motstånd i sjukhussammanhanget. Det kunde röra sig om vissa avdelningar där självvårdarna ifrågasattes, exempelvis inom psykiatrivården, eller andra känsliga vårdområden där självvårdare tidigare inte hade fått tillträde och där ett uttalat motstånd kunde ligga kvar hos den övriga vårdpersonalen. Detta kunde leda till att självvårdarna gjorde vissa kompromisser (till exempel inte hade på sig den vita kragen på präst-/diakonskjortan) när de var på besök. Det kunde även röra sig om att personalen inte beaktade den andliga dimensionen, utan att självvårdarna själva hela tiden fick arbeta för att synliggöra sig och nå patienter. Intervjudeltagarna menade att den medicinska personalen var "dörröppnarna" till avdelningarna och att de fick arbeta systematiskt och målmedvetet för att upprätthålla ett gott klimat och goda relationer med den medicinska personalen. Inte mist därför att det på ett större sjukhus är stor rotation på den medicinska personalen, vilket innebar att information och det relationella arbetet med personalen blev en stor och betydelsefull del av arbetet. Självvårdare behövde vara synliga, tillgängliga, informativa och goda ambassadörer för att, enligt dem själva, kunna utöva självvårdshantverket på ett tillfredställande sätt i ett sådant sammanhang.

Samtidigt fyllde intervjudeltagarna organisatoriska glapp som den medicinska personalen och annan personal, exempelvis kuratorer/psykologer/bårhuspersonal, inte fyllde. De heltidsanställda sjukhusprästerna/diakonerna samsades om ett schema där de hade dygnet runt-jour och kunde blir uppringda av sjukhuset. I så måtto hamnade självvårdarna i en otydlig organisatorisk position eftersom de exempelvis utförde uppgifter som en kurator eller någon annan annars skulle ha gjort eller hade kunnat göra.

Så här sade en intervjudeltagare tillika sjukhusdiakon om uppdragets förgreningar bortom självvården:

Ja, men lite har det ju blivit så, det är ju så på IVA [intensivvårdsavdelningen] och akuten när vi har sökningar också att då behövs vi för de anhöriga för det finns inte tid i vården, det finns ingen kurator på akuten. Men jag tänker att vi kompletterar varandra,

jag tänker inte att vi ersätter det som inte finns, men ibland snuddar vi ju vid det. För det är också så att vi har visningar på bårhuset på helger och kvällar. Där bårhuspersonalen inte har jour, och det blir också lite att vi ersätter det som sjukhuset kanske skulle stå för. Men samtidigt ersätter inte vårt jobb ett kuratorsjobb.

Dygnet runt-beredskapen skapade blandade känslor och upplevelser bland intervjudeltagarna som kan summeras på följande sätt:

- Man var mer en kamratstödare/anhörigstödare än en självvårdare.
- Man gick och väntade på att något ska hända och behövde förhålla sig till det.
- Beredskapsstödet var uppskattat av den medicinska personalen som inte hade tid för de anhöriga.
- Det var krävande och slitsamt att vara mitt i trauma och ond bråd död och man behövde tid för att återhämta sig och för att hålla i längden.
- Det kunde uppstå situationer där de religiösa identitetsmarkörerna (präst/diakonkragar och skjortor) ställde till med problem i ljuset av de anhörigas bakgrund och/eller tidigare upplevelser.

I samband med sjukhusets psykosociala arbete tillsammans med medicinsk och annan personal kunde det även förekomma önskemål att präst/diakonkragar skulle avlägsnas. Detta skapade både frustration och ett behov bland självvårdarna att behålla kragarna på för att markera att de var anställda av Svenska kyrkan och representerade kyrkan.⁹ Samtidigt upplevde intervjudeltagare som arbetat i flera decennier att samarbetet med exempelvis kuratorer utvecklats till det bättre.

Slutligen befann sig självvårdarna på sjukhuset i en kulturell smältdegel där den kulturella mångfalden var påtaglig. De intervjudeltagare som hade arbetat som sjukhusjälavårdare i flera decennier upplevde en förändring där den allmänna kyrkliga kunskapen och språket hade minskat markant eller försvunnit, samtidigt som det fanns en större öppenhet för det andliga jämfört med tidigare. Självvården utövades bland språkliga minoriteter inom Svenska kyrkan, där behovet att få uttrycka sina livsfrågor på modersmålet när livet stod på spel aktualiserade resursfrågor hos intervjudeltagare. Detta eftersom den språkliga kompetensen hos exempelvis vigda präster var svår att finna samtidigt som behovet av självvård på minoritetsspråk var stort. Självvård utövades även långt bortom den svenskkyrkliga

⁹ Avseende identitetsmarkörer såsom präst/diakonkragar och skjortor finns det olika praktiker på sjukhus runt om i Sverige.

fåran och involverade exempelvis troende muslimer där både samtal om tro och gemensam bön kunde förekomma där man bad ”med sina ord till sin Gud”. Därtill hade intervjudeltagarna utarbetade kontakter med företrädare för de större religionerna, samt Humanisterna, som de kunde hänvisa patienter till om så önskades. Anpassningen till en sådan kulturell och religiös mångfald illustrerade en uttalad teologisk öppenhet hos intervjudeltagarna.¹⁰

ATT UTVECKLA EN IDENTITET SOM SJUKHUSSJÄLAVÅRDARE

De tre analysobservationerna som presenterats ovan: ett sekulariserat sammanhang, att fylla organisatoriska glapp och en kulturell mångfald – utgör viktiga byggstenar i den sjukhuskontext som formar, utmanar och mejslar fram en identitet som sjukhussjälavårdare. Därtill finns det andra betydelsefulla aspekter att beakta i en sådan process. I en artikel som nyligen publicerades¹¹ med utgångspunkt i den här pilotstudien och en studie om militära själavårdare presenterades bland annat fyra centrala faktorer för identitetsblivandet hos institutionssjälavårdare:

- Den relationella eller sociala dimensionen och den upplevda kvalitén i relationerna (vilket både inkluderar samarbetet mellan själavårdarna¹² och med anställd personal i den aktuella kontexten) har stor betydelse för hur själavårdsidentiteter utvecklas och hänger ihop med kollegor/människor i ett sådant själavårdssammanhang.
- Den hantverksspecifika dimensionen, exempelvis särskild själavårdsutbildning/träning, grupphandledning och enskild handledning, vars syfte är att utveckla förmåga/integritet/kvalitén i själavårdshandverket. Detta omfattar även en god förståelse för de värderingar, meningar och praktiker som är viktiga för den organisation i vilken själavårdarna har att utöva sina uppdrag.
- Tidsdimensionen och hur uppdraget är organiserat påverkar hur identiteter utvecklas, eftersom tjänstgöringsgraden anger hur mycket tid som en diakon eller präst befinner sig i ett särskilt institutionellt själavårdssammanhang samt vilka uppgifter som utförs.
- Den personliga motivationen och viljan att finnas kvar i en specifik själavårdsmiljö tillräckligt länge för att utveckla sina färdigheter som själavårdare.

¹⁰ Willander, Erika 2018, Andlig vård på sjukhus – hur omfattande är den, Andreas Sandberg (red), *Nyckeln till Svenska kyrkan* 2018, kapitel 5.

¹¹ Jan Grimell 2021a.

¹² Där även den ekumeniska nationella sjukhuskyrkan, i vilken själavårdare från olika fromhetstraditioner organiseras lokalt, utgör en teologisk smältdegel och relationell bas för själavårdarna.

Intervjudeltagarna i pilotstudien gav uttryck för att sjukhussammanhanget och i kombination med andra påverkansfaktorer formade identitetsblivandet på ett annat sätt än i den kyrkliga kontexten. De identiteter som man uppbär som präst och diakon i församlingstjänst är därmed inte riktigt desamma som de identiteter som utvecklas under uppdragen som sjukhussjälavårdare.

Så här sade en intervjudeltagare tillika sjukhusdiakon som tjänstgjort lång tid om uppdrag och identitet:

Ja, det har påverkat mig, ja, absolut. Jag har haft lite svårt med diakonidentiteten som nu alltmer är att man är socionom i grunden och att det är på väg mer åt kyrkans sociala arbete. Och jag känner tydligt att jag har min identitet som själavårdare. Jag identifierar mig som själavårdare.

Samtidigt förekom det också intervjudeltagare som arbetat lång tid i församlingsverksamhet och kortare tid som sjukhussjälavårdare som gav uttryck för både saknad och dragkamp mellan traditionell och ny identitet. Så här sade en intervjudeltagare tillika sjukhuspräst som tjänstgjort ett antal år i sjukhussammanhanget om uppdrag och identitet:

Jag har ju självklart min identitet som präst, den känner jag ju som att den har jag ju kvar. Fast det är ju kanske mer det prästerliga agerandet som är förändrat. Jag predikar ju betydligt mindre, har väldigt mycket färre gudstjänster. Men jag är ju sakramentsförvaltare kontinuerligt och det är ju dop och så där, men det blir ju mindre av det. Och jag vet egentligen inte om bara för att det blir mindre av det, om det naggas i identiteten. [...] Det är kanske mer en slags saknad. [...] Men det är mycket mer att man går in och ur. Jag hänger av mig prästskjortan i regel på sjukhuset och är mer civil utanför de arbetstider och beredskapstider jag har.

Sjukhussammanhanget mejslade fram andra identiteter hos intervjudeltagarna påverkade av den miljö och det själavårdshantverk som var specifikt för detta uppdrag. De sjukhussjälavårdare som arbetade heltid med sina uppdrag verkade utanför den församlingsverksamhet som formar de mer traditionella identiteterna bland präster och diakoner. Därför upprätthöll de inte heller sådana identiteter utan gjorde istället andra identitetsanspråk formade av verksamheten på sjukhuset. Så här sade en intervjudeltagare tillika sjukhusdiakon om sjukhussjälavården:

Så att vara mitt i det svåra, att det är det som är själva grejen. Att det är "varandet" som är grejen och det låter ju enkelt och det är ju enkelt på något vis. I församling blir det mer "göra", tänker jag. Det är mer verksamhet.

PÅ VILKA SÄTT PÅVERKAS SJUKHUSSJÄLAVÅRDARES IDENTITETER AV SAMMANHANGET?

Detta är en bred och viktig fråga. Pilotstudien ger inga definitiva och kompletta svar utan pekar snarare på behovet av mer forskning om själavårdsidentiteter i ett sjukhussammanhang. Uppdraget som sjukhussjälavårdare är på många sätt krävande, vilket kommer till uttryck i de narrativa identiteterna hos intervjudeltagarna. De präster, diakoner och diakonassistenter som har sådana uppdrag har behov av återhämtning, andlig påfyllning och vila för att orka med sitt arbete och att upprätthålla berättelserna (narrativa identiteter) om vilka de är och vart de hör hemma.

Den kulturella smältdegel som sjukhuskyrkan och sjukhussammanhanget utgör innebär även att intervjupersonerna hade behövt utmana sin egen tro, inlärd teologiska perspektiv och kyrkliga tankegångar som fäste strålkastarljuset på dogmer och principer. En sådan process tenderade i ljuset av pilotstudien att skapa både en personlig och teologisk resa vilken lade grunden till en öppenhet som möjliggjorde fruktbara möten med patienter, anhöriga och medicinsk personal i såväl existentiella livsfrågor såsom trosfrågor och praktik bortom trosgränserna. Öppenheten hängde också ihop med en sorts flexibilitet, vilket inte minst kom till uttryck under pandemin då intervjudeltagarna ställde om och kraftsamlade för att stötta medicinsk personal vid det aktuella sjukhuset. En ny typ av existentiellt stödbehov uppstod hos medicinsk personal som en följd av pandemin.

Intervjudeltagarna uppvisade en god förmåga att möta och tala med 'den andre' genom utvecklandet av en sorts 'dialogidentitet'. En sådan identitet hade diplomatiska kvalitéer och uppvisade ett sorts kyrkligt ambassadörskap i ett sekulariserat sammanhang utanför det kyrkan. Men detta kunde samtidigt resultera i en sorts identitet som inte riktigt heller kände sig helt hemma i en kyrklig kontext.

Så här sade en intervjudeltagare tillika sjukhuspräst om sjukhusmiljö kontra en kyrklig sådan:

Det jag har svårt för det är, jag satt på en prästträff en gång och då talades det ganska generaliserande, lite medlåtande om humanister. Att de missade hela den andliga dimensionen av tillvaron, jag tror inte att det alls är så. Jag tror inte att man måste vara kristen eller ens religiös för att ana de andliga djupen på något sätt.

Själavårdarnas identiteter formades samtidigt i ett sjukhussammanhang som utmanade och ifrågasatte viktiga identitetsmarkörer. Som ett resultat gav själavårdarna uttryck för en sorts 'motståndsidentitet' eftersom de emellanåt behövde försvara sin identitet och göra motstånd för att överleva med integriteten intakt. Behovet av

att försvara identitetens särart och integritet hängde inte endast ihop med patient/anhörig-möten eller interaktionen med medicinsk eller annan sjukhuspersonal. Den hängde också ihop med behovet av att värna sin egenart i relation till den kyrkliga arbetsgivaren och den kyrkliga kontexten. Inte minst i en tid av minskade ekonomiska ramar där kyrkan kanske valde/väljer att fokusera inåt – på den grundläggande uppgiften i församlingen – istället för utåt och i perifera kontexter där Svenska kyrkan också har ett pastoralt ansvar enligt vistelsebegreppet¹³ i kyrkoordningen. Flera intervjudeltagare upplevde frustration över den bristande förståelsen från kyrkan och menade att en tärande utmaning låg i relationen till den kyrkliga arbetsgivaren. Så här sade en sjukhusdiakon och intervjudeltagare:

Det som jag känner är utmaningarna i arbetet är kyrkans struktur och ibland känner jag bristande förtroende från kyrkans ledning. Man vet inte vad jag jobbar med eller vad vi på sjukhuskyrkan jobbar med. Det kommer ibland beslut eller uppdrag uppifrån som känns helt fel. Det har dragits ned på tjänster här. Vi hade ett förslag från sjukhuskyrkan hur man skulle kunna lösa det, men ledningen hade bestämt sig. Man hade sin karta över världen och sen fick världen infinna sig i kartan.

Ur ett sista perspektiv så kan man förstå sjukhussjälavårdarnas identiteter såsom utåtriktade eller extroverta sådana, vilka bäst kommer till sin rätt i sammanhang som kräver lyhördhet, flexibilitet, öppenhet samt en förmåga att navigera i en kulturell och religiös mångfald. Samtidigt är det heller inte 'antingen eller' utan snarare 'både och' – flera intervjudeltagare hade också starka och tydliga identiteter som exempelvis församlingspräst.

AVSLUTANDE KOMMENTAR

Detta kapitel har introducerat och fäst strålkastarljuset på sjukhussjälavårdare och deras identiteter som uppstår i ett sjukhussammanhang i vilket de utför sina uppdrag. I kapitlet har jag endast kunnat glänta på dörren till två publicerade artiklar och läsare som vill fördjupa sig mer hänvisas till dessa¹⁴ samt tre andra artiklar från en skotsk¹⁵ respektive nederländsk¹⁶ kontext.

13 Kyrkoordningen 2 kap. 1 §.

14 Bradby, Hannah & Jan Grimell 2021. Grimell, Jan 2021a.

15 Swinton, John 2003. Cobb, Mark 2013

16 Zock, Hetty 2008

REFERENSER

- Bradby, Hannah & Jan Grimell 2021, The dynamics of spiritual care among Swedish hospital chaplains: Approaching the future in the present, *Health and Social Care Chaplaincy*, 1–18, 2021.
- Cobb, Mark 2013, The location and identity of chaplains: A contextual model, *Health and Social Care Chaplaincy*, 7(2), 10–15, 2013.
- Grimell, Jan 2021a, I-position as a tool to advance the understanding of pastors and deacons who navigate contrasting identities as chaplains: A narrative analysis, *Journal of Health Care Chaplaincy*, 2021, 1–18.
- Grimell, Jan 2021b, *Uniformer, identiteter och militära själavårdare: En intervjustudie om prästers erfarenheter av institutionssjälavård i Försvarsmakten*, Skellefteå: Artos 2021.
- Swinton, John 2013, A question of identity: What does it mean for chaplains to become healthcare professionals? *Health and Social Care Chaplaincy, Scottish Journal of Healthcare Chaplaincy*, 6(2), 2–8, 2003.
- Willander, Erika 2018, Andlig vård på sjukhus – hur omfattande är den, Andreas Sandberg (red), *Nyckeln till Svenska kyrkan 2018*, kapitel 5.
- Zock, Hetty 2008, The split professional identity of the chaplain as a spiritual caregiver in contemporary Dutch health care: Are there implications for the United States? *Journal of Pastoral Care & Counseling*, 62 (1–2), 137–139, 2008.

Kapitel 7

Utvecklingen av Svenska kyrkans ekonomi 2020

ANN-MARI HEDMAN OCH JAN ÖSTLUND

Årets resultat för Svenska kyrkan 2020 uppgick till 2,4 miljarder kronor, vilket är 0,5 miljarder kronor lägre än föregående år. Resultatet från kapitalförvaltningen på nationell nivå gav under 2020 ett positivt resultat som stämde relativt väl med budget, men detta resultat var ändå 1,2 miljarder kronor lägre jämfört med resultatet under det exceptionella börsåret 2019. Samtidigt ökade överskottet hos församlingarna under 2020 med 0,8 miljarder kronor, trots att intäkten från kyrkoavgiften minskade under året. Coronapandemin har föranlett betydligt lägre verksamhetskostnader hos församlingarna då verksamhet har fått ställas om till digitala alternativ. Omställd verksamhet har drivit ned kostnaderna, där exempelvis kostnaderna för den grundläggande uppgiften minskade med 10 procent under 2020.

FÖRSAMLINGAR OCH PASTORAT

ÅRETS RESULTAT

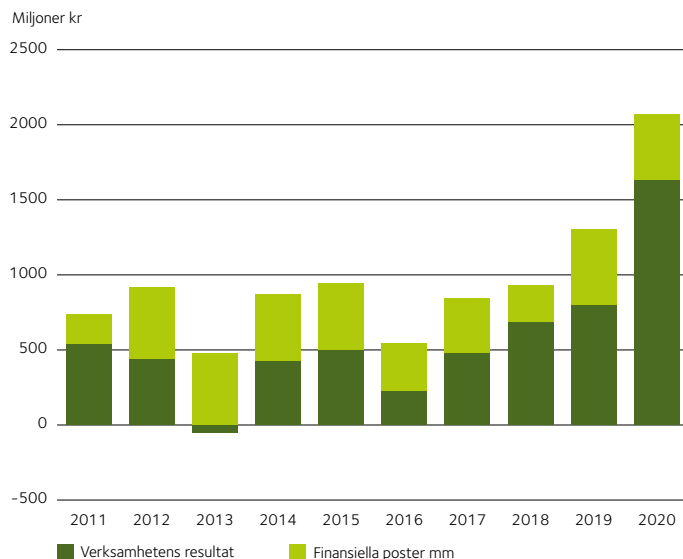
Årets resultat för församlingarna uppgick till 2 067 miljoner kronor, vilket är 763 miljoner kronor högre jämfört med fjolåret. Förbättringen av årets resultat beror främst på betydligt lägre verksamhetskostnader under pandemiåret 2020.

TABELL 1. ÅRETS RESULTAT FÖRSAMLINGAR OCH PASTORAT

Miljoner kronor	2020	Förändring jämf fg år	
Intäkter	21 524	-211	-1,0 %
Kostnader	-19 899	1 040	5,0 %
Verksamhetens resultat	1 625	829	104%
Finansnetto mm	442	-66	-13 %
Årets resultat	2 067	763	59 %

Aggregerat på stiftsnivå så ökade årets resultat som mest bland församlingarna i Visby och Växjö stift. Församlingarna i Visby stift sänkte under 2020 sina verksamhetskostnader förhållandevis kraftigt, medan enheterna i Växjö stift till skillnad från de flesta andra lyckades uppnå ett förbättrat finansnetto jämfört med 2019.

FIGUR 1. ÅRETS RESULTAT

INTÄKTER

Församlingarnas verksamhetsintäkter minskade med 1,0 procent (+2,5)¹ eller 208 miljoner kronor jämfört med 2019. Intäkterna i den kyrkliga verksamheten minskade mer än vad som motsvarades av ökningen av intäkten från begravningsavgiften.

Under 2020 minskade församlingarnas intäkt från *kyrkoavgiften*² med -1,8 procent (0,7). Minskningen förklaras delvis av att medlemmarnas utträden nådde sin högsta nivå någonsin under valåret 2017. Avgiftsunderlagets (den kommunalt beskattningsbara

1 Siffror inom parentes avser år 2019.

2 Kyrko- och begravningsavgift samlas in på samma sätt som en skatt och innehåller två delar, förskott och slutavräkning. 2020 års förskott baserades på 2018 års kommunalt beskattningsbara inkomster, som var färdiggranskade i november 2019. Det innebär att 2020 års kyrko- och begravningsavgift kan fastställas först när Skatteverket har granskat alla deklARATIONER för inkomstår 2020, det vill säga i november 2021. Samtidigt som Svenska kyrkan fick ett förskott för 2020 gjordes även en slutlig beräkning av 2018 års kyrkoavgift (som även den baserades på ett förskott, nämligen på 2016 års kommunalt beskattningsbara inkomst). Beloppet för slutavräkning avseende 2018 räknades därmed fram på grundval av skillnaden mellan medlemmarnas kommunalt beskattningsbara inkomster år 2018 och motsvarande inkomster år 2016, multiplicerat med den kyrkoavgiftssats som kyrkofullmäktige i församlingen hade fastställt för 2018.

förvärvsinkomsten för Svenska kyrkans medlemmar) ökningstakt fortsatte växla ned till 0,4 procent (1,5) under 2018, vilket är den lägsta nivå på ökningstakten som hittills noterats. Ökningstakten på intäkten från *begravningsavgiften* om 3,8 procent var lite lägre än fjolårets ökningstakt. Invånarna betalade under 2020 begravningsavgift efter en och samma procentsats, 0,25 procent, i de kommuner i Sverige där Svenska kyrkan är begravningshuvudman (undantag är Stockholm och Tranås kommuner). Intäkten från kyrkoavgiften påverkas som nämnts ovan av minskat antal medlemmar, vilket däremot inte intäkten från begravningsavgiften gör. Den genomsnittliga kyrkoavgiftssatsen för landet som helhet låg kvar på oförändrat 1,03 kronor per intjänad hundralapp (inklusive stiftsavgift) under 2020.

Utdelningen från prästlönetillgångar till församlingarna ökade under 2020 med 4,4 procent. En stark utveckling på de finansiella marknaderna under 2019 bidrog till att tillgångarna kunde ge en lite högre utdelning under 2020 jämfört med året innan. Det råder stora skillnader i församlingarnas rätt till andelar i avkastningen. Dessa fastställda andelstal har sitt ursprung sedan långt tillbaka i tiden. Detta medför att vissa församlingar under ett år kan få en relativt hög utdelning från tillgångarna, medan andra inte får någon utdelning alls.

Erhållna gåvor och bidrag steg med 3,7 procent. Den största posten i detta intäktsslag utgörs av kyrkoantikvarisk ersättning om 460 miljoner kronor, som Svenska kyrkan varje år får från staten.³ Nivån på de statliga bidragen till församlingarna (exkl. kyrkoantikvarisk ersättning) steg under året.

Nettoomsättningen minskade med -14,6 procent. Av denna reduktion var det särskilt deltagaravgifter till olika former av sammankomster och intäkter från näringsverksamhet som kraftigt minskade under pandemiåret 2020. Nivån på *övriga verksamhetsintäkter* minskade även den under året. Sistnämnda intäktsslag innehåller intäkter som inte ingår i församlingarnas löpande verksamhet, exempelvis reavinst vid fastighetsförsäljning och försäkringsersättningar.

3 Svenska kyrkan får varje år kyrkoantikvarisk ersättning från staten, som ska användas till antikvariska överkostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena (kyrkobyggnader, kyrkliga inventarier, kyrkotomter och begravningsplatser). Den statliga ersättningen uppgick till 460 miljoner kronor år 2020.

TABELL 2. INTÄKTER ENLIGT FÖRSAMLINGARNAS RESULTATRÄKNING

Miljoner kronor	2020	Förändr jämf fg år	
Kyrkoavgift	14 043	-257	-1,8 %
Begravningsavgift	5 159	187	3,8 %
Ekonomisk utjämning	-908	21	2,3 %
Utdelning prästlönetillgångar	235	10	4,4 %
Erhållna gåvor och bidrag	1 518	54	3,7 %
Nettoomsättning	1 166	-199	-14,6 %
Övriga verksamhetsintäkter	312	-26	-7,7 %
Summa intäkter	21 525	-210	-1,0 %

KOSTNADER

Kostnaderna i församlingarnas resultaträkning minskade under 2020 med 1 040 miljoner kronor eller -5,0 (+2,0) procent under pandemiåret 2020. Kommunernas kostnadsökningstakt under samma år uppgick till +1,7 (+2,4) procent.

Personalkostnaden, som minskade med -4,7 (+1,2) procent, utgör 60 procent av kostnaderna och är därmed den enskilt största kostnadsposten i resultaträkningen. Antalet anställda (omräknat till heltidstjänster) bland församlingarna uppgick till 21 109 under 2020, vilket var 336 anställda färre jämfört med fjolåret. Förändringen av genomsnittlig personalkostnad per anställd minskade med -3,3 (+1,9) procent. Under 2020 sänktes de sociala avgifterna tillfälligt under några månader med anledning av pandemin.

Övriga externa kostnader minskade under året med 476 miljoner kronor eller -6,6 (+2,9) procent.

Församlingarnas driftskostnader redovisas efter en redovisningsmodell som har den grundläggande uppgiften i fokus. Eftersom redovisningsmodellen innehåller interna poster i både intäkter och kostnader, överensstämmer inte summan intäkter och kostnader i driftsredovisningen med resultaträkningens intäkter och kostnader. För 2020 fördelar sig driftskostnaderna enligt tabellen nedan.

TABELL 3. KOSTNADER ENLIGT FÖRSAMLINGARNAS DRIFTSREDOVISNING

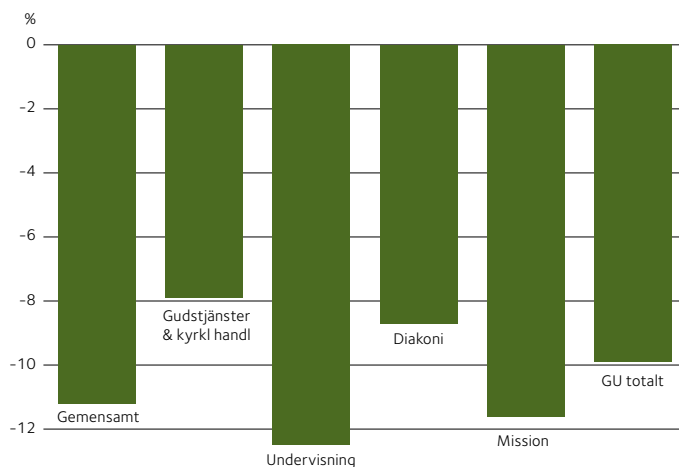
Miljoner kronor	2020	Förändr föreg år		Andel
Grundläggande uppgiften	6 635	-733	-9,9 %	43 %
Övrig kyrklig verksamhet	1 613	-202	-11,1 %	10 %
Ledning och styrning	765	-51	-6,3 %	5 %
Stödjande verksamhet	6 383	-234	-3,5 %	42 %
S:a kyrklig verksamhet	15 396	-1 220	-7,3 %	100 %
Begravningsverksamhet	5 546	+164	3,0 %	
Summa kostnader	20 942	-1 056	-4,8 %	

Den totala minskningen av församlingarnas kostnader under 2020 förklaras således av omställningar i den kyrkliga verksamheten. Inom begravningsverksamheten fortsatte kostnaderna däremot att öka under 2020, om än i en lite lägre takt än året innan.

Inom den kyrkliga verksamheten var det kostnaderna inom grundläggande uppgiften och övrig kyrklig verksamhet som minskade mest. Grundläggande uppgiften backade med -9,9 (+0,1) procent, medan kostnaderna i övrig kyrklig verksamhet minskade med -11,1 (+8,0) procent. Inom övrig kyrklig verksamhet var det kostnaderna för övrig församlingsverksamhet som sjönk mest under året med -29 procent. Övrig församlingsverksamhet innehåller kostnader för kulturella aktiviteter som exempelvis utställningar, konserter och föreläsningar. Stödjande verksamhet i driftsredovisningen omfattar stödfunktioner till den grundläggande uppgiften som exempelvis administration och kostnader för fastigheter och lokaler. Fastighetskostnaderna sjönk lite mer under året jämfört med kostnaderna för administration. I tabell 3 ovan syns att den stödjande verksamheten tar, med sina betydande kostnader för fastighetsförvaltning, nästan stora lika resurser i anspråk som den grundläggande uppgiften.

Den grundläggande uppgiften utgör det enskilt största området inom den kyrkliga verksamheten. Kostnaderna uppgick till 6,6 miljarder kronor 2020 (7,4) och innehåller kostnader som knyter an till församlingarnas uppgift att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission. Kostnaderna för gudstjänster uppgick till 2,6, för undervisning till 2,0 och för diakoni och mission till 1,4 miljarder kronor år 2020. Figur 2 visar förändringen av kostnaderna per verksamhet under 2020 jämfört med 2019.

FIGUR 2. FÖRÄNDRING AV KOSTNADER INOM DEN GRUNDLÄGGANDE UPPGIFTEN 2019–2020

Det var således kostnaderna för undervisning som relativt sett minskade mest under året, medan kostnaderna för gudstjänster och diakoni sjönk i en märkbart lägre takt. Grundläggande uppgiften innehåller verksamheter som i hög grad påverkats av restriktioner under pandemiåret 2020.

FINANSNETTOT

Finansnettot (det vill säga skillnaden mellan de finansiella intäkterna och kostnaderna) uppgick till 445 miljoner kronor, vilket var 83 miljoner kronor lägre jämfört med 2019. Det var framförallt lägre realisationsresultat vid försäljning av aktier och aktiefonder som under 2020 låg bakom det lägre finansnettot jämfört med 2019.

KAPITAL

De totala tillgångarna hos församlingarna ökade under året med 2,5 miljarder kronor till 42,5 miljarder kronor. Det höga överskott i verksamheten som uppstod under 2020 har företrädesvis placerats i finansiella tillgångar, medan investeringstakten i fasta anläggningstillgångar sjönk under året. Skulderna till kreditinstitut (både kortfristiga och långfristiga) ökade under året med 338 miljoner kronor till 2,4 miljarder kronor.

TABELL 4. BALANSRÄKNING FÖRSAMLINGAR OCH PASTORAT

Miljoner kronor	2020	2019
Materiella anläggningstillgångar	19 647	18 944
Finansiella anläggningstillgångar	10 424	9 482
Omsättningstillgångar	12 389	11 545
S:a tillgångar	42 460	39 971
Eget kapital	34 047	31 983
Avsättningar	51	64
Korta o långa skulder	8 362	7 924
S:a eget kap o skulder	42 460	39 971

Rörelsekapitalet ökade under 2020 med 477 miljoner kronor till 7,7 miljarder kronor. Med rörelsekapital avses här omsättningstillgångar minskat med kortfristiga skulder. Ökningen av rörelsekapitalet under året beror på att värdet på omsättningstillgångarna steg mer än värdet på de kortfristiga skulderna. Församlingarnas rörelsekapital motsvarade i genomsnitt 7,0 (6,4) månaders intäkt från kyrkoavgiften vid utgången av 2020. Men spridningen mellan församlingarna är stor. 16 (17) procent av enheterna hade ett rörelsekapital som motsvarade mindre än en månads intäkt från kyrkoavgiften, medan 33 (29) procent av enheterna hade ett kapital som översteg mer än ett års intäkt från kyrkoavgiften. Församlingar som hade ett negativt rörelsekapital vid utgången av 2020 var 56 (66) stycken till antalet.

STIFTEN

Stiftens totala verksamhetsintäkter minskade under året med -3,3 procent, varav intäkten från kyrkoavgiften minskade med 0,2 procent. Intäkterna från stiftsgårdarna mer än halverades under pandemiåret 2020. Trots detta förbättrade stiftens sitt verksamhetsresultat jämfört med året innan till följd av betydligt lägre verksamhetskostnader. Samtidigt försämrades, i likhet med församlingarna, stiftens finansnetto under 2020. Detta leder sammantaget till ett nästan oförändrat årsresultat för 2020 jämfört med året innan om 97 miljoner kronor.

TABELL 5. ÅRETS RESULTAT FÖR STIFTEN

Miljoner kronor	2020	Förändring jämf fg år	
Intäkter	1 427	-48	-3,3 %
Kostnader	-1 364	89	+6,1 %
Verksamhetens resultat	63	41	
Finansnetto mm	34	-43	-56 %
Årets resultat	97	-2	-2 %

Omslutningen på stiftens balansräkningar har ökat, men skillnaden i finansiell styrka varierar mellan stiften. Jämfört med församlingarna har stiften en betydligt lägre andel av tillgångarna bundna i byggnader, mark och inventarier.

TABELL 6. BALANSRÄKNING FÖR STIFTEN

Miljoner kronor	2020	2019
Materiella anläggningstillgångar	317	323
Finansiella anläggningstillgångar	739	710
Omsättningstillgångar	846	735
S:a tillgångar	1 902	1 768
Eget kapital	1 453	1 354
Avsättningar	30	26
Korta o långa skulder	419	388
S:a eget kap o skulder	1 902	1 768

NATIONELL NIVÅ

Den nationella nivåns årsresultat påverkas i väsentlig utsträckning av avkastningen på det gemensamma kapital som förvaltas på nationell nivå (finansnetto). Huvudkomponenterna i resultatet sammanfattas i följande tabell.

TABELL 7. NATIONELL NIVÅS RESULTATRÄKNING

Miljoner kronor	2020	Jmf fg år	
Avgift gemensam verksamhet	980	4	0%
Insamlade medel	159	-55	-26%
Erhållna bidrag	301	60	25%
Övriga intäkter	117	8	7%
Summa intäkter	1558	16	1%
Utveckl.samarbete/bistånd	-266	-25	-11%
Övriga lämnade bidrag	-181	-50	-38%
Externa kostnader	-531	-26	-5%
Personalkostnader	-429	-3	-1%
Avskrivningar	-12	-4	-45%
Summa kostnader	-1419	-108	-8%
Utjämning och kyrkoantikvarisk ersättning	-316	-2	-1%
VERKSAMHETENS RESULTAT	-177	-94	-114%
Finansnetto	410	-1181	-74%
Förändr. ändamålsbest. medel	2	50	105%
Årets resultat	235	-1225	-84%

Avgift gemensam verksamhet är den del av kyrkoavgiften som finansierar verksamhet på nationell nivå. Avgiften uppgår till 7 öre per 100

kronor i avgiftsunderlag och ökade något under 2020 jämfört med föregående år.

Nationell nivå har även andra intäkter som finansierar verksamheten. *Insamlade medel och erhållna bidrag* (framförallt inom den internationella verksamheten) samt övriga intäkter, som bland annat avser fakturering för drift av gemensam IT-plattform (GIP) och gemensamma administrativa system (GAS).

Kostnaderna består utöver löpande verksamhet av en klimatsatsning, flyktingsatsning, kännedomssatsning för Act Svenska kyrkan, ett projekt som avser digital arbetsplats och etablering av Svenska kyrkans löneservice. I kostnaderna ingår också bistånd inom den internationella verksamheten, som finansieras av ovan nämnda insamlade medel och erhållna bidrag. Pandemin har från mars månad 2020 påverkat verksamheten och medfört sänkta kostnader för resor och arrangemang och ökade kostnader för jourhavande präst och digital kommunikation.

Utjämnning på församlingsnivå avser nettot av inkomst- och kostnadsutjämnning mellan församlingarna. I det nya utjämnningssystemet är inte glesbygdsbidrag och diakonibidrag självfinansierande utan finansieras av avgift gemensam verksamhet.

Utjämnning på stiftsnivå består av kostnader i form av stiftsbidrag och kyrkounderhållsbidrag samt intäkter i form av utdelning från prästlönetillgångar.

Kyrkoantikvarisk ersättning är statligt bidrag som används främst till församlingarnas renovering av kyrkobyggnader. Under 2020 förmedlades 433 miljoner kronor avseende detta bidrag till församlingarna.

Det positiva finansnettot för 2020 uppgick till 410 (1590) miljoner kronor, vilket motsvarar en avkastning på 4,2 %. Den kraftiga börsnedgång under våren till följd av pandemin, följdes sedan av en lika kraftig uppgång och på helåret 2020 har finansnettot utfallit nära budgeterat belopp.

DE NÄRMASTE ÅREN

2020 års minskning av intäkten från kyrkoavgiften om knappt -1,8 procent har flera orsaker. Under 2020 påverkas intäkten av de historiskt höga tal på medlemmarnas utträden som visade sig under valåret 2017. Vidare påverkades 2018 års skatteunderlag, och därmed underlaget för kyrkoavgiften, negativt av höjningen av grundavdraget för pensionärer. En inbromsning av sysselsättningen och skatteunderlaget under 2019 innebär att intäkten fortsätter minska under 2021, denna gång med -0,7 procent.

I Sverige har BNP överraskat på uppsidan under andra kvartalet och ligger redan nu (september 2021) över noteringen som gällde före pandemin. Utvecklingen leds av industrin, men förtroendet i tjänstesektorn har under sommaren stigit till cykliska toppnivåer. En stor potential för återhämtning av hushållens konsumtion och tjänsteexport, i kombination med fortsatt låga räntor och en expansiv valbudget, talar för en stigande tillväxt under andra halvåret. Riskerna på nedsidan i närtid rör främst pandemins förlopp och problem med flaskhalsar och komponentbrist inom fordonsindustrin. Hotet om cementbrist i det fall Cementas kalkbrytning på Gotland måste stänga utgör en svårbedömd risk i prognosen.⁴

Skatteunderlaget bedöms nu (augusti 2021) öka med endast 2,1 procent för år 2020, vilket är den lägsta skatteunderlagstillväxten på tio år och en effekt av den konjunkturedgång som pandemin utlöste under fjolåret. Samtidigt har skatteunderlaget till viss del hållits uppe under 2020 av de omfattande utbetalningarna av permitteringslöner som verkställdes under samma år. Under 2021 har dock ekonomin rekylrat upp starkt. Lönesumman väntas under året stiga i en relativt hög takt, bland annat till följd av en ökning av antalet sysselsatta. Under 2022 är sedan efterfråge- och jobbtillväxten fortsatt hög i ekonomin. Lönesumman fortsätter då att växa stadigt med drygt fyra procent, samtidigt som arbetslösheten börjar minska. I det medelfristiga scenariot för 2023–2024 växer sedan ekonomin ungefär med vad som motsvarar den långsiktiga tillväxttakten. Det väntas då råda konjunkturrell balans, där skatteunderlaget följer en trendmässig utveckling.⁵

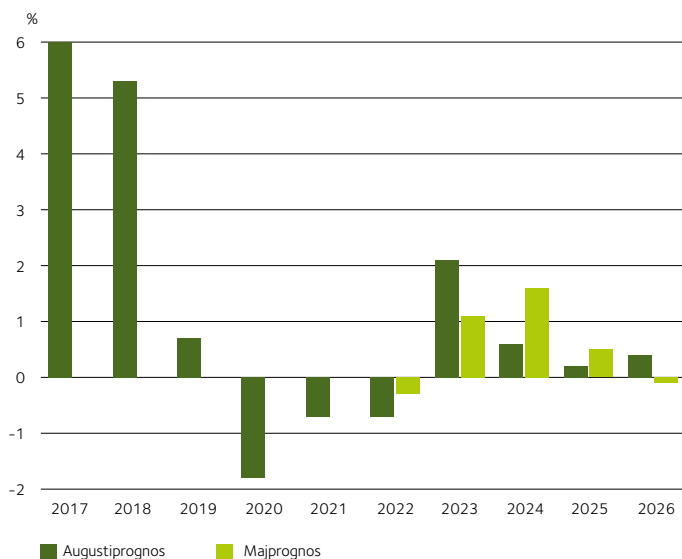
Jämfört med prognosen i maj har SKR justerat upp utvecklingen av skatteunderlaget för 2021 till följd av att utvecklingen på arbetsmarknaden ser ut att bli långt starkare än tidigare beräknat. Rekylen på arbetsmarknaden och den positiva effekten på lönesumman kommer tidigare än förväntat, vilket också bidrar till att skatteunderlagets förändring för 2022 är nedreviderad jämfört med tidigare prognos. För perioden som helhet är dock revideringarna små jämfört med prognostillfället i maj.

Förändringar i SKR:s skatteunderlagsprognos per augusti 2021 enligt ovan leder till justeringar i prognosen avseende intäkten från kyrkoavgiften enligt Figur 3.

4 SEB Nordic Outlook, februari 2021

5 Sveriges kommuner och landsting, cirkulär 2021:20

FIGUR 3. ÅRLIG FÖRÄNDRING AV KYRKOAVGIFTSINTÄKT (INKL. SLUTAVRÄKNING)

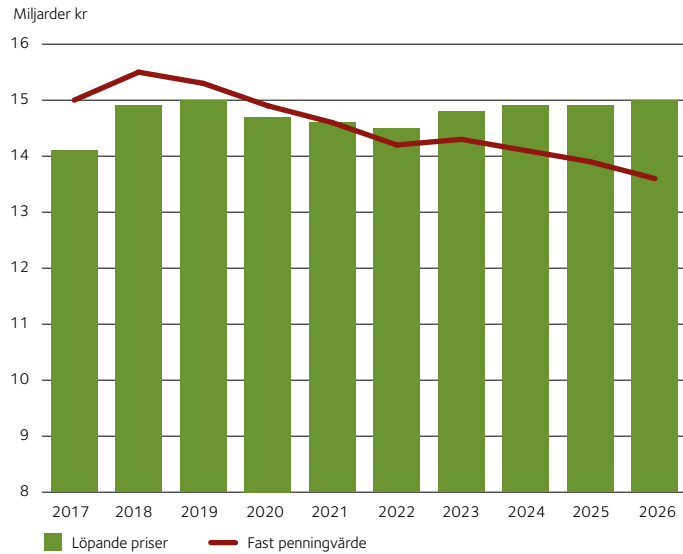

En mindre nedjustering av skatteunderlagets tillväxttakt för 2020 bidrar till att intäkten minskar i motsvarande takt under 2022 som under innevarande år. Vidare bedömer SKR, som tidigare nämnts, att den starka utvecklingen på arbetsmarknaden ser ut att slå igenom tidigare jämfört med föregående prognos och att större delen av den väntade konjunkturuppgången väntas vara avklarad redan vid utgången av 2021. Detta leder till en motsvarande förskjutning i prognosen över intäkten från kyrkoavgiften jämfört med tidigare prognos. Ökningen av intäkten väntas nu bli kraftigare under 2023 (som baseras på 2021 års beskattningsbara inkomster) än vad den antas bli under 2024.

Nivån på kyrkoavgiftsintäkten påverkas således av medlemmarnas inkomster med två års eftersläpning. Exempelvis ligger medlemmarnas inkomster år 2020 till grund för Svenska kyrkans intäkt från kyrkoavgiften år 2022.

Figur 4 visar de totala intäktsbeloppen för åren fram till 2026, där effekterna av den årliga förändringen av intäkten från kyrkoavgiften enligt Figur 3 är inräknade. Intäktsutvecklingen visas både i löpande priser (staplar) och i fast pris per 2021 (linje). Utvecklingen i fast pris är beräknad efter inflationsmättet KPIF (KPI med fast ränta).

FIGUR 4. KYRKOAVGIFTSINTÅKT FÖR SVENSKA KYRKAN (FÖRSAMLINGAR OCH STIFT)

De närmaste åren väntar vi oss alltså att intäktsnivån, uttryckt i reala värden, fortsätter sjunka. I löpande priser väntas den intäktsnivå som gällde 2019 kunna återhämtas först i slutet av prognosperioden (2026). Om man beaktar penningvärdets förändring, väntas intäktsnivån år 2026 bli cirka en miljard kronor lägre jämfört med innevarande år. Denna utveckling ställer krav på fortsatta kostnadsanpassningar inom Svenska kyrkan i syfte att undvika underskott i verksamheten under kommande år.

Ekonomisk statistik för församlingarna inom Svenska kyrkan som helhet och för enskilda församlingar finns på intranätet, startside: statistik.svenskakyrkan.se/statistiksidor/App/#/. Välj knappen ViSA (Visualiserings- och analysverktyg).

Nyckeln till Svenska kyrkan

– en skrift om organisation, verksamhet och ekonomi 2021

Nyckeln till Svenska kyrkan är en skrift som utkommer en gång om året och har som ambition att presentera aktuella faktaunderlag och analyser för reflektion och beslut bland kyrkans frivilliga, förtroendevalda och anställda. Årets utgåva har ett brett innehåll som presenteras i sju olika kapitel. I det inledande kapitlet görs en reflektion över den gästfrihet som kom till uttryck i Svenska kyrkans arbete med flyktingar under åren 2015 och 2016 och vilka spår detta arbete satte i församlingarnas liv. Gästfrihet är också ett tema i det kapitel som följer därefter. Här presenteras erfarenheter från ett forskningsprojekt som undersökt hur gudstjänsten utvecklas och gästfrihet kommer till uttryck i två församlingar som präglas av religiös och kulturell mångfald. Två av årets artiklar tar upp frågor kring hur kyrkan och dess verksamhet gjorts tillgänglig genom att utveckla digitala mötesplatser. Det ena handlar om hur församlingarna under coronapandemin ställt om till att fira gudstjänst digitalt och vilka utmaningar det medfört i fråga om att mäta deltagandet. Det andra kapitlet behandlar frågan om hur kyrkan kan utveckla sitt strategiska kommunikationsarbete, bland annat genom att öppna den ”digitala dörren” till församlingslivet. I ytterligare två kapitel ges en inblick i forskningsprojekt som handlar om självvård inom två olika institutionella miljöer – sjukvården och det militära. Nyckeln avslutas som vanligt med en artikel som redovisar hur Svenska kyrkans ekonomi har utvecklats under det senaste året.